

МАЙДАН

від першої особи

Мистецтво
на барикадах

Київ – 2016

Український
інститут
національної
пам'яті

УДК 821.161.2'06-92+323.27(477-25)"2013.11.21/2014.03.22"
ББК 84(4Укр)6-4+66.3(4Укр-2К)
М 14

М 14 Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах / упоряд. Тетяна Ковтунович, Тетяна Привалко; Укр. ін-т нац. пам'яті. — Вип. 2. — Київ : К.І.С., 2016. — 304 с. : іл.

ISBN 978-617-684-160-9

У збірнику подані фрагменти спогадів очевидців протестних акцій, що відбувалися в Україні з 21 листопада 2013 року до 22 лютого 2014 року і названі Революцією Гідності. Інтерв'ю зібрані Українським інститутом національної пам'яті у рамках проекту «Майдан: усна історія». До другого випуску збірника увійшли спогади митців, що представляють різні жанри, види та напрями мистецтва. У спогадах творчих людей відображено їхній суб'єктивний досвід пережитого та узагальнені міркування про роль мистецтва у протестних акціях Революції Гідності. Видання покликане сприяти збереженню пам'яті про Майдан та його учасників.

УДК 821.161.2'06-92+323.27(477-25)"2013.11.21/2014.03.22"
ББК 84(4Укр)6-4+66.3(4Укр-2К)

При редагуванні збережена стилістика мовлення оповідачів.

Для дослідників, учителів та всіх, хто цікавиться перебігом подій Революції Гідності.

Збірник проілюстровано світлинами, наданими учасниками проекту.

ISBN 978-617-684-160-9

© Український інститут
національної пам'яті, 2016
© Ольга Сало, дизайн, 2016

ЗМІСТ

Щоб відлуння Майдану звучало 5

Творча кухня проекту 7

Майдан - це...

СЛОВО

Андрій Курков 14

Євгенія Більченко 23

Анастасія Дмитрук..... 31

Олександр Ірванець 39

Михайло Слабошпицький..... 47

Майдан - це...

МУЗИКА

Тарас Компаніченко 58

Іван Леньо 70

Зиновій Медюх 80

Ірина Земляна 88

Олександр Ярмола, Дмитро Кушнір..... 96

Майдан - це...

АРТ

Іван Семесюк.....106

Олександр Ком'яхов.....116

Єжи Коноп'є.....123

Володимир Кадигроб 130

Юрій Журавель 138

Олександра Навроцька.....145

Олександр Мельник 153

Катерина Ткаченко.....161

Марина Соченко 169

Олександр Тимошенко 178

Майдан - це...

ДІЙСТВО

Наталя Ворожбит	188
Людмила Сівцева-Климук	196
Таїсія Мельник	203
Лев Чорний	209
Ярослав Пілунський	215

Майдан - це...

ПАМ'ЯТЬ

Наталія Іванченко	224
Ігор Пошивайло	230
Василь Рожко	238
Тимур Бобровський	246
Анна Прохорова	253

Майдан - це...

ПОЗИЦІЯ

Ольга Сало	262
Юрій Ігнатенко	269
Вячеслав Пономарьов	275
Вадим Скуратівський	284
Сергій Жадан	292

Відомості про інтерв'ю	301
-------------------------------------	------------

ЩОБ ВІДЛУННЯ МАЙДАНУ ЗВУЧАЛО

Минуло три роки від початку Революції Гідності й більше двох з половиною від старту проекту «Майдан: усна історія». Зараз, оглядаючись назад, ми помалу усвідомлюємо, що події на Майдані змінили життя не лише нашої країни, а й світу загалом. Це додає впевненості у важливості нашої роботи.

Наразі в рамках проекту записано понад 600 цікавих, змістовних свідчень учасників протестних подій зими 2013–2014 років. Також на зберігання до Українського інституту національної пам'яті передано більше 300 інтерв'ю від різних інституцій та приватних осіб. Разом це складає близько 1000 свідчень.

Що довше ми працюємо над проектом, що більше людей діляться своїми спогадами, переживаннями, то виразніше промальовується масштабність цієї події, її унікальність, особливе значення для сьогодення й майбутнього.

Здавалося б, Революція Гідності зафіксована в усіх можливих форматах інформаційних носіїв. У будь-який час ми можемо переглянути мало не кожную хвилину тримісячного протесту на Майдані. Але його учасники є носіями своїх власних історій, що відбувалися у тому самому просторі й часі. І вони не менш цікаві, не менш драматичні та героїчні, ніж загальноновідома історія Революції Гідності, свідками й учасниками якої ми стали. Записані нами спогади додають того нарративу, який зміщує фокус сприйняття на особистістичний рівень, допомагає зрозуміти, чому це була боротьба на смерть, чому на Майдані не було страху, чому важливішим за власне було життя тих, хто поряд, чому саме людяність та гідність стали тими цінностями, що скеровували людей.

На одному зібранні, присвяченому подіям Майдану, я спостерігала за групою чоловіків, які, видно було, з'їхалися з різних регіонів – хто із села, хто з міста, хто з невеликого містечка. Вони так раділи новій зустрічі! Обличчя їхні просто світилися,

вони довго не могли розняти обіймів, хтось непомітно змахував сльози, хтось тремтячими руками простягав подарунки... І так щемливо було спостерігати за ними... Ці люди разом пережили щось дуже важливе у своєму житті, щось таке, що зробило їх іншими, таке, що, можливо, вони й самі не до кінця розуміють.

Як на мене, емоції, що пробуджують у нас спогади про події тієї зими, є цілющими. Вони роблять нас чуйними, мудрішими, сильнішими. І, як говорить Михайло Слабошпицький у своєму спогаді, дуже важливо, щоб відлуння Майдану звучало, прекрасне, як церковний передзвін.

Культивувати цінності Майдану насамперед покликане мистецтво, бо саме воно фіксує живі емоції, допомагає їх передати, відчути й осмислити. Нашу другу збірку «Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах» складають спогади митців – свідків та учасників Революції Гідності. Більшість із них не лише брали безпосередню активну участь у тих подіях, а й фіксували все, що відбувалося, у своїх мистецьких творах, проектах, багато з яких продовжуються і дотепер. Тому ця книжка має подвійну цінність – подає цікаві історії окремих людей і водночас демонструє мистецтво Революції Гідності.

Принагідно хочу подякувати всім, хто у той чи інший спосіб долучився до нашого проекту, передусім тим, хто погодився зафіксувати власні спогади, поділився найсокровеннішим, найболючішим. Також особлива дяка усім, хто записував спогади для проекту «Майдан: усна історія» не лише в Києві, а й по всій Україні, тим, хто допомагав нам технічно або порадами.

Попереду ще формування архіву усних свідчень, опрацювання зібраних і запис нових спогадів, їх подальше оприлюднення і копітка дослідницька праця. Це те, що можемо робити ми, аби відлуння Майдану звучало.

Тетяна Ковтунович,
координатор проекту
«Майдан: усна історія»

ТВОРЧА КУХНЯ ПРОЕКТУ

Задум цієї книжки виник півтора роки тому, коли ми підбивали проміжні підсумки проекту «Майдан: усна історія» і зрозуміли, що маємо вже достатньо цікавих оповідей, щоб зробити не одне видання, а серію.

Стартовим випуском цієї серії стала книжка «Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності». Вона вийшла до другої річниці Майдану і складалася з історій людей, які представляли різні ініціативи та спільноти протестного середовища, які упродовж трьох місяців зими 2013–2014 років своєю присутністю, акціями та креативом творили неповторний простір столичного Майдану. Надзвичайно високий рівень самоорганізації, взаємні допомога, довіра та повага стали характерними рисами, які найперше відзначали в Революції Гідності.

Нарівні з цим Майдан 2013–2014 років увійшов в історію як мистецька революція. Такого потужного вибуху творчості, який відбувся під час Революції Гідності, доти не знала жодна протестна акція ні в Україні, ні у світі. Естетизація протестного простору була тотальною: від барикад і систем життєзабезпечення до спеціальних мистецьких акцій. Через творчість учасники Майдану декларували свої вимоги, намагалися переконати своїх противників... І свою скорботу за полеглими героями теж виражали через творчість.

Майдан називають суцільною інсталяцією посеред міста, перформансом тривалістю у три місяці, масштабним арт-майданчиком, де кожен, хто міг і хотів, мав можливість висловити свою думку за допомогою мистецтва. Для цього не потрібні були професійна освіта, великі кошти чи особлива аудиторія. Розмаїття мистецького самовираження не знало обмежень і вражало своєю розкутістю. Водночас на Майдані був і митець-громадянин, який займався тим, що розносив канапки, допомагав із поселенням, забезпечував медикаментами,

стояв на барикадах і... кидав «коктейлі Молотова». На Майдані кожен вибирав для себе те завдання, ту роль, яка йому краще вдавалася та дозволяла бути максимально корисним.

Щоб узагальнити цей неповторний досвід, доведеться видати багатотомну енциклопедію. Цим невеликим виданням, яке ви тримаєте в руках, ми долучаємося до вже наявних досліджень і, головню, робимо свій посильний внесок у збереження пам'яті про Майдан та вшанування його учасників, які своєю відвагою, сміливістю та... креативом вписали свої імена у славну сторінку історії нашої країни.

У цьому збірнику ми спробуємо представити розповіді людей, твори яких для нас видалися найбільш помітними та різножанровими, які створювалися як під час Майдану, так і про Майдан. У першому розділі зібрані спогади митців словесного жанру: письменників, поетів, публіцистів. До другого увійшли розповіді учасників Майдану, які підтримували протестний дух музичною творчістю. Найбільшим за обсягом, і це закономірно, став розділ, присвячений художньому мистецтву, адже воно на Майдані превалювало. Швидкий перебіг революційних подій вимагав миттевої й релевантної реакції. Наявним для цього арсеналом засобів володіли насамперед представники візуального мистецтва. Художники, фотографи, карикатуристи... прийняли цей виклик і блискуче з ним упоралися. Точні, мінімалістичні, дотепні образи стали своєрідним способом документування подій того часу та їх рефлексії.

Окрему групу розповідей ми умовно віднесли до категорії «дійство». Сюди увійшли спогади митців, задіяних у театральній та кінематографічній творчості, у концертах, виставах, перформансах. Своєрідним сегментом культурного життя Революції Гідності стала діяльність людей, які взяли за збереження пам'яті про Майдан. Музейники, пам'яткоохоронці, фахівці усної історії почали робити свою справу ще під час тих подій і займаються цим донині.

В останньому розділі книги зібрані спогади митців, чий громадянська позиція, ініціативність та організаторські здібності забезпечували проведення різноманітних акцій, сприяли налагодженню координації та комунікації у революційному середовищі, а також тих, хто робив спроби встановлення діалогу з противниками Майдану.

У цій книзі ви почуєте голоси різних людей. Вони належать до різних поколінь і середовищ, мають різний досвід громадської активності й навіть по-різному ставляться до Майдану. Серед них є знані на весь світ і ті, хто лише починає свою творчу кар'єру. Всі вони разом розкажуть про пережите під час Революції Гідності, про те, як ті події вплинули на них особисто та яке значення, на їхню думку, вони мають для країни загалом.

Усну історію, на якій побудовані спогади героїв цієї книжки, також певною мірою можна назвати мистецтвом. Ми надавали оповідачам можливість самим будувати свої розповіді, згадувати, на їхню думку, найважливіше, ділитися найсильнішими переживаннями, які вони пронесуть крізь роки, і мовчати про те, про що говорити важко і боляче.

Водночас оповідачі мали змогу відповісти на питання інтерв'юєрів. Програма опитування охоплювала надзвичайно широкий спектр тем: причини і мотиви участі у протестних акціях, міжлюдські стосунки, погляди на релігію та церкву, ставлення до опонентів, суб'єктивні оцінки наслідків Майдану тощо. У наших розмовах не йшлося про з'ясування маловідомих фактів чи реконструкцію перебігу революції. Ми говорили про цінності, породжені Майданом, про те, що втратили і здобули українці в ході тих доленосних подій.

Ми намагалися, щоб постать інтерв'юєра під час розмови була якомога непомітною. Для цього збірника всі інтерв'ю ми перевели у монологічне русло, щоб дати вам можливість побути з оповідачами наодинці, зануритися в їхні міркування та переживання.

Звісно, у спогадах митців найперше нас цікавило те, що вони думають про мистецький простір Майдану: найпомітніші постаті, акції, твори, тенденції, що зародилися під час революції, та їх подальший плін. Водночас ми хотіли представити вам образ митця як живої людини — з його родинними перипетіями, спілкуванням у колі друзів, внутрішніми суперечностями та страхами. Тож перед вами — селекційна добірка, де професійне й особистісне сплелися в єдину оповідь, де немає чіткої межі між творчістю і громадською активністю — як, власне, й було на Майдані.

Для книжки ми відбирали те, поділитися чим, за нашим відчуттям, оповідачам було найважливіше. Те, що складає для

них меморіальний образ Майдану: знакові зустрічі, непересічні люди, питання, що й для суспільства, і для них особисто досі залишаються без відповіді. Іноді ці розмови були для наших співрозмовників чи не першими спробами осмислення того, чим є Майдан для них і для суспільства загалом, чи мав він шанс залишатися мирним, чи виправдані були людські жертви, і що треба найперше пам'ятати про ті події.

У наших добірках чимало діалогових моментів. Вони, як правило, насичені деталями місця і часу, відтворюють репліки присутніх у тих ситуаціях людей. Такі моменти роблять оповідь живою, передають експресію спілкування, характерні особливості учасників діалогу, а разом створюють ефект присутності. Тож читаючи ці спогади, будьте готові разом з героями книжки ще раз пережити події Майдану.

Для нас принципово важливо було донести до читача емоційний настрій наших оповідачів. Зрозуміло, що на формування цього настрою вплинули різні чинники — і життєвий досвід, і пережите під час Майдану, і те, як оповідачі оцінюють наслідки тих подій, і багато іншого. Своєю чергою, емоції справляють помітний вплив на формування самого спогаду. Збереження емоційного забарвлення розповіді дає можливість сприймати оприлюднений спогад цілісно.

Перенести на папір емоції, що супроводжують усну розповідь, досить складно. Найкраще це можна зробити через збереження стилістики мовлення оповідачів. Для цього ми зробили дослівне текстове транскрибування записів, використавши науково-популярний метод. Редагуючи тексти, ми залишали «фірмові» для кожного оповідача слова, завдяки яким його мовлення є упізнаваним. У спогадах ви зустрінете незакінчені речення, просторічні звороти, риторичні запитання і багато інших стилістичних ознак, якими насичені спогади творчих людей.

Сподіваємося, що нам вдалося передати емоційний настрій наших оповідачів, широку палітру їхніх переживань і суб'єктивного досвіду, породженого Майданом.

У кожній розповіді ми виокремили думки, в яких сконцентровано міркування оповідачів про власну навколомайдану творчість, про роль мистецтва в Революції Гідності, певні узагальнення про ті події загальносуспільного або й по-

літичного плану. Ці думки ми оформили як винесені цитати, щоб читач міг швидко «вхопити» основну ідею оповіді. Також для полегшення сприйняття у посторінкових посиланнях ми подаємо пояснення слів та понять, які, на нашу думку, цього потребують.

До кожної усної історії ми дібрали світлини, які ілюструють творчість митця, а також його перебування на Майдані. Слід відзначити, що відшукати ці знімки було досить складно, адже наші герої під час Майдану не надто переймалися фіксацією себе на тлі історичних подій. Вони самі більше спостерігали, фіксували, рефлексували... Завдяки чому, зрештою, маємо нині великий масив мистецьких творів про Майдан. Найяскравіші зразки авторських доробків представлені наприкінці кожної розповіді.

Митці — тонкі натури. Їхній внутрішній світ набагато чутливіше резонує із суспільними настроями та подіями. Тож у багатьох наших оповідачів передчуття Майдану зародилося задовго до його початку. Так, один з активістів Мистецького Барбакану Іван Семесюк згадує, що ще за два роки до Революції Гідності виникло дуже багато низових мистецьких ініціатив, хоча для художників це нетипово: «...художники — це такі досить вайлуваті істоти, а тут сплеск низової ініціативи — починаючи від підпільних галерей, абсолютно нелегальних. Люди перестали ходити кудись по дозвільні папірці й почали самі робити те, що їм хотілося».

Коли у ніч на 30 листопада сталося побиття протестувальників, на думку письменника Андрія Куркова, вже можна було передбачити, що влада діятиме жорстоко: «...ця влада не чекає, не буде такої патової ситуації, як за Кучми під час Помаранчевої революції. У цієї влади була інша культура, ніби інша традиція насильства — донецька, чи донбаська, в якій виріс і Янукович і до якої звикли всі інші, кого він привів до влади. Тож, в принципі, далі можна було прогнозувати, що буде насильство».

Художник Олександр Мельник, автор відомої на Майдані картини «Очі Господні», ще у грудні 2013 р. робив прогнози щодо того, чим може завершитися протест: «...я був упевнений, що Янукович не здасть владу без крові, бо він награвувався так, що ті строки, які він Юлі [Тимошенко] дав... він ними не

відбудеться. Тут йому довічне світить, якщо не розтерзають його на зоні. Так що він буде до кінця стояти і не зупиниться перед кров'ю».

Куратор виставки «Плакати Майдану» Наталія Іванченко про завершення Майдану згадує так: «Коли втік Янукович, я не зраділа — я напружилася: що буде далі? Мені не 20 років, і я розуміла: щось може далі бути — буде звідти інтервенція. Він не просто так пішов, він обов'язково ще щось утне. І я вважаю, що цю війну він теж спровокував. Не тільки Путін, у цьому замішаний і Янукович також».

Митці тонко відчують дух часу, вловлюють його основні течії і через свою позицію та творчість допомагають відчутти й осмислити їх іншим людям. Завдяки митцям діапазон суспільних рефлексій є насиченим і повномірним, що особливо потрібно для таких знакових подій, як Революція Гідності.

На Майдані був громадянин і митець, уважний спостерігач і активний учасник, творець нових ідей та сенсів. Спогадами про Майдан митці вносять нові сенси і в царину пам'яті про Майдан. Тож читайте, згадуйте, пам'ятайте.

Тетяна Привалко,
канд. іст. наук, член робочої групи
проекту «Майдан: усна історія»

Майдан – це...

СЛОВО

АНДРІЙ КУРКОВ

1961 року народження, письменник,
кіносценарист, викладач

Фото Д. Краснокутського

Для мене Майдан став несподіваним. У мене ніби все зупинилося, і робота також, коли Азаров заявив, що ми не будемо підписувати угоду. До речі, я був запрошений на конференцію у Вільнюсі, яка мала передувати підписанню Угоди про асоціацію, і збирався залишатися там на підписання. Але потім нам сказали, що Олександр Квасьневський,* німецькі політики не приїжджають, то стало вже зрозуміло, що, скоріш за все, нічого й не буде.

Потім почалися студентські протести. Студенти наголошували, що це протести не політичні, вони не хотіли, щоби представники опозиції виступали на їхніх майданах, з їхніх трибун. Пам'ятаю навіть такий яскравий момент, коли у Львові зіштовхнули з трибуни Михальчишина** після того, як він заявив студентам, що треба йти на Київ і загинути по-геройськи, як студенти під Крутами.

* Польський державний і політичний діяч, президент Польщі у 1995–2005 рр. Разом із Петом Коксом брав участь у моніторинговій місії Європейського парламенту зі спостереження за розглядом кримінальних справ Юлії Тимошенко та Юрія Луценка, яка діяла з червня 2012 р. до червня 2014 р. Часто місію називали за прізвищами її учасників: місія Кокса–Квасьневського. Очікувалося, що на Вільнюському саміті Східного партнерства, який пройшов 28–29 листопада 2013 р., рішення місії буде вирішальним при підписанні Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом.

** Юрій Михальчишин — політичний діяч, народний депутат України VII скликання (2012–2014), кандидат на посаду міського голови Львова на виборах 2010 р., член ВО «Свобода» до вересня 2014 р.

Сам Майдан спрогнозувати було неможливо. Але потім я думав, що жорстокість влади можна було б передбачити. Я маю на увазі після 29 листопада, коли стався розгін студентів «Беркутом»... Можна було передбачити, що ця влада не чекає, що не буде такої патологічної ситуації, як за Кучми під час Помаранчевої революції. У цієї влади була інша культура, ніби інша традиція насильства — донецька, чи донбаська, в якій виріс і Янукович і до якої звикли всі інші, кого він привів до влади. Тож, в принципі, далі можна було прогнозувати, що буде насильство. Але важко було передбачити, наскільки воно буде серйозним, скільки проллється крові.

...було відчуття напруженості. Я одразу помітив, що людей, зацікавлених у культурному спілкуванні, було набагато менше, ніж під час Помаранчевої революції.

Можна сказати, що після 1 грудня ситуація трохи нагадувала Помаранчеву революцію. Тоді з'явилося багато наметів — це знову було переселення на Майдан протестувальників з усієї України. З'явився намет Барбакана,* там почалися дискусії, книжкові презентації, виставки постерів у стилі «Анархія — мати порядку» і таке інше. Український дім запрацював як майданчик для дискусій. У Будинку профспілок почалися лекції відкритого університету, безкоштовні курси англійської... Цей момент, до речі, нагадував період між двома революціями 1917 року.** Але все одно було відчуття напруженості. Я одразу помітив, що людей, зацікавлених у культурному спілкуванні, було набагато менше, ніж під час Помаранчевої революції. Навіть на дискусії в Українському домі, де були Юрій Андрухович, Сергій Жадан, дуже мало людей приходило, учасники ж були здебільшого «свої» — ті, які вже з'являлися на інших подібних зустрічах. А повз цей імпровізований конференц-зал в Українському домі туди-сюди постійно проходили майданівці, самооборонівці, не звертаючи уваги на розмови письменників чи журналістів...

---

* Мистецький Барбакан поставили на Хрещатику в грудні 2013 р. Його назвали за аналогією з фортифікаційними спорудами Середньовіччя, які слугували для захисту підступів до міських брам.

** Мається на увазі період між революційними подіями 1917 р. в Російській імперії: Лютневою революцією, яка завершилася падінням монархії, та Жовтневим переворотом, здійсненим більшовиками на чолі з Володимиром Леніном.

Радикалізація Майдану була закономірною, тому що, я вважаю, барикади на Грушевського були побудовані для того, аби провокувати і міліцію, й «Беркут», і владу. Тобто туди йшли люди, які хотіли, щоби сутички були фізичними. І серед тих людей, я думаю, було чимало таких, хто пройшов Помаранчеву революцію і вважав, що та революція програла, оскільки не пролилася кров, не була принесена жертва, а без жертви

Перед виданням книжки я хотів прибрати всі епізоди, пов'язані з моєю родиною, друзями, але через ескалацію подій не встиг цього зробити. Потім мені сказали, що, навпаки, ці місця вийшли найцікавішими.

нічого не зміниш. Я теж ходив між двома майданами, тобто між Грушевського і Майданом, і стежив за тими, хто мандрував туди-сюди: їм набридло спокійне буття на Майдані, й вони час від часу вирушали на Грушевського, групами чи самі по собі, а як тільки там щось починалося (летіло каміння тощо), більшість із них приєднувалася до «Правого

сектора», а меншість поверталася на Майдан. Хоча насправді все однаково закінчилося б кров'ю, незалежно від барикад на Грушевського. Але ті барикади просто показали владі, що супротив буде набагато сильніший, ніж вона могла очікувати.

Порівняно з Помаранчевою революцією роль митців у цьому Майдані була набагато слабшою. На мою думку, Помаранчева революція — це були протести, організовані середнім класом, де інтелектуали відіграли свою роль. Тоді ми з братами Капрановими, Василем Шклярем, іншими письменниками три тижні влаштували відкриті дискусії у книгарні «Наукова думка», поїли чаєм і шахтарів, яких привезли на потягах, і наших, майданівців. І все було якось так... спокійно. Хоча шахтарі й не хотіли говорити (але стояти на мінус 25 чи стояти всередині магазину — це була велика різниця), все одно якісь розмови точилися, відбувався діалог, була спроба якось повернути їх на інші думки.

Під час цього Майдану в перший місяць також дискусії велися — навколо наметів, але дискутували між собою тільки майданівці, й лише інколи, дуже рідко, приходили ті, що були з ними не згодні. Але люди, з якими я говорив, більше були проти місцевої корупції, ніж за Європу, і вони почувалися дуже

самодостатньо, не потребували лідерів, не потребували думки інтелектуалів чи ще когось. Це вже було схоже на революцію більш-менш самоосвічених селян і робітників. Було там, звісно, багато дрібних бізнесменів, які теж грамотно все розклали по полицях.

Та дуже багато було і людей... я б сказав, опортуністів, але не в негативному значенні цього слова... яких ніби «затягла» оця атмосфера революції, яким спочатку взагалі просто подобалося там стояти, разом з іншими відчувати свою достатність до великих подій, які змінять історію.

Література під час останнього Майдану трохи «просіла». Під час Помаранчевої революції люди більше слухали і більше хотіли спілкуватися з митцями, викладачами, філософами. А зараз можна було заходити у намети... я там пив чаї з людьми, розпитував — а їм не було цікаво взагалі, що я думаю, хто я такий і тому подібне. Я казав, що я письменник — мене пускали. А в принципі у них не було потреби про щось дізнаватися: вони прийшли протестувати проти влади, і половина казала, що вони не підуть, поки влада не зміниться, а половина не хотіла про це говорити, бо мала, мабуть, якісь інші думки.

Під час Майдану я почав писати книгу про ті події. Вона називалася «Щоденник Майдану» і готувалася для австрійського видавництва замість книжки nonfiction* про Україну. Ми вирішили з видавцем, що я кожен день записуватиму те, що буду бачити, чути і думати, і надсилатиму перекладачеві, а він перекладатиме і відправлятиме видавцю. В принципі, з 21 листопада до 24 квітня я так і робив.

Хоча сам Майдан, звісно, завершився раніше (для мене насправді це сталося перед початком анексії Криму), для закін-

1 грудня 2013 р.

---

* Науково-популярний твір.

чення записів я обрав дату 24 квітня. Такий день треба було обрати десь наприкінці квітня, щоби книжка вийшла німецькою на початку літа. Тобто визначення дати завершення щоденника було суто технічним питанням. Цей день — наступний після мого дня народження. Тому я й вибрав його — щоб це було якоюсь позитивною ноткою. Те, що 24 квітня буде останнім днем щоденника, ми вирішили ще восени 2013-го. Потім я продовжував писати щотижневі репортажі для впливової норвезької газети. І практично рік писав для них.

Поезія стала громадянською, більш патріотичною. ...Художня проза зникла, й активні письменники почали писати публіцистику, колонки, пости у Фейсбуці. Поступово з'явилася нова українська література — батальна, воєнна, якої не було з 1991 року...

Є дні, які не ввійшли до книги. Тобто вони десь у мене записані, але видавець чи редактор вирішив, що якийсь день не дуже цікавий, або ж запис видавався занадто довгим — і його скоротили.

Загалом щоденники я веду з 15-річного віку. Тобто у мене є купа записів. Я їх пишу для себе, для своїх дітей. Там записані мої творчі плани, якісь

цікаві думки, деталі, сюжети... ну і, звісно, те, що відбувається у родині, з друзями.

Щоби не писати «Щоденник Майдану» як на замовлення, я його вів таким самим чином, як і завжди, але, звичайно, вставляв більше політичних, соціальних подій. Я часто ходив на Майдан, від мого дому до нього 7 хвилин пішки. Інколи по три рази на день, часом уночі ходив туди, спілкуватися. Одного разу ми з Миколою Кравченком вночі гуляли, іншим разом приїхали друзі — литовські політики, і ми о 3-й годині ночі пішли туди говорити з майданівцями. У щоденнику я писав про родинні справи, про друзів, про те, як вони та мої колеги бачать ситуацію, що я думаю, що пишу, що взагалі планую, і як, вважаю, розвиватимуться події. Перед виданням книжки я хотів прибрати всі епізоди, пов'язані з моєю родиною, друзями, але через ескалацію подій не встиг цього зробити. Потім мені сказали, що, навпаки, ці місця вийшли найцікавішими.

Крізь вікна моєї квартири можна було бачити все, що відбувається на вулицях, у дворі: поступово зменшувалася кіль-

кість машин, які сусіди залишали біля будинків, тому що хтось ночами ходив, бив авто, дзеркала. Десь у лютому моя машина була єдиною, яка залишалася у дворі, решту вивезли десь в інші райони, подалі від центру.

У той час мої дружина і діти готували виставу. У дружини аматорський англомовний театр «KyivPlayers», і вони саме готували різдвяну виставу в Центрі Курбаса. В той час там уже жили і ночували майданівці, і саме вони охороняли Центр. Там збиралася любительська театральна труппа: іноземці й українці. Інколи їм доводилося переступати через тих, хто спав, щоб піднятися на третій поверх для репетиції. Потім була дуже успішна прем'єра — цю виставу (створену на основі книжки Роальда Даля «Чарлі і шоколадна фабрика») показали тричі.

Ми зі старшим сином теж полюбляємо ходити до театру, то помічали, що, наприклад, у грудні в театрах не залишалось вільних місць — не було зайвих квитків навіть на посередні вистави. Для мене це означало, що люди шукають можливості відволіктися від реальності, втекти в інший, «паралельний», світ. А вже з лютого поблизу нашого дому стали ходити патрулі. Спершу ходили невідомі у штатському і люди з Майдану, Самооборона. Потім почали ходити разом — два міліціонери і два самооборонівці. Я завжди з вікна дивився, о котрій годині вони виходять.

«Щоденник Майдану» перекладений дев'ятьма мовами: литовською, естонською, датською, англійською, італійською, французькою, німецькою, японською, польською. Гадаю, що цього досить. Найбільший тираж, звісно, вийшов англійською, тому що цією мовою книжки продаються по всьому світу.

Знаю, що моя книга допомогла людям зрозуміти ці події, бо дуже багато політиків говорили мені про це. Наприклад, Карл Більдт, коли ще був міністром іноземних справ Швеції, сказав мені, що з моєї книжки він усе зрозумів у сто разів краще, ніж з газет. Те саме говорив англійський політик Вільям Бах, який у Палаті лордів опікується Україною.

Коли я спілкувався з українськими читачами, то багато хто з них порівнював мої записи про певні дати з тими подіями, які вони пам'ятали, і говорив: «Так, це точно було, я там теж десь поблизу був, я це бачив...» Але загалом не можна

сказати, що книжка набула великого розголосу серед українських читачів.

Майдан справив великий вплив на письменницьке середовище. Поезія стала громадянською, більш патріотичною. Багато письменників перестали писати прозу. Художня проза зникла, й активні письменники почали писати публіцистику, колонки, пости у Фейсбуці. Поступово з'явилася нова українська література — батальна, воєнна, якої не було з 1991 року, тобто від радянських часів.

5 лютого 2014 р.

До Майдану загалом українська література, проза була доволі аполітичною. Можна згадати, як 10 років тому Андрій Кокотюха заявляв, що він ніколи не писатиме про політику, йому на неї плювати, він буде писати детективи. З Майданом він змінився, раптом перейшов на політизовану прозу.

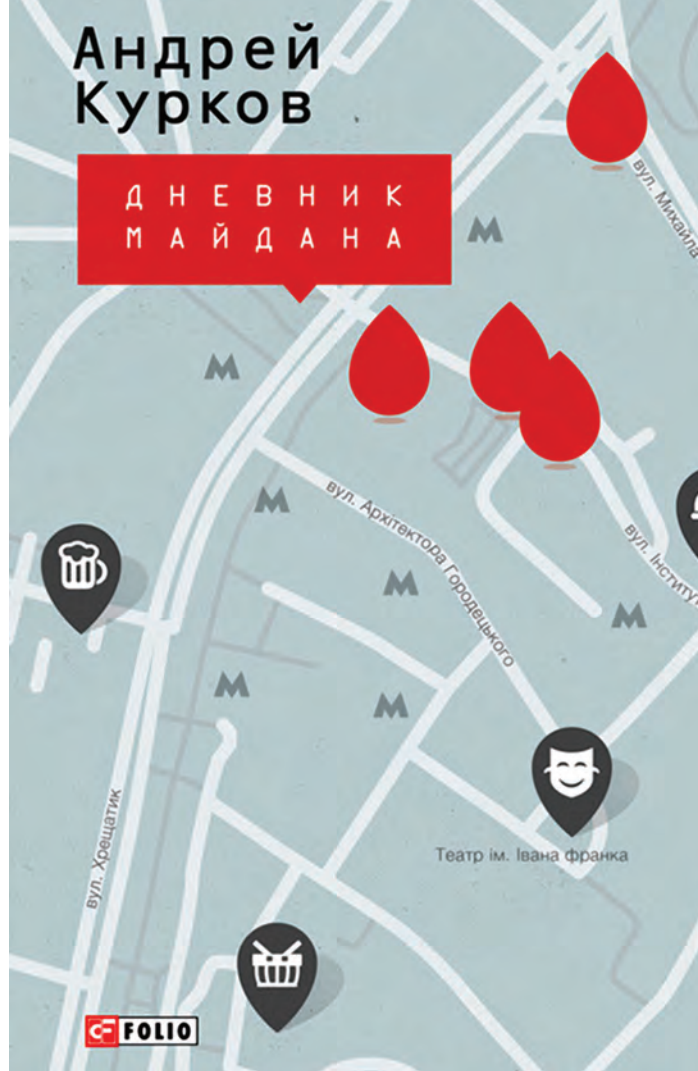
Письменники стали набагато заангажованішими у соціальні, політичні процеси, і тепер є небезпека, що вони служитимуть державі навіть тоді, коли у цьому не буде потреби. Відомо, що в Росії є нормою ситуація, коли письменник обслуговує систему, і за це вона своїм коштом «возить» його по всьому світу по книжкових ярмарках, видає його твори, нагороджує преміями. У нас цього немає, у нас була повна незалежність мистецького середовища від державних установ.

Хоча завжди були письменники, які хотіли тертися біля влади. Таких можна назвати багато. Це і «митець», що написав художню біографію Януковича (у мене ця «чудова» книжка є, читаючи її, можна довго сміятися), і троє літераторів, які почали продукувати художню прозу на тему трипільської культури, щоби сподобатися Ющенку після Помаранчевої революції. Але це були маргінали.

Тепер у мейнстримі патріотична проза про Донбас. Про Крим іще немає, але про Донбас уже багато написано. І серед того є гарна проза, скажімо, така як «Іловайськ» Євгена Положія, є більш бульварна, популярна — як «Аеропорт» Сергія Лойка. Але є дуже, дуже багато поганих книжок, написаних нашвидкуруч, і їх автори хочуть писати далі. Потім вони будуть боротися з видавцями, якщо ті відмовляться їх видавати, бо, в принципі, література слабка. Вже є такі конфлікти, коли письменники звинувачують видавців — мовляв, ті не патріотичні, якщо не видають їхніх книжок.

У перший рік після Майдану було видано 72 книжки про ті події. Проте немає такої, яка б могла стати лідером серед них. Звичайно, є фотоальбоми — це документалістика, вона теж цікава. Але з художньої прози, в принципі, немає жодної книжки, яку б читали зараз масово.

І в мені після Майдану, звичайно, багато чого змінилося. Я втратив велику частину свого почуття гумору. Раніше у моїх романах гумор чи іронія завжди були такою ознакою... майже фірмовою. Події Майдану мене трішки повернули у стан напруження періоду кінця радянської влади, коли я писав більш серйозні романи, намагаючись осмислити історію Радянського Союзу. Тобто зараз поступово якимось мене розвертає знову в більш складну, менш масову і менш смішну літературу.

Обкладинка російськомовного видання

Уривки зі «Щоденника Майдану»

21 ноября 2013

Сегодня ночью в самом начале суток, около половины первого на Севастополь упал метеорит. Почему упал именно на Севастополь? Наверное, чистая случайность. Но все-таки выбрать для своего падения самый русский город Украины, в живописных бухтах которого базируется Черноморский военный флот России?! В принципе, я бы, наверное, не обратил внимания на этот сегодняшний метеорит, если бы сегодня не появилось заявление премьер-министра Николая Азарова о приостановлении подготовки к подписанию Договора об Ассоциации с Европейским Союзом. В моей трилогии «География одиночного выстрела» описан секретный завод по производству искусственных метеоритов, спрятанный в Уральских горах. Там же, возле завода, в романе находится испытательная площадка по запуску этих метеоритов. Мечта советского военного командования: разбомбить США искусственными метеоритами, выдавая их за настоящие. Вот я и подумал: а не искусственный ли это был метеорит, с помощью которого Россия дала знать «самому русскому городу Украины» о том, что переговоры Януковича и Путина о прекращении европейской интеграции Украины успешно (для Путина) завершены. Евроинтеграция отменяется. Мы снова будем любить Россию. Европа, кажется, в шоке. Я тоже. Это надо было полгода Януковичу объявлять, что «мы идем в Европу», надо было ему в сентябре этого года собирать свою парламентскую фракцию в киевском штабе Партии Регионов, традиционно располагающемся в кинотеатре «Зоряний», где он требовал от всех и каждого строем, в ногу, идти с ним в Европу, а тем, кто не хочет идти в Европу, предлагал выйти из фракции и партии?! Куда теперь погонят «строем» послушную президенту Партию Регионов?! [ ]

Кстати, режиссура момента очень традиционна: Азаров заявляет об отказе от подписания договора в день, когда Януковича нет в стране. Сам Янукович в Австрии, и уже оттуда успокаивает Европу, мол, мы еще всё с Европой подпишем, но потом. А заодно добавляет, что Тимошенко выпускать не собирается. Если бы Янукович был трехглавым драконом, то в этот момент каждая голова бы путешествовала отдельно, но выступала бы с другими головами синхронно. Только если бы одна из трех голов в этот момент оказалась в Москве, то эта, «московская» голова Януковича, произносила бы другой текст, и о Европе бы не сказала ни слова.

ЄВГЕНІЯ БІЛЬЧЕНКО

1980 року народження, культуролог,
викладачка, письменниця

Для мене особисто Майдан почався 28–29 листопада. Я пам'ятаю день, коли був урочистий вихід студентів Києво-Могилянської академії за вступ до Євросоюзу. В цей день я виступала на Майдані, читала свої вірші, присвячені Помаранчевій революції... І це був особисто для мене такий от «офіційний» початок Майдану і всього того, що зробив у моєму житті Майдан пізніше.

Це був, можна сказати, день досить наївний, романтичний, коли ще ніхто не уявляв, що станеться. Мене спонукав досвід Помаранчевої революції, учасницею якої я була. Коли вона відбулася, я була ще аспіранткою, тобто мала двадцять із чимось років. І я пам'ятаю, наскільки щиро ми переймалися гандистськими методами боротьби.* Вся ця ліберальна романтика нас дуже надихала. Пам'ять про це зберігалася протягом режиму Януковича, ніколи не зникала, не згасала. І я мала сподівання, що це буде відродженням цінностей Помаранчевої революції: полікультурності, демократії, свободи насамперед. І мирної боротьби!

---

* Методи, які відповідають ученню, засновником та ідеологом якого був індійський державний і політичний діяч Магатма Ганді (1869–1948 рр.). Основні характерні риси гандизму, відомого як рух «сатьяграха» («відданість істині»): здобуття незалежності країни мирними засобами (ахімса, або ненасилля), повернення до цінностей природи, відродження національних традицій за умов діалогічної відкритості світові та вивільнення від анахронічних ортодоксальних реліктів національної культури, віра в Бога як Істину та в Істину як Бога.

Я не була розчарована Помаранчевою революцією, радше практичним викривленням її результатів. Майдан 2004 року — це символічна подія, яку навіть революцією не можна назвати, тому що не відбулася зміна влади. Як, в принципі, і зараз. Такі події можна назвати революцією лише метафорично. Але з Помаранчевої революції почався рух за певні демократичні, ліберальні цінності, які були викривлені, понівечені режимом і які, як мені здавалося і навіть зараз здається, потребують підтримки й відродження. Тому я пішла на Майдан, почала читати публічно, і була дуже гарно сприйнята. Люди були ще веселі, усміхнені, йшли туди, як на свято. Їх було багато, кілька сотень... Власне кажучи, так і почався мій Майдан — з літературно-мистецького, громадського дійства, можна сказати, зі свята — як не дивно це звучить.

Я знаю багатьох своїх колег, особливо з мистецьких кіл, які підтримували ранній Майдан... і відійшли від нього категорично, коли він став національним горем.

Найбільш відомий мій вірш (його знають багато людей у Києві, особливо ті, хто брав участь у Помаранчевій революції) називається «Я лежу посеред Майдану». Він був написаний після приходу до влади Януковича як протест проти перекреслення здобутків Помаранчевої революції не тільки його режимом, а й попередньою нашою владою, яка утвердилася на... духовних кістках, можна сказати, помаранчевого руху.

На професійній літературній сцені я десять років, і в мене дві іпостасі. Перша — письменник, поет. Друга ж активізується під час суспільних заворушень — у мені пробуджується і починає досить активно проявлятися соціальний автор. Тому я і просто поет, і громадянський поет. Перша моя збірка, присвячена Помаранчевій революції, вийшла за сприяння творчої спілки «Літературний форум», що тоді мав підтримку Народного Руху України.* Це була збірка російською мовою, оскільки я російськомовний автор. Як громадянка я білінгвальна і дотримуюсь цінностей полікультурності. Вважаю, що у XXI столітті мова не є основним критерієм визначення патріотизму і громадянства.

---

* Одна з політичних партій України.

До побиття, до першого злочину, я сприймала все, що відбувалося, як своєрідне дежавю, оскільки бачила дуже багато спільних рис між Помаранчевою революцією і Євромайданом: романтизм, урочисто-піднесений настрій, організація — на рівні громадського зібрання, демонстративна відстороненість від політики. Якщо пам'ятаєте, перший Майдан відмежувався від Майдану з Європейської площі, оскільки його учасники не хотіли мати нічого спільного з політиками.

І потім нам закидали: мовляв, якби з нами були політики, у нас була б охорона, і нас би не побили. Зокрема, я чула цю думку від історика Дмитра Білого з Донецька, що нині мешкає у Львові. Але от саме ці ознаки: ліберальність, певна інтернаціональність, тобто полікультурність, репрезентованість на Майдані обох мов (те, що було дуже важливо для мене), святкове піднесення — давали надію, що це буде черговий наївний рух, який матиме, навіть якщо його придушуть, самоцінне значення для формування громадянської свідомості.

Тієї ночі я досить довго затрималася на Майдані. Я була в натовпі. Те, що я бачила... З боку Інститутської йшов «Беркут». Мені це нагадало (я трохи займаюся історією культури) римський легіон. Дуже чітко побудована система, і вони рухаються, на перший погляд, ніби й не дуже швидко, але поруч із тобою опиняються майже миттєво. Ми побігли... Люди почали відходити вгору Михайлівською вулицею до Софійської площі, я теж. Ми чули, що позаду йде наступ...

Уже після побиття студентів почала брати активну участь у Майдані — так, як я це бачила. Майже кожного дня приходила туди. В мене було власне завдання — я годувала. Була робота, студенти, ще різні події, то я щодня купувала продукти, гарячі пиріжки, ходила і обносила. В мене були одні й ті самі хлопці, й деякі з них досі мене пам'ятають. Вони не знали, хто

*З протестувальниками
в КМДА. Грудень 2013 р.*

я, і називали мене «киянка з косами», бо я ходила тільки з косами — не було часу приводити себе до ладу. І коли мене не було, хтось інший приходив, то вони питали: «А де «кияночка з косами?»» — вже звикли до мене. Спочатку їх організовано не годували, і наші пиріжки просто розліталися.

...момент повстання є самоцінним, чим би воно не закінчилося. Чому? Тому що ці події... заклали певну духовну модель існування. Ця духовна модель називається «громадянське суспільство» і «вільна свідомість».

Мені видається, що Майдан мав дві сторони. Умовно кажучи, був Майдан ліберальний і Майдан національний. Ліберальний Майдан був репрезентований переважно російськомовним населенням

Півдня і Центру України, інтелігенцією Києва. Основною метою тих людей було вибороти свободу шляхом мирного протесту. І був Майдан національний, підтримуваний праворадикальними організаціями, головне завдання якого полягало в реалізації активних дій, зокрема й насильницьких. А ще був режим, не люстрований і досі, до речі, який активно контролював усе, що можна. Як з'ясувалося, прослуховували майже всіх, хто мав відношення до Майдану.

На ці дії режиму треба було якось реагувати, і відбулася еволюція Майдану — він почав перетворюватися на бойовий, етнічний, національний. З'явилося більше людей із Західної України, менше приїжджало зі Сходу та з Півдня. Внаслідок цього та зважаючи на те, що влада вдалася до відвертих злочинів, поступово, особливо під кінець, Майдан змінився. Я знаю багатьох своїх колег, особливо з мистецьких кіл, які підтримували ранній Майдан, поки він був, так би мовити, духовним та морально-естетичним — романтичним, мирним, за загальне братство, свободу, любов і рівність, — і відійшли від нього категорично, коли він став національним горем.

Мені здається, у цій двоїстості Майдану і полягає його основна суперечність, тому що, наскільки мені відомо зі спілкування з представниками Ради Європи, європейці не приймають радикального націоналізму. Мені просто у вічі говорили, що це не відповідає принципам Європи XXI століття. Посилили були чіткими: «Ви маєте вирішувати це через *judicial system*» (тобто правовими методами). Європейцям було незрозуміло,

чому ми палили шини. Для нас це очевидно — бо в нас не було Конституційного суду. Який constitutional Court, коли в нас уся система куплена? А для них це було незбагненно, тому що вони приймають виключно правові методи боротьби.

І, звісно, їх лякав радикальний націоналізм. Судячи зі спілкування з європейцями зараз, лякає й досі. Тому мені здається, що це — основна проблема Майдану і взагалі наших труднощів на Сході. Якби зі Сходом говорив ліберальний Майдан, я була б «за». Я розмовляла з мешканцями Донбасу від імені інтернаціонального полікультурного, а не національного Майдану. Тобто треба не говорити їм про українську мову, а сказати: «Ви хочете жити вільно? Прагнете добробуту? Ви не хочете, щоб вами керували бандити? І ми теж. Давайте будемо разом у вільній єдиній країні!» Це мова соціальна, не етнічна. Етнічна мова для нашого Півдня і Сходу не підходить.

Підпільний виступ для творчої та академічної спільноти в Херсоні взимку 2014 р.

Наведу рядки з мого вірша, який став дуже відомим після Майдану. Він називається «Кто я?».

Я — мальчик.

Я сплю, свернувшись в гробу калачиком.

Мне снится футбол. В моей голове — Калашников.

Не вовремя мне, братишки, пришлось расслабиться!

Жаль, девочка-врач в халатике не спасла меня...

Мені це дуже боляче було! Я пам'ятаю, як це писалося. Не хотіла, щоб він ставав популярним, навіть намагалася знищити...

Я не хочу перебільшувати значення Майдану. Багато людей його ідеалізують, і я теж ідеалізувала. Я була страшенною ідеалісткою, не хотіла помічати його внутрішніх трагедій і суперечностей. Навіть знаючи, що на кістках романтиків до вла-

ди придуть люди, яких ми освистували (я особисто це робила, і залюбки). Така була юна дуже... юна душею. Я знала, що до влади придуть прагматики, але мені хотілося затримати той момент. Бо мені здається, що момент повстання є самоцінним, чим би воно не закінчилося. Чому? Тому що ці події, на жаль, не впливають сьогодні ні на політичні, ні на економічні, ні на геополітичні процеси, але вони принесуть плоди через кілька десятків років. Вони заклали певну духовну модель існування. Ця духовна модель називається «громадянське суспільство» і «вільна свідомість». Майдан ще дуже відгукнеться, він матиме резонанс через багато років.

В Україні нині ще немає громадянської свідомості. В нас може бути свідомість раба, або націоналіста, або «ватника»,* але громадянської свідомості у нас немає, ми схильні хитатися між крайнощами. Про це писав ще Шевченко:

Німець скаже: «Ви моголи».
«Моголи! моголи!»
Золотога Тамерлана
Онучата голі.
Німець скаже: «Ви слав'яне».
«Слав'яне! слав'яне!»
Славних прадідів великих
Правнукі погані!**

Тобто в нас люди ще чіпляються за милиці ідеології, чи то ідеологія «руського мира»,*** чи націоналістична, яку декларує влада.

Позитивна роль Майдану в тому, що він показав можливість існування моделі цивілізованого анархізму. Я підкреслюю — цивілізованого анархізму, який був на початку Майдану,

---

* Ватник — стьобана тепла куртка, назва якої походить від слова «вата» — назви основного матеріалу, який використовується для його виготовлення. З 2013 р. «ватниками» масово почали називати здебільшого проросійськи налаштованих громадян, чия соціально-політична позиція обумовлена впливом російської пропаганди.

** Уривок із твору Тараса Шевченка «І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» (1845).

*** Російська ідеологічна концепція часів керівництва Володимира Путіна, яка є підґрунтям сучасної російської неоімперської геополітики.

тобто протесту з критичністю мислення, громадянською свідомістю. І от саме у формуванні критичного мислення Майдан матиме свій резонанс, але не зараз. Нині ми переживаємо дві трагедії — війни і формування національної ідеології, яку Європа пережила ще за часів «весни народів».* Ми відстали на 150 років. Щоб вийти на рівень полікультурності та свободи, нам потрібно ще довго проходити вишкіл національними цінностями з відповідними негативними наслідками, аж до войовничого націоналізму.

Я ніколи не думала, що буду поетом Майдану і громадянським інтелектуалом. Свого часу вважала себе поетом-філософом, хоча, можливо, це одне й те саме. Як я змінилася після Майдану? Я стала міцнішою. Страх не зник, але я навчилася долати страх перед смертю. Раніше я бачила смерть тільки в лікарні. Тепер зустрілася з нею на Майдані й на війні.

Обкладинка збірника, до якого увійшов однойменний вірш. Збірник вийшов у 2014 р. На обкладинці — хлопчик Рома, який брав активну участь у Майдані і став упізнаваним серед протестувальників. Ідея оформлення належить португальським читачам. Книга вийшла у Санкт-Петербурзі та отримала премію опозиційного видавництва «Аураінфо» в номінації «Краща книга поезії року»

* Низка революцій, що прокотилися країнами Європи у 1848–1849 рр. Революції були національними за своєю природою і ставили за мету знищення феодальної форми правління і створення незалежних держав.

КТО Я?

Я — мальчик.
 Я сплю, свернувшись в гробу калачиком.
 Мне снится футбол. В моей голове — Калашников.
 Не вовремя мне, братишки, пришлось расслабиться!
 Жаль, девочка-врач в халатике не спасла меня...

Я — девочка-врач.
 Я в шею смертельно ранена.
 В моём городке по небу летят журавлики
 И глушат Wi-Fi, чтоб мама моя не видела,
 Как я со своим любимым прощаюсь в Твиттере...

Я — мама.
 О фартук вытерев руки мыльные,
 Звону на войну я сыночке по мобильному.
 Дитя не берёт! Приедет, огрею веником!
 «Его отпевают», — слышу ответ священника...

Я — батюшка.
 Я собор свой открыл под госпиталь
 И сам в нём служу медбратом, помилуй Господи!
 Слова для души, что чреву — пуд каши гречневой:
 За это крестил поэта я, пусть и грешен он...

Я — просто поэт.
 Я тоже стою под пулями.
 Кишка, хоть тонка, как лирика Ахмадулиной,
 Но всё ж не настолько, чтобы бояться красного:
 Нужнее стихов сегодня — мешки с лекарствами...

Я — старый аптекарь.
 Мне бы давно на пенсию:
 Сидеть и блаженно пялиться в ящик с песнями.
 Но кончились бинт, и вата, и маски вроде бы:
 Начальник, пришли термальной воды для Родины!

Я — Родина.
 Я ребёнок и сплю калачиком.
 Назначенный государством, ко мне палач идёт,
 Из недр моих вырыв мрамор себе на логово:
 Налоговой сдал налог он, но Богу — Богово.

Я — Бог.
 И я тоже Папа. Сынок Мой Ласковый
 У дауна в классе детский отнял Калашников.
 Сказал, мол: «Ни-ни!» — и прыгнул без парашютика...

Спи, золотко.
 Спи, Мой Мальчик.

Я Воскрешу Тебя.

АНАСТАСІЯ ДМИТРУК

1991 року народження,
поетеса

Восени 2013 року я була ще студенткою свого фінального курсу і готувалася до здачі диплому. Для мене початок якихось подій відбувся після побиття студентів. Коли я побачила ті кадри, це був такий удар! Для мене це було щось абсолютно неприйнятне — те, що просто випадало з мого світосприйняття. Я не розуміла, як можна так по-звірячому бити дітей. Для мене це був певний виклик, бо тоді здавалося, що побили не тільки тих студентів, а всіх студентів України.

Це був жах! Насправді це, мабуть, уперше таке було, коли ти вмикаєш новини, дивишся і починаєш просто плакати, якимось неконтрольовано. Тоді я і вийшла з друзями на перше віче — «Марш мільйона»,* і з того дня для мене почалася революція.

Ми намагалися часто приходити на Майдан, якомога частіше. У кожного з нас була робота, підготовка до диплому, своє, звісно, життя, але ми збиралися, приходили. Це був такий підйом, такий протест, єдиний... коли взагалі дивувався — що відбувається? От ти їдеш у метро, всі співають Гімн, всі за одну ідею, всі просто відчують один одного, на одному підйомі — одна думка, одне натхнення, одна віра! Це було суцільне, можна сказати, свято єдності!

А потім ти вдома дивишся репортажі про різні події. Повідомляють про провокації. І всім страшно, якісь думки: «Та ну,

---

* Один із наймасовіших виступів під час Революції Гідності, який відбувся 1 грудня 2013 р. і на який у центрі Києва зібралося близько мільйона протестувальників.

Це був такий період життя, який абсолютно випадав зі звичної течії. Коли ти засинав з новинами і прокидався з новинами. Ти тільки оновлював стрічки всіх можливих мереж. І постійно, постійно в тому потоці. Ти знав буквально кожен подих Майдану.

їхати на Майдан... Та ну, там таке відбувається!..» Але ти туди приїжджаєш — і там не страшно. Там стільки просто приємних, доброзичливих людей, ти туди приїжджаєш, ніби додому. У таких походах на Майдан пройшли ті місяці — грудень, січень. Там були різні цікаві знайомства, з людьми абсолютно різних спеціальностей, різних верств насе-

лення, з усієї України. І здавалося, що тоді на Майдані була вся Україна, бо там не було байдужих людей, там були ті, хто хотів відстояти державність і справедливість!

На Майдані я не була якоюсь суперактивною, були значно активніші. Я тоді нічого не писала, просто спілкувалася з друзями, сиділа десь біля бочок. Кудись ходили, підтримували один одного, приносили шоколадки, якусь їжу. Так ми проводили час. Не з трибун, не з мікрофоном: «Давайте всі туди, туди ходімо!» Координація... Ні, я такою не була. Та й сам Майдан визрівав потроху. Весь мій гучний протест вилився саме у вірші, першому такому творі громадянської лірики.

Багато вчителів, моїх інститутських викладачів, які знали, що я, в принципі, пишу, мені говорили: «Настю, ти ходиш на Майдан. Такі події відбуваються в країні. Чому ти нічого не напишеш?» А я кажу: «Та мені не до того. Я переживаю. Мені новини треба дивитися: що там, хто там, розігнали, не розігнали, що зробили...» І ти просто був у тому весь. Це був такий період життя, який абсолютно випадав зі звичної течії. Коли ти засинав з новинами і прокидався з новинами. Ти тільки оновлював стрічки всіх можливих мереж. І постійно, постійно в тому потоці. Ти знав буквально кожен подих Майдану. Якщо ти не був там, то стежив з усіх можливих екранів. Якщо там — ти розчинявся, і час летів шалено швидко: тільки прийшов, дивишся — вже останнє метро. «Та що ж це таке! Вже треба йти». А йти не хочеться, бо там добре, там тихо, спокійно. Така атмосфера була — тепла, щира і дружня.

Всі ті емоції, переживання, весь той біль, усі думки, які ти чув, які ти сам генерував, всі ці роздуми якимось акумулювалися

у мені, все воно якось варилося, варилося, цей борщ, — і потім вилилося у віршах. Якось одразу відкрилося і написалося.

Спочатку був вірш «Нікогда мы не будем братьями». Передісторія цього вірша — це, мабуть, уся історія мого виховання. Я народилася в незалежній Україні, якщо можна так сказати, і виховувалася як українка. У школах нас виховували на патріотичних засадах, ми вчили вірші про Україну та її славу. Радянська ідея братерства для мене завжди була чужорідною. Я не знала Радянського Союзу як такого, і ця ідея в мені не прижилася. Я її не сприймала і не приймала, оскільки я бачу різницю між «закордоном» нашим північним і нами. Вона є, вона очевидна, вона відчувається. І навіть тим дитячим якимось сприйняттям... Ти дивишся новини (ще ті, колишні) — і знову тиснуть, тиснуть, знову диктують, як нам тут порядкувати на своїй кухні, що готувати, що їсти... Знову диктують чомусь звідти. А чому?

І так само ти з ними зустрічаєшся в якихось ситуаціях. В Криму, наприклад, відпочиваючи, ти з ними в побуті перетинаєшся і чомусь відчуваєш, що вони себе несуть на рівень вище, а ти ніби другого ґатунку, ти — українець. Для мене це взагалі неадекватно. Про яке братерство можна говорити, коли вони тобі з таким хамством, з такою зверхністю... Це було взагалі не моє, я цього ніколи не приймала, і воно мене радше дратувало. Думаю: «Та ну, до чого тут я? Деся той алкогольік у північній Росії — і я. Чого він мені раптом став братом? У нас нічого спільного». Для мене завжди це була дика ідея.

Перше виконання відомого вірша

Коли весь світ підтримав Україну в боротьбі з бандитизмом, а сусіди наші посміялися і сказали, що ви, мовляв, якимись дурницями займаєтесь на Майдані, — для мене це був такий різкий конфлікт... Тоді я й написала «Нікогда мы не будем братьями». Це був, власне, мій протест.

І тим паче зараз, коли я працюю над другою книжкою і читаю про те, як імперія постійно знищувала українців за мову, за патріотизм — просто розстрілювали. Той самий Будинок письменників «Слово»* у Харкові спочатку відібрали, а потім знищили. Кобзарів розстріляли!** Ну де те братерство, де воно? Тому це завжди була така «червона» тема, ніколи я її не розуміла, сприймала як маячню.

...період Майдану, мабуть, став одним із найсильніших емоційних потрясінь. Саме там був написаний вірш «Нікогда мы не будем братьями», який повністю змінив моє життя. Після нього я віддала перевагу віршам перед технічною спеціальністю, яку вже фактично мала...

А тут революція наша. Таке піднесення, коли ти бачиш цих людей, нормальних людей, які поруч із тобою, і раптом ти чуєш ту маячню на російських каналах, коли тебе називають казна-ким. Кажуть, що згря з 10 горобців на Майдані. А тут мільйон стоїть. Думаєш: «Та ну! Чи ви знущуєтеся з мене взагалі?» Я не могла дивитися їхні новини. Мама моя дивилася спеціально, аби

знати, що вони говорять, що вони там думають. А я не могла, мені на 10-й хвилині вже хотілося вимкнути телевізор. І знову ж таки, чули їхню імперську зверхність, таку насмішку... Наших хлопців уже почали стріляти, а вони там сміються, тішаться. Це неадекватна, не людська реакція.

Коли весь світ підтримав Україну в боротьбі з бандитизмом, а сусіди наші посміялися і сказали, що ви, мовляв, якімись дурницями займаєтесь на Майдані, — для мене це був такий різкий конфлікт... Тоді я й написала «Нікогда мы не будем братьями». Це був, власне, мій протест.

---

* Будинок, споруджений у 1928 р. кооперативом літераторів. У різні роки в ньому жили і працювали відомі митці, які були репресовані у 1930-ті рр. За це будинок стали називати «Крематорієм», з часом — ДПЗ (рос. «дом предварительного заключения»). До 1938 р. було репресовано мешканців 40 його квартир із 66.

** Йдеться про масове знищення українських кобзарів та лірників, вчинене державними органами СРСР у грудні 1930 р. в Харкові, де спеціально проводився З'їзд народних співців Радянської України. На ньому були присутні 337 делегатів.

Вірш я виклала в Інтернет. Не знала, скільки людей прочитають його, і не очікувала резонансу. Спочатку він був у друкованому варіанті, далі його постили, читали багато, а потім з пабліку «Євромайдан» у Фейсбучі мене попросили записати аудіо- або відеOVERсію. До цього я свої вірші ніколи не читала, завжди соромилася. Я тільки давала на папері комусь почитати і все. А тут мені запропонували його зачитати. І я вирішила: «Ну, добре, запишу».

Я записала відео, виклала в ютуб, уночі. І за 10 хвилин уже отримала певну кількість неприємних коментарів від ботів* і прихильників імперської країни — про те, яка я «не така». Мама почитала ті жахливі коментарі й каже: «Настю, може, видалиш? Бо що ж це таке, всі будуть читати такі коментарі на тебе». А я кажу: «Ні, нехай буде».

Наступного дня я прийшла на роботу десь о 9 годині й побачила, що є вже 10 тисяч переглядів, і їхня кількість зростала щопівгодини — 20, 30, 100 тисяч... Для мене це було щось таке... Я просто злякалася. Не було аж якоїсь радості... Я не чекала, що таке може статися. І от воно понеслося, закрутилося — мільйон переглядів! А потім вірш почули литовці. Прочитали, відчували його, написали пісню. І от так на цій хвилі змінилося повністю, перевернуло, закрутило моє життя. Так я стала писати вірші і їздити з ними по Україні та за кордоном.

Після «Ніколи ми не будемо братами» був написаний вірш «Верніть нам наше небо» (саме коли відбувалася анексія Криму), потім «Небо падає», «Це моя і твоя війна» — дуже багато віршів на хвилі тих подій було написано. І зараз я продовжую писати, бо є натхнення. Звісно, буває, що й нічого не пишу.

Пишу ще про кохання і про такі моменти, які дуже сильно зачепили, запалили, струснули. Коли ти зустрічаєшся з хлопцями... особливо перші зустрічі з військовими у шпиталях, на полігонах, коли ти не просто дивишся в екран, а бачиш реальних людей. Ти сьогодні дивишся їм в очі, знаючи, що завтра вони будуть на фронті і що не всі повернуться. Ти це все розумієш, усвідомлюєш, відчуваєш, тобі болить, ти чуєш їхні історії, про

---

* Інтернет-користувачі, які пишуть коментарі під вигаданими іменами. Зазвичай така робота є замовною і оплачуваною.

те, як вони прощалися зі своїми дружинами, прощалися назавжди — вони були готові, що їх розстріляють.

Це нормально, коли людина це все відчуває і дає свою реакцію. Кожен по-своєму реагує. Я це роблю у віршах. Весь той біль я виливаю на папері. Хтось у картинах. Хтось просто сидить і плаче. Це теж нормальна людська реакція. Весь біль, який довелося пережити з тими всіма «котлами» і взагалі з тими подіями, він виходить у вірші. Ти не можеш залишитися байдужим, бо знаєш людей, реальних, які зараз там. Ти не можеш залишатися бездіяльним, і те, що я можу робити, я роблю.

Я зустрічаюся з ними, підтримую їх, читаю їм, якось намагаюся з ними розділити... вислухати їхні історії, оскільки вони дуже потребують моральної підтримки. Ми часто приходимо у шпиталі, їздимо по Україні — намагаємося бути з ними і показувати, що їхній внесок цінується, що їх чекають, у них вірять і їм дуже вдячні за всі їхні старання й подвиги.

Коли пишу вірш, то він приходить своєю мовою. Так сталося, що я володію двома. І це нормальна ситуація для України сьогодні, бо наша країна двомовна — подобається це комусь чи ні, але це факт. Люди спілкуються і українською, й російською. Тому я не сприймаю поради писати тією або іншою мовою. Ніхто не має права вказувати мені, якою мовою спілкуватися, і ніхто не має права за це критикувати, оскільки є дуже багато хлопців зараз там, на фронті, які говорять виключно російською, але вони підставляють свої груди, щоб захистити й україномовних у тому числі. Тому несправедливо з ними не говорити.

В інституті я була більш російськомовна, бо таке було оточення. Тому і перші мої вірші були написані саме російською. Але я закінчувала українську школу і знаю українську мову. Події підштовхнули мене до переоцінки цінностей, змусили замислитися про важливість мовного питання в нашій державі, і я почала українізуватися, активно, свідомо. Тепер я вже говорю українською мовою, і, відповідно, більше віршів написано на сьогодні українською.

Якби я досконало володіла англійською, так, як цими двома, я б писала й англійською, і пречудово, думаю. Бо там теж мають розуміти, що ми відчуваємо. Оскільки переклади — це все ж таки переклади. А першоджерело... в нього більше шан-

сів вразити в серце. Тому сьогодні я пишу двома мовами і якось тим не переймаюся.

Ви знаєте, я завжди писала вірші. Це, мабуть, був такий мій «дівочий» бік медалі — мені подобалось писати вірші, і я ще в школі почала цим займатися. Це було хобі. Але період Майдану, мабуть, став одним із найсильніших емоційних потрясінь. Саме там був написаний вірш «Нікогда мы не будем братьями», який повністю змінив моє життя.

Після нього я віддала перевагу віршам перед технічною спеціальністю, яку вже фактично мала (я навчалася в КПІ й працювала за фахом три роки). Змінилися події, інтереси, змінились якісь течії, і захотілося займатися саме цим. Це для мене виявилось цікавішим.

Популярність, яка прийшла після вірша, я сприймаю як одну мить. Ставлюся до цього просто: сьогодні це так, а завтра цього може не бути — пройшло, забулося, розвіялось і все. Треба просто працювати і йти далі, не зупинятися на тому. Якщо колись «Нікогда мы не будем братьями» стане неактуальним, я буду тільки рада. Але прийдуть нові події. Треба писати, треба працювати — писати щось нове, актуальне, популярне.

Я зараз дуже часто зустрічаюся з молоддю. Це випускники шкіл, студенти. Я бачу, що це вже трішки інші люди. Вони бачили цей Майдан. Вони його пережили. Добре, якщо Майдан уже змінив суспільство — те суспільство, яке прожило Майдан, пропустило його через своє серце, не просто по телевізору, в якихось епізодах. Хто його прожив, щиро вболівав, хто там був, цікавився, кому боліло, чіпляло, хто пам'ятає Небесну Сотню, розстріли, кого воно і сьогодні чіпляє — тих Майдан змінив. І сьогодні вони вже інакше все це оцінюють, відчувають і мислять якось більш... вони вже інакші. Я думаю, однозначно, вплив Майдану є, і він позитивний. Дуже багато людей повірили в себе, повірили в Україну, і творять її сьогодні, борються в ім'я того самого Майдану. Але поки що важко все це оцінити. Поживемо — побачимо.

Спілкування з вояками

АНАСТАСІЯ ДІМІТРУК

Верните нам наше небо

Обкладинка збірки, до якої ввійшов вірш «Никогда мы не будем братьями»

Никогда мы не будем братьями

Никогда мы не будем братьями!
 Ни по родине, ни по матери.
 Духа нет у вас быть свободными —
 нам не стать с вами даже сводными.
 Вы себя окрестили «старшими» —
 нам бы младшими, да не вашими.
 Вас так много, а, жаль, безликие.
 Вы огромные, мы — великие.
 А вы жмете... вы всё маетесь,
 своей завистью вы подавитесь.
 Воля — слово вам незнакомое,
 вы все с детства в цепи закованы.
 У вас дома «молчанье — золото»,
 а у нас жгут коктейли Молотова,
 да, у нас в сердце кровь горячая,
 что ж вы нам за «родня» незрячая?
 А у нас всех глаза бесстрашные,
 без оружия мы опасные.
 Повзрослели и стали смелыми
 все у снайперов под прицелами.
 Нас каты на колени ставили —
 мы восстали и всё исправили.
 И зря прячутся крысы, молятся —
 они кровью своей умоются.
 Вам шлют новые указания —
 а у нас тут огни восстания.
 У вас Царь, у нас — Демократия.
 Никогда мы не будем братьями.

ОЛЕКСАНДР ІРВАНЕЦЬ

1961 року народження,
письменник

Я вже двічі бачив — і в четвертому році, і в тринадцятому, — які красиві, натхненні обличчя були у революонерів. Просто ходиш і милуєшся людьми. Це, мабуть, було моє генеральне враження від цієї революції. А починалось усе так. Я ніби і не дуже сумнівався, що Янукович не підпише. Написав якісь прикольні віршики на Фейсбуці — про те, що діти там просять у батька, щоб він щось підписав, «але ж діти такі затяті, дуже просять, щоб підписав, батько журиться сам у хаті і в ікру вмоча курасан». Це ж він колись назвав круасани — курасанами.

Але шоком стало оце побиття студентів. Я багато тоді писав, практично щодня. Потім, уже в чотирнадцятому році, вийшла моя книжка «Пісні війни», і там вміщено усі ці 20 віршів з Фейсбука. З мене просто «перло». Ось один з них, про самий початок, написаний 26 листопада:

*Не лякаючись ні нападів, ні опадів,
Вірність зберігаючи дідам,
Раз на дев'ять років у листопаді
Мій народ виходить на Майдан!**

А другий був 30 листопада:

Це правда, ми дуже прошені.
Стягаємось, наче пружина.*

---

* Вірші зі збірки «Пісні війни».

*Остання година осені.
Остання осінь режиму.*

Хтось десь гарно сказав, що після побитих дітей на вулиці Києва вийшли їхні обурені батьки. І це була правда. Це вже не була юрба молоді, це були люди мого віку, старші, й це вже була не юрба, не натовп, це були люди.

Я... відчуваю, що це така остання боротьба добра зі злом відбувається. І ми на боці добра. Ми, українці, покликані зупинити цього звіра.

Я вже дуже дорослий, старший чоловік, я не кидав бруківку, але я тягав мішки з бруківкою туди, до готелю «Дніпро», принаймні декілька мішків поколотої бруківки — мій внесок у Революцію. Я був

тоді часом і мудрий. Я зрозумів, що це історична подія, і цієї поколотої бруківки шматків десять відніс у мішечку в кнайп-клуб «Купідон»,* і зараз це раритет. Два шматки завіз у Польщу, коли їздив на літературний фестиваль. Я читав там вірші й кажу: «А це вам з Києва. Ми цим робили революцію...» Це справді раритет, це як камінець з Берлінського муру.

А саме у той тиждень, коли почалися розстріли, я був в Острозі. Я викладаю в Острозькій академії, тож мав поїхати. І, звичайно ж, в Острозі був теж свій маленький міні-майдан. Але який майдан там? Ті хто виявляв симпатії «регіонам», швиденько поховалися, та їх і було мало. Місто було все українське, перед міську раду виходили переважно наші студенти, бо в Острозі 15 тисяч населення і 2 тисячі студентів. І от ми з Петром Михайловичем** там проходжувались, і я все поривався штурмувати міськраду, а він питав: «Навіщо? Вони ж на нашо-

---

* «Купідон» — кнайп-клуб у Києві, що знаходиться на розі Пушкінської й Прорізної (вул. Пушкінська, 1-3/5). Відкритий у першій половині двохтисячних років. Заклад є улюбленим місцем відпочинку київської інтелігенції: літераторів, журналістів, художників. Постійна публіка створює клубну атмосферу. Гасло закладу: «Останній притулок української інтелігенції».

** Петро Михайлович Кралуєк — український філософ, письменник, історик, публіцист, доктор філософських наук, заслужений діяч науки і техніки України (2009), професор, перший проректор з навчально-наукової роботи Національного університету «Острозька академія».

му боці». А я хотів боротьби, я казав: «Ну давай хоча б двері зніmemo...» Жартома, звісно.

Ще згадую, під час подій на Майдані у Юрія Макарова вийшла книжка художньої прози, яка називається «За чверть десята». Йому в Рівному зняли велику залу, прийшло багато людей... Ну, Макаров — таки зірка. І він приїхав зі своєю дружиною Світлоною, ми сидимо на сцені, я ведучий, Юрко щось читає... і раптом закашлюється. Потім Світлана

закашлюється, потім я, надсадно так — ми всі троє з Майдану. Тоді Макаров сказав: «Не можна зараз бути на Майдані і не кашляти». І оцей запах диму, цієї продимленої куртки, пальта — атмосфера революції прекрасна.

Я вже казав, які натхненні обличчя були у людей. Я дивлюся на наших героїв Небесної Сотні з таким самим відчуттям... Хтось написав про Нігояна, що він на месю схожий, що ось, мовляв, Він приходив, а ми не помітили. Оце для мене як для письменника є дуже-дуже важливе. Оце моє переживання. І те, що я теж там був.

Буквально в ті самі дні, як почалася Революція, ми почали проводити поетичні читання в «Купідоні». І от десь наприкінці грудня, перед католицьким Різдвом, коли я виходив з метро «Театральна» і по всій Пушкінській і Грінченка стояли ці автобусики з ОМОНівцями, з «Беркутом»... Тоді написався вірш «Vigilia, або Мої нічні чування*»:

*Нібито іще й не надійшло Різдро,
Та уже полками чималими
Загатило Іродове воїнство
Вулиці твої, Єрусалиме.
Зі значним відсотком вірогідності*

25 листопада 2013 р. на Майдані
(фото Т. Давиденко)

* Нічне чування (англ. vigil, лат. Vigilia — «чування») — період на-вмисного неспання, привід для релігійного пильнування чи ритуалу.

*Розвідка донесла про можливість
Скорого народження тут Гідності
Й віри у добро і справедливість.*

*Ось тому вояки й заходилися
Нюшити, а ще й чутки враховують,
Ніби те маля вже народилося
І його в народі переховують.*

*Люди, а давайте не допустимо,
Щоб ці підлі наміри збулися
І неситий Хам з тупеньким усміхом
Наше немовля вдушив в колисці!*

*Ми його і виглядим, і виходим,
Хліба віддамо крихти останнії!
Ми його своїм зігрієм диханням
В потаємних яслах на Майдані.*

*Мусимо явити тут характери.
Не підупадаєм, не здаємся.
Нам у синім небі європрапора
Світить ясно зірка Віфлеємська.*

*Ще не раз нам з вами повставати,
Щоб якась нова пора настала,
Щоб із чистим серцем проспівати:
«Нова радість стала!..»**

Я такий сентиментальний роблюся, жах... Це було таке відчуття... ото як у Забужко називається та книжка — «Let's my people go», «Відпусти народ мій» — це те, що каже Мойсей фараонові. Оце відчуття звільнення, воно було і в 2004-му, але то була більш карнавальна революція, хоча там теж людей під ЦВК били молотками по головах, і цього теж не можна забувати.

Я дуже скептичний щодо народу, я пишу в'їдливі сатиричні вірші, але тут... Ще в першу, Помаранчеву, революцію я стояв на пагорбі біля Жовтневого серед мільйонної юрби людей. Я,

---

* Вірш зі збірки «Пісні війни».

наприклад, не вірив, що у моїй державі є мільйон людей, які знають текст Гімну. Я не вірив, бо знаю цього «пересічного українця». І тут раптом вечір, і вся площа співає. Оце моменти дорослішання народу. Але потім, у мирний час, народ знову дитиніє, на жаль.

На Майдані не було п'яних. Всі грілися як могли, але не було п'яних. Провокаторів якось хутко вираховували, давали копня під зад і все... Я задумав п'єсу про Майдан, і я почав її писати, потім у мене «зависло», і, мабуть, поки ця війна триває... Вже написано сторінок 16, і п'єса називається «І всі, всі, всі».

Я от, чесно, відчуваю, що це така остання боротьба добра зі злом відбувається. І ми на боці добра. Ми, українці, покликані зупинити цього звіра. Так сталося. Я відчуваю це печінкою. Я ще напишу про це.

Ми й раніше неодноразово говорили з друзями про нашу незалежність, з тим самим Юрком Винничуком. Винничук завжди стверджував, що то ще не справжня свобода. Справжня свобода має бути завойована кров'ю. Йому казали: «Ну як це? Ми ж пролили кров, ще тоді, у 1918–1919-му роках». На що він відповідав: «Ні-ні, має бути свіжа кров...»

Те, що творили ці хлопці з Барбакану — це геніально, як на мене. Я заходив до них пити каву із тим, що вони там доливали до неї. Переважно я сидів у «Купідоні», але час від часу ми переміщались у Барбакан, де читалися вірші. В «Купідоні» ми теж читали вірші, але те образотворче, що зробили Семесюк і компанія, — це супер, круто. Я дуже люблю таке мистецтво. По-перше, воно

30 листопада 2013 р.
біля Михайлівського собору
(фото Т. Давиденко)

Те, що творили ці хлопці з Барбакану — це геніально, як на мене.... В «Купідоні» ми теж читали вірші, але те образотворче, що зробили Семесюк і компанія, — це супер, круто.

Все рвонуло — суспільство, не країна, не держава, а суспільство отримало імпульс. Зокрема й мистецтво, тому що мистецтво дуже тісно пов'язане з суспільством.

класне, воно революційне. По-друге, як заграли оці образи — Шевченко з бейсбольною битою, приміром. Це набагато більше робить для популяризації Шевченка, ніж оте дурне триндичення його рядків у школі. Коли хлопець має на собі майку, на якій накачаний Тарас Шевченко з бейсболь-

ною битою, — це круто. Це теж ось таке усвідомлення народу, себе — собою. Це дуже добре. Тому що ми от переконалися, що наші російськомовні з нами. Оцей дух свободи українства, він поширюється і на російськомовних.

Ця дівчинка, яка написала «Никогда мы не будем братьями», вона ж іще зовсім юна, а створила суперхіт, і це російською — «чтоб понятно было»:

*У вас Царь, у нас — Демократия.
Никогда мы не будем братьями.*

Я професійний письменник і бачу дуже добре — це дуже емоційний, гарячий, щирий текст. Він з неї отак от вихлюпнувся, але його ж і редагувати не треба. Він є такий — молододі дівчини крик душі.

Мені теж багато чого відкрилося про наше мистецтво, зокрема в живописі. Я назву два імені — Вайсберг і Ройтбурд. Для мене що один, що інший — це був космос. Потім... ну, якась ціла купа нових імен. Скажімо, Борис Гуменюк поїхав повоював, видав книжку про війну — хорошу, велику книжку. Хто там іще... Олекса Бик воює, пише цікаві речі. Це тільки з моїх особистих знайомих. Богдан Жолдак, старший чоловік, видав дуже гарну книжку. Богдан — професіонал. Це така проза про АТО... дуже рекомендую. Це Малкович видав недавно. Називається «Укри», бойова проза.

Ще одне таке спостереження на Майдані. Коли вже в хід пішли «коктейлі Молотова», у карусельці на Хрещатику сиділа, здається, чи не кафедра хімії якогось київського інституту. І що вони робили!.. Бо цей «molotov-coctail» можна зробити так... брутально. А там же треба оцю ганчірочку підпалювати,

і вона може долетіти й погаснути, а може в руках вибухнути — тоді взагалі біда...

А вони, хіміки, брали натрій. Натрій же при з'єднанні з рідиною загоряється. І вони під кришку закладали такі капсули з натрієм — тоді воно безпечніше. Ти його кидаєш, і він від удару спалахує. Вони сиділи, відмірювали все це в гумових рукавичках, важили на своїх вагах і робили такі справжні «коктейлі», безпечні. І був там хлопець, високий такий. Він і так здоровий, ще й на роликах, а вони ж ще сантиметрів 10 додають. У такому білому лижньому страшенно закіптявленому костюмі. Я пам'ятаю, він стоїть-стоїть, курить, потім кидає сигарету, бере оцей ящик з пляшками, з «коктейлями» і так: «Дорогу!!!» — і жух-жух-жух — туди, по Хрещатику, до готелю «Дніпро» доставляв їх на роликах. Це настільки кінематографічно було... У бій вступив інтелект, на Майдан прийшли доктори й аспіранти, мудра, мисляча частина суспільства.

Все рвонуло — суспільство, не країна, не держава, а суспільство отримало імпульс. Зокрема й мистецтво, тому що мистецтво дуже тісно пов'язане з суспільством. І мистецтво рвонуло. А феномен волонтерського руху... Я приходжу в «Купідон», а там сидять ці дівчата, які плетуть браслети. Я написав про це теж вірші. Браслети оці порятункові для солдатів. Самі плетуть, приходять, десь збирають гроші, купують десь цей паракорд* ...

Протягом найближчого десятиліття слід чекати великої доброї прози — і про революцію, і про цю українсько-російську війну.

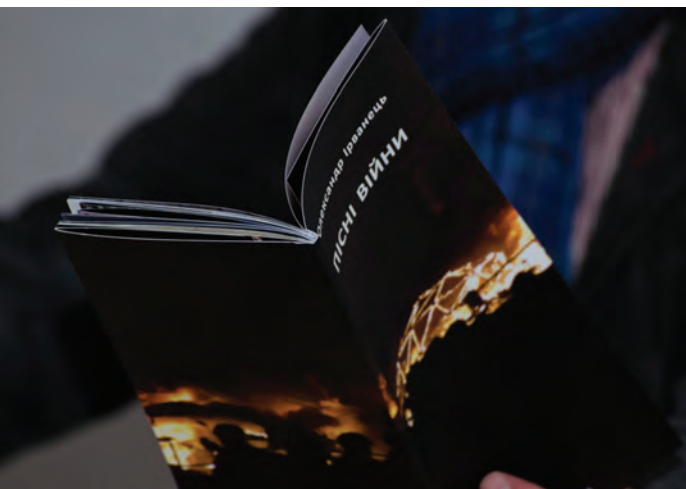

Презентація збірки «Пісні війни».
24 жовтня 2014 р.

---

* Паракорд — легкий полімерний трос, виготовлений з нейлону, спочатку використовувався в стропях парашутів. Паракорд може використовуватися для багатьох інших цілей, як військовими, так і цивільним населенням.

Я колись в одному інтерв'ю сказав, що наш Еріх Марія Ремарк сьогодні десь бігає з «калашниковим» у зоні АТО. Він має вижити, він має повернутися, відмитись, відіспатись, адаптуватися, переосмислити все — і написати роман. Ні я, ні хто інший, хто там не був, не напише. Про Майдан я напишу, я закінчу цю п'єсу, а про АТО — ні. А він напише. Протягом найближчого десятиліття слід чекати великої доброї прози — і про революцію, і про цю українсько-російську війну.

Збірка «Пісні війни»

Вірші зі збірки «Пісні війни»

Вже за 2 години

Неначе весняні проліски,
Вона так повільно сходить —
Наша важка і болісна
Перша Весна Свободи!

28 лютого 2014 р.

***

Знову ноту сумну візьму,
Видно, вже роблюся старим.
Я ніколи не був у Криму,
А сьогодні я хочу в Крим.

Бо мене вже давно упіймали
В свій татарський полон-туман
Геніальний голос Джамали
І хороший товариш Осман*.

Все у вас було недарма,
Досхочу вхопили біди.
Та ПОВЕРНЕННЯ-ХАЙТАРМА —
Це повернення назавжди.

Янгол в небі підніс сурму,
Хоч цього нам не видно з імли.
Я ніколи не був у Криму,
Але я також киримли.

15 лютого 2014 р.

* Осман Пашаєв, журналіст.

МИХАЙЛО СЛАБОШПИЦЬКИЙ

1946 року народження, письменник,
директор видавництва
«Ярославів Вал», виконавчий
директор Ліги українських меценатів

Кожна людина, яка пише, вона живе ілюзією, прекрасною ілюзією — що ти раптом побачив чи узнав щось таке, чого ніхто ще не знає. Ця ілюзія є і творчим стимулом. Ти можеш сто разів помилятися, але це тебе тримає і надихає. Після Помаранчевої революції я написав книжку «Пейзаж для Помаранчевої революції». Це був репортаж людини, яка не знає планів штабу, скажімо, команди Ющенка, не втаємничена. Це був ніби погляд збоку, але погляд справді зацікавлений.

Сьогодні мені якось ніяково її перечитувати, вона демонструє певну наївність — віру в те, що всі проблеми розв'яжуться з приходом нового президента. Надто багато там авансів було Віктору Ющенку — ми бачили те, що хотіли побачити, це властиво всім людям, це не є якийсь суто український гандж. Коли почалася ера Януковича зловісна, було відчуття (і думаю, тут я не оригінальний), що ми живемо в окупованій державі, що це чужа держава. І жоднісінької ілюзії, жоднісінького сподівання на те, що можна проіснувати бодай каденцію Віктора Януковича з громадянським якимсь спокоєм, у мене не було.

І тому в перший день, коли почалася ця протестна акція, у мене зразу було передчуття насилля, передчуття крові. Я дивився на цих беззахисних студентів і бачив, що вони приречені. Я розумів, що це не буде пісенно-танцювальний, карна-

вальний Майдан, на зразок Помаранчевої революції. Було очевидно, що вже такого не буде. З'явилися ці спецпризначенці... Коли я стояв там, бачив, як жінки, і літні, й молоді дівчата, підходили до них — і ці погляди, ці сталеві очі... вони не обіцяли нічого доброго. Я зрозумів, що команда вже є — не допустити. І просто було це відчуття, що з хвилини на хвилину може статися якесь насилля.

Майдан мав запити інтелектуально-духовні, і ...інтелектуальна сміливість ставила тебе у ряди дисидентів і вела туди. Був запит на креатив, просвітництво, бажання поділитися із суспільством...

І, власне, його недовго довелося й чекати. Цей погром, який стався, я дивився вдома, в Інтернеті. Мое життя зіпсувалося. Я належу до людей минулого тисячоліття. У мене принципово немає телевізора вже років 20 — я хочу жити приватним життям, щоб ніхто сторонній не був присутній у мене вдома. Я принципово не

користувався комп'ютером, дивився на нього як на щось непотрібне мені («Я не піддамся, я належу тому часові, це молоді нехай...»). Але тоді я попросив сина, щоб він мене навчив, нехайно, за один день, — і в мене вже не було ранків і не було ночей. Я уже сидів, моніторив усе, що відбувається.

Так склалося, що навіть на роботу я їжджу з Либідської до Майдану Незалежності. Вранці я уже був на Майдані й ніяк не міг звідти піти, бо в мене було якесь передчуття. Мабуть, це уже щось ненормальне було, якийсь пунктик — мені здавалося, що доки я тут, усе буде гаразд. Я ходжу тут, я не найдурніший, я можу комусь щось порадити... Все це смішно навіть згадувати — неначе трохи самоіронія роз'їдає. Увечері тим самим шляхом я повертався з роботи — спершу на Майдан. І довго був, доки не замерзав.

Тут, на Майдані, мені знову відкрився Київ. Усі мої працівники — і з видавництва «Ярославів Вал», і з Ліги меценатів* — хо-

---

* Ліга українських меценатів (ЛУМ) – міжнародна неполітична незалежна організація, фундатором якої став канадський громадський діяч і бізнесмен українського походження Петро Яцик. Заснована 1994 р., зареєстрована Міністерством юстиції України 12 жовтня 1995 р. Виконавчий директор – Михайло Слабошпицький.

дили допомагали, перераховували зарплату у фонд Майдану. У мене ще збереглися великі зв'язки з українською діаспорою (від тих часів, коли я був головою секретаріату Української всесвітньої координаційної ради) і з багатьма українськими організаціями, скажімо, такими як Союз українок Австралії, Крайова управа ветеранів української дивізії «Галичина» (вона ще називається «Перша дивізія української національної армії»), Канадійська Крайова управа. Всі вони перераховували гроші на потреби Майдану нам, на рахунок Ліги українських меценатів.

Коли вже були зіткнення біля Верховної Ради, побиття, у мене з'явилося передчуття, що цим воно не закінчиться, що це тільки пролог до чогось страшнішого, але, правда, про те, що стрілятимуть... ніколи така думка не закрадалася.

Мене злякало, коли раптом трибуну опосіли політики — старі «дійові особи». Я інколи думав: якби я був яким-небудь ідеологом Януковича, я негайно «вистрілив» би такими компроматами на кожного із цих претендентів на «вождизм»... Це було початком розколу Майдану — тому що величезна кількість людей не приймала і не сприймала промовців.

Мені кілька разів пропонували виступити на Майдані, і я відповідав, що просто боюся прозвучати не в унісон, бо я хотів би застерегти Майдан від тих людей, які поволі вийшли у світло, скажімо так, юпітерів і тепер (дуже схоже на те) будуть головними дійовими особами на політичному олімпі України.

До цих подій я поділяв думку соціологів, публіцистів, які писали, що на другий Майдан після 2004-го ми не спроможемося, що має вирости нове покоління, не отруєне розчаруванням. Що є соціальна втома, тотальне розчарування, передусім

Ілюстрація з книги «Гамбіт надії»

командою «помаранчевих», які виявились безпорадними, розчарування через те, що обдурили, що непотизм за часів Ющенка розквітнув іще пишніше, ніж за Кучми.

Якщо говорити про політичну еліту і про суспільство, то наше суспільство моральніше і надійніше набагато, ніж ця еліта.

На Майдані, при всьому тому, що там було представлено суспільство загалом, домінувала молодь усе-таки. Небесна Сотня — це молодь плюс афганського віку одиниці. І починалося все біля стели

з молоді, студентів. Тому, може, й гріх так говорити, але коли йдеться про якісь історичні події і коли намагаєшся на це з погляду історії подивитися, то розумієш, що ці жертви, Небесна Сотня — це як... як щось у фундамент справжньої України.

Ми живемо в інформаційному суспільстві, але свідомість людей і самоідентифікація залишаються у постіндустріальному, бо і сьогодні, й за часів Януковича в ієрархії цінностей інтелект, знання, талант — десь там, далеко внизу, на першому ж місці — бабло, те, наскільки ти «рішала» у цьому суспільстві. А Майдан мав запити інтелектуально-духовні, і якась твоя... інтелектуальна сміливість — вона тебе ставила у ряди дисидентів і вела туди. Був запит на креатив, просвітництво, бажання поділитися із суспільством... Де філософ міг, скажімо, знайти аудиторію, сміливо називати речі своїми іменами, розмірковувати про історичну точку перебування України на шляху еволюційному, де?

Я сам у тому університеті* виступав і подивувався: що це за форма, що це за революція? Розумієте? Інколи я йшов по Майдану, і мені здавалося — це циганський табір. А часом іду і думаю: «Це Запорозька Січ стоїть». Це дивовижний феномен. Мені здається, що його тепер можуть вивчати і фольклористи, і соціологи: домінувала Галичина чи не домінувала, чи який внесок Буковини, наприклад. Я своїм черкашанам кажу: «Ви прикиньте участь Черкащини в Революції Гідності. Потім — кількість інтелігенції...» Мене запевняють, що була інтелігенція, а я бачив

---

* Мається на увазі Відкритий Університет Майдану (ВУМ) – освітній проєкт та однойменна громадська організація в Україні. Бере початок з ініціативи, яка виникла у грудні 2013 року.

таких вуйків, у доброму розумінні, які, здавалося, щойно спустилися з гір і навіть не всі букви знають, але вони прийшли стояти за Україну, за те, щоб краще стало. І щось було зворушливе у цій протонародності, викличній навіть, бо вони казали: «Ми Україну принесли сюди, у ваш Київ, який не є український». Потім мені здавалося, що це малий і середній бізнес, який прийняв Майдан з готовністю і фінансував, і я знаю багато тому підтверджень.

Ніхто ще цього не описав, але це був іспит для наших медиків: половина опинилася з того боку, половина — з цього. Люди ризикували. Є один торакальний хірург, він мій друг і поет, — Борис Руденко, який зробив 47 чи 49 операцій. У своїй 17-й лікарні він весь час робив операції, вони переховували цих людей, передавали на квартири в перший час, бо їх же забирали. І про це ніде немає згадок.

Я зустрічаю художника Олександра Мельника — виявляється, він двічі був поранений на Майдані, я навіть не знав. Мій онук Мар'ян зустрічається з дівчиною Мар'яною, її прізвище Чернілевська, а Станіслав Чернілевський — це мій друг великий. І я не знав, що Станіслав теж був поранений і лікувався у Чехії. Він видав геніальну поетичну книжку «Чеський зошит». Ми з ним говоримо про Майдан, і він як людина архіскромна каже: «Та ні, я просто ходив до своїх студентів (він викладач театрального інституту), я не міг інакше, я не є активний учасник революції».

Але він був там щодня, і під час зіткнень був двічі поранений, тяжко поранений — цю книжку він написав лівою рукою, тому що правою писати не міг. Він взагалі поет, але мовчав років 15 і почав писати, щоб не збожеволіти там, у шпиталі. І маса людей розкрилася таким чином.

Ілюстрація з книги «Гамбіт надії»

Якщо говорити про політичну еліту і про суспільство, то наше суспільство моральніше і надійніше набагато, ніж ця еліта. Бо я не знаю, якого «договорняка» завтра чекати від нашої еліти політичної. І знаю цих людей, які не поступляться, які про себе не думали. Вони видавалися такими звичайними, такими невійськовими... Як от, приміром, Борис Гуменюк.* Я не міг навіть уявити його у солдатській формі, він не служив у війську, неповороткий... І раптом тут, на Майдані, — заступник сотника, потім заступник командира батальйону ОУН, у Пісках стояв... От вам люди розкриваються. І це ще один феномен — що для багатьох людей Майдан став і відкриттям себе.

Весь час Майдану мене не покидало відчуття тривоги. Воно домінувало, з цим прокидався, з цим лягав, бо здавалося, що за ніч, доки ти спиш, має статися щось трагічне.

Учорашні «лузери», люди, які... ну, справді, невдахи у житті, люди, які десь там, за межею бідності, чи взагалі втратили всі сподівання на благополуччя у сім'ї, бо не приносять грошей, особливо чоловіки... Раптом вони опинилися у цих сотнях. Раптом з'ясувалося, що вони сильніші за свій страх.

Я кілька разів опинявся там, на Грушевського, — мені треба було виступити на радіо «Голос Києва», а не можна було пройти через стрілянину, і так мене проводили. Я відчув таку тривогу, дискомфорт, і вже у студії довго не міг заспокоїтись. А ці люди... я побачив... справді безстрашні, сильніші за свій страх. Вони вже не захочуть повернутися туди, їх викинуло з того життя, вони вже інші, зовсім інші, вони — лідери, вони харизматичні. Просто в їхніх генах щось вибухнуло, десь, може, дістало із покоління, хто з якого. Це феномен, який, мабуть, наці легше пояснити, але ці люди уже не змиряться з тією роллю і не повернуться в те суспільство. Вони боротимуться за те, щоб у суспільстві все було інакше, принаймні була якась соці-

---

* Борис Борисович Гуменюк (позивний «Кармелюк») – український поет, прозаїк, військовик. Автор проекту «Українські книги – українським тюрмам», координатор проекту «Інша література». Член Національної спілки письменників України (з 2006). Заступник командира добровольчого батальйону ОУН (2014), голова Української Військової Організації (2015).

альна справедливість і соціальний захист. Ну, й ідеали щоб шанувалися, якісь цінності задекларовані.

Якби все записати, що зі сцени Майдану прозвучало... ну, це «Республіка Сонця» Томазо Кампанелли, це ж неможливо. Я тоді стояв і думав: «Ну, бодай сота частина якби реалізувалася з цього, яка б це була Україна...» І нехай багато потім буде розчарувань, бо надвеликі сподівання покладалися на Майдан, але багато що з того стоятиме постійним імперативом, і ми вимагатимемо. Я певен: зараз проведемо перевибори — і багато прийде нових людей. Я за те, щоб прийшли командири батальйонів теж, нові обличчя. Я певен, що дострокові перевибори — це добре, бо треба парламентарів міняти як рукавички, що забруднилися, викидати їх, викидати, як і уряди в часи криз. І повільно зростатиме якість цього продукту, який називається «парламент», і уряду теж, звичайно.

Ілюстрація з книги «Гамбіт надії»

Однозначно треба культивувати цінності Майдану. На те існує, і взагалі покликано, скажімо, мистецтво. І збирати будь-які документальні свідчення, бо це жива історія. Це справді історія, і дуже добре, що немає у цій сфері монополії. Бачите, от навіть цей проект — один з епізодів, спроба донести відлуння Майдану через десятиліття, передати через живі голоси живих людей — самовидців, безпосередніх активних учасників, пасивних людей, які не все там розуміли, але таки залишилися, — експресивні якісь дуже важливі речі. Пам'ять серця емоційна, і вона сильніша, вона легше пробуджується, хоча й легше згасає. І я знаю, що Володя Тихий, скажімо, режисер, зняв багато документалістики про Майдан, Сергій Лозниця... І нема ціни цим книжкам, фільмам і тому всьому, що зараз з'являється.

Якщо ми відсунемо Майдан на постамент і це щось статичне буде, ще одна ікона, до якої можна прийти і, як то кажуть,

помолитися пам'яті Майдану, — цього мало. Він має бути присутнім, і це довге, довге має бути відлуння.

Майдан завершується цими «Пливе кача»* і трунами із загиблими, і чергова сотня добровольців у Новопетрівці йде чи на Десну на навчання, на вишкіл і на фронт. І справді, це щось зовсім інше було. Спрофанувати Революцію Гідності набагато важче, ніж помаранчевий Майдан. Уся ця кліка Януковича свого часу доклала багато зусиль, і їм профанація помаранчевого Майдану вдалася.

...ці люди... я побачив... справді безстрашні, сильніші за свій страх. ...Просто в їхніх генах щось вибухнуло, десь, може, дістало із покоління, хто з якого.

А зараз справді дуже важливо, щоб це відлуння звучало, це відлуння прекрасне, як, скажимо, церковний дзвін. Він зразу однозначні викликає асоціації в душі, цей церковний дзвін, і це щось... Я не хочу дуже пафосним бути, але це щось святе. Воно має звучати

і не повинно відійти повністю в таку історію далеку, воно не має стати музейним експонатом.

Весь час Майдану мене не покидало відчуття тривоги. Воно домінувало, з цим прокидався, з цим лягав, бо здавалося, що за ніч, доки ти спиш, доки ти виключений із цього життя, має статися щось трагічне. Це, я думаю, вкоротило віку багатьом людям у нас, тому що домінувала, домінувала тривога, розумієте. Коли відбудеться зіткнення, коли розженуть Майдан?.. Отаке постійне відчуття тривоги і передчуття краху. Бо тоді вже видавалося, що закріпиться не просто антиукраїнський, антиєвропейський курс у суспільстві, а щось більше, ну, взагалі... звичайний фашизм, як у Росії. Правда, там націонал-фашизм...

І ще — горе. Бо коли ти бачив, що Назар цей шістнадцятирічний чи, скажімо там, інші — Нігоян, усі ці молоді люди... ну, неможливо витримати. Може, люди мого віку вже якось гостріше реагують на смерті молодих... Тому навіть радість, коли довідалися, що Янукович уже втік, не принесла звільнення від

---

* «Пливе кача по Тисині...» — тужлива українська народна пісня. Стала широковідома після її виконання під час реквієму за загиблими учасниками Революції Гідності.

того напруження і від того, що звуглена душа, і вона не живе — це найперше, що, власне, супроводжувало день при дні й дуже важко відходило. Бо потім уже почалося — Крим, Донецьк... І тривога ця залишалася. Власне, вона є і сьогодні, бо ми розуміємо, що це перемир'я хитке, і це ненадовго, і вже немає якихось ілюзій, що раптом змахне диригентською паличкою Обама чи Ангела Меркель — і все стане на свої місця.

Я дуже далекий був від літературних амбіцій, коли починав писати книгу про Революцію Гідності «Гамбіт надії». Я відсунув свій роман, на який такі великі сподівання покладав, все відклав і став писати. Я не намагався вразити шедевром літературним світ, а намагався задокументувати, нехай і на шкоду стильовій оркестрації, — щоб залишилося, щоб пам'яталося...

Обкладинка книги

Уривки з книги «Гамбіт надії»

... Майдан спливав кров'ю. Захлинався від гніву, розпачу й безсилля порятувати своїх людей од снайперів.

А силовики готувалися до останнього штурму Майдану. Вони знали: тепер Майдан не вистоїть. І вони не помилялися. Так справді мало бути.

Одначе так не сталося. В історії багатьох народів є своє диво, яке пояснювати не можна без метафізичних абстракцій, од яких повіває містичним холодом. Скажімо, про польське «чудо на Віслі» говорять лише так. Про хрестоматійних в історії 300 спартанців при Фермопілах.

Похмура маса спецпризначенців із погрозливим гулом металевих щитів, у які вони вдаряли гумовими кийками, поповзла з кількох боків на знеможений Майдан.

– Нелюди, зупиніться! Зупиніться, нелюди! — зрозпачено волав до них зі сцени Майдану захриплий Євген Нищук.

Поріділи ряди оборонців (кого вбили, кого поранили, хто, переляканий, утік, хто вже спав десь поза Майданом, де знайшов собі притулок...) приречено заціпеніли на барикадах. Очевидно, вони дивилися на чорні лави силовиків так, як кролик на удава.

Усе мало закінчитися за якусь пару годин.

* * *

Та раптом якась невідома сила зупинила силовиків. Їхні ряди конвульсивно здригнулися й завмерли. Постоявши якусь мить, вони почали задкувати.

Усе ще не вірячи в те, що відбувається в них перед очима, «майданники» вражено вдивлялися, як відходять чорномундирні постаті, тягнучи за собою довгі важкі тіні.

Уявімо, що робилося в душах наших людей...

Це було більше, ніж проста перемога.

Це був недвозначний пролог до остаточного Януковичевого епілогу. Кульмінаційний акт Майданної драми скінчився... Антракт.

Над Києвом займався блідий вологий світанок.

Знеможені задерев'янілі «майданівці» серед чадних димів із шинних гір і закіптюжених наметів на темному крижаному снігу втомлено дивилися сльозливими очима на гурти людей, які вихоплювалися на Майдан.

* * *

Майдан густо залюднів, заобіймався, заусміхався, загомонів.

Задимлені люди Майдану, здається, не почувалися героями — для цього в них просто вже не було сил...

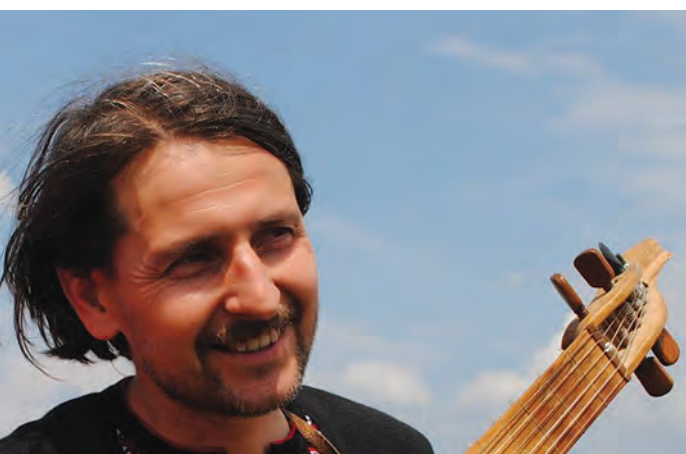
Майдан – це...

МУЗИКА

ТАРАС КОМПАНИЧЕНКО

1969 року народження, кобзар,
бандурист, лірник, лютніст, лідер гурту
старовинної музики «Хорея Козацька»,
заслужений артист України

Вперше я потрапив на Майдан 21 листопада. Ми мали День вшанування героїв Базару* в Музеї історії Києва. Я був одним з ініціаторів проведення цього заходу. Після цього ми пішли на Майдан. Це було свідоме рішення, бо те, що відбувалося в контексті підготовки підписання євроінтеграційних документів, показувало, що влада замилює нам очі.

Наступного дня був День пам'яті Голодомору. Я був учасником цього проекту в Українському домі, грав там артефакти доби Голодомору. Після цього в мене ще була зустріч у Музеї друкарства, де проходила виставка, присвячена, здається, «розстріляному відродженню». А після цього, власне, ми пішли на Майдан.

Там уже був Євген Нищук. Попросив мене заспівати пісню пам'яті Голодомору, і я заспівав «Думу про Голод» Єгора Мовчана, яку свого часу реконструював. Я там побачив багатьох друзів, з якими ми ще з кінця 1980-х у таких акціях брали участь. Там були Анатолій Сухий та Гриць Лук'яненко з «Рутенії», Олесь Доній, з яким ми ще з університетської «Громади»

---

* 21 листопада з 1991 р. проводиться офіційне вшанування пам'яті Героїв Базару — 359 полонених вояків похідної групи Армії УНР, які відмовилися перейти на службу до Червоної армії і були розстріляні 21 листопада 1921 р. біля с. Базар, що на Житомирщині.

знайомі, Андрій Єрмоленко, художник, друг мого дитинства — наші батьки дружили, і я з його сестрою грав у дуеті на бандурі. Брався до мікрофону в той вечір і Сашко Ярмола з «Гайдамаків», акапельно.

Тобто це була інтелігенція. Сашко Положинський, брати Капранови... Були і такі... класичні науковці. Руслана брала тоді перший раз голос. Усі висловлювали тоді просто страшне обурення, що уряд зрадив.

Це були пам'ятні дні Голодомору, і у повітрі висіло те, що ми — нащадки тих, хто вижив. Це теж такий був символічний момент. І водночас така молодість у повітрі витала — просто фізичне було відчуття вітру такого легкого, який от струменіє, б'є в ту осінь холодну. І було від того приємно, що в повітрі витає ось такий дух.

Ми почали співати «За Україну!», здається, чи щось там... «Чи то буря, чи то грім». Це пісні ще Української революції й Січових Стрільців Богдана Лепкого і Миколи Воронного. Потім депутат «Свободи» Левченко почав кричати: «De libertate!» — ну, і ми вперше там, на Майдані, заспівали про свободу (текст Сквороди у мому озвученні). Отак от, власне, почалися наші служіння.

Я був просто вражений, коли на Михайлівську вийшли кияни, коли Київ «піднявся»... Я був настільки захоплений, що навіть пісню там написав — «Думу киян»...

З тих двох ночей я мав уже зірваний голос фактично. 24 листопада ми вийшли на цей мітинг з Іваном Малковичем і з цілим товариством рушили по Грушевського від Європейської площі до Кабінету Міністрів. Мій кум Ярема Шевчук грав на дуді тоді, Данило Перцов — на шалмеї, а я грав на барабані, бо зірваний голос мав. І люди казали: «О, шотландці з нами», — бо, знаєте, ця дуда, вона асоціюється чомусь із Шотландією, хоча це теж український інструмент. Ну, і вперше ми там «сьорбнули» газу, була бійка і ламання всяких загорож.

Після того вже мітингу на Європейській площі, отут, біля колони, був такий епізод. Подзвонив до мене Кирило Стеценко, потім Тарас Шамайда: «Давайте запускати Гімн Об'єднаної Європи, давайте заспіваємо!» Ми ще мучилися, який текст ви-

брати. Врешті зупинились на перекладі Миколи Лукаша.* Тарас Шамайда, власне, вибрав три куплети (він знає німецьку гарно), і вибрали з Шіллера оці куплети, які є в Гімні Об'єднаної Європи. І ми завели таке правило з Тарасом, що ми співатимемо поряд з Гімном України Гімн Об'єднаної Європи. Ну, і це була така ознака, власне, Євромайдану. Це був період Євромайдану, коли говорили про євроінтеграцію, про зражені сподівання, про наше місце у Європі, про мирну акцію, про любов, братерство. Зрештою, про любов і братерство говорили протягом усього Майдану, але це були такі мітинги... дуже наївні. У них було стільки прозорості, чистоти і бажання просто вплинути якимось чином на владу, в демократичний спосіб виявити свою громадянську позицію...

Мітинг перед розгоном, 29-го, ми розпочинали зі «Ще не вмерла». Ми — акустичний гурт і часто просто «дірки» закривали. Між виступами політиків чи поки там хтось підключається, ми грали якусь одну композицію Української революції, щоб люди співали разом. Потім знов там хтось виступав... І так от ми служили.

Коли мітинг розходився, коли офіційні представники опозиції, власне, виходили з-під стели, ми їх питали, що нас очікує, на що орієнтуватися. І були такі розмови, що нам усе це поступово треба буде згортати, тільки от не знаємо, як, щоби цю енергію до виборів 2015-го року якось дотягти. Потім ми поїхали о другій чи о пів на третю додому, а о четвертій дзвінки почалися. І сталося, те що сталося.**

Зранку ми всі поїхали на Михайлівську площу і, знову ж таки, цілий вечір, цілу ніч там були. Я там був десь до 5-ї ранку, теж грав. У перші ночі незрозуміло було, у що все це виллється і чи не буде наступного погрому. Тоді я вперше почув про «Правий сектор». Там уже були барикади, на Трьохсвятитель-

---

* Микола Олексійович Лукаш (1919–1988) — український перекладач, мовознавець і поліглот. М. Лукаш переклав українською мовою «Маддам Боварі» Г. Флобера, лірику Ф. Шіллера, «Декамерон» Дж. Бокаччо, «Фауста» Гете та багато іншого. Загалом Микола Лукаш знав 20 мов, з яких вільно перекладав.

** Мається на увазі силовий розгін мирного протесту на Майдані Незалежності у Києві силами спецпідрозділів «Беркута» вночі 30 листопада 2013 року з метою очищення його від учасників протесту.

ській, і хлопці стояли зі щитами і тренувалися: марширували вперед — назад. Ми теж туди ходили з нашим товариством. Ми підходили туди, до цих хлопців, гуртувалися, ставали в обороні й намагалися просто навчитись якось там рухатися. І щоб підтримати цей дух, ми співали «Ще не вмерла...» і «Оду до радості»: «Радість, гарна іскро Божа, несказанно любо нам...». Ми роздавали папірці з текстами, і люди разом з нами співали. І цей гімн усім дуже подобався, люди його щиро і з вірою співали.

Я був просто вражений, коли на Михайлівську вишли кияни, коли Київ «піднявся». Бо на тому мітингу на Європейській площі людей було мало, але влада зробила страшну річ — вона переступила через кров, і люди побачили, що влада здатна на все, і оце обурення — воно вивело людей, киян власне. Я був настільки захоплений, що навіть пісню там написав — «Думу киян»: «Станемо мужньо, дружно, потужно від гір узвозами на діл. В нас на знаменах, щитах черлених архангел Божий Михаїл». Кияни не піддалися усіляким технологіям, «закатуванням в бетон», інформаційним війнам — і от Київ, шляхетний Київ устав і показав своє справжнє обличчя. І це було дуже, дуже важливо і приємно.

Цей перший період запам'ятався отаким от наївом, з одного боку, а з іншого — наче всі світлі духи чи, як то кажуть, по статі з минулого стали поруч з нами. І почалася оця боротьба за людськість, за людські ідеали. І оці метафори про Ірода, що потім у вертепах проявилось на Різдво, вже тоді були очевидними. Ці діти, побиття... І далі історію вже тоді можна було прогнозувати: що може бути й гірше, але перемога буде за нами — це вже тоді теж було зрозуміло.

Вже 1 грудня увечері (ще сцена не була збудована, Роман Липинський вів тоді) я вперше там заграв на День Сковороди

Тарас Компаніченко з друзями під час мітингу на Європейській площі 24 листопада 2013 р.

Під час ходи 24 листопада 2013 р.

пісню «Дух свободи внутрі нас родиться, Ангели, знизайтеся...» — про те, що це є, власне, Бог, який народжується, він будить в нас дух свободи: «Веселіться, яко з нами Бог». Ну, і потім, коли стала сцена, почався великий фестиваль.

Якщо про митців говорити... Я згадую 6-те число. Відзначали День української армії, і ми вийшли в різних строях, щоб показати оцю тяглість — від київських дружинників і аж до УПА, і що все це — Українська армія. Ми співали пісні цих історичних періодів. Але що важливо — в той час уже почалося таке, як під час Помаранчевої революції — «бліцкриг». Було враження, що це буде швидка перемога, як

і тоді, й треба швидко «засвітитися». І серед виконавців різні були — в когось була кон'юнктурна мотивація, у когось ні. І все ж, я думаю, що у більшості були не кон'юнктурні мотиви, просто нашим митцям не було де себе показати: країна велика, та немає майданчиків для рок-, джаз-, поп-гуртів, народних, фольклорних, квазінародних, тобто для різних, різних виконавців, солістів, оперних співаків... Люди часто там, на Майдані, говорили: «Ми вперше почули, ніколи раніше цього не чули — і тих виконавців, і тих...»

Там була сформована група від Руслани, «Нічна варта». Ми й досі підтримуємо з ними зв'язки. Це прекрасні дівчата і хлопці, особливо дівчата — Ангеліна Гусар, Євгенія, — які організували всю ту звукорежисуру. Ми вирішили так: якщо важко пробитися на сцену ввечері... Хоч ми увечері теж виступали, і вдень виступали — по-різному було. Але от «Нічна варта» — бачимо, що тут нема піару, а я з тих, що служать, то я й вирішив тут служити. І виявився не самотнім: тут були Валерій Гладунець, Євген Романенко — «Їжак», і я можу сказати про них, що

це люди служіння, вони вмiли і вмiють служити.

Ну, хто ще багато виступав... «Телері», наприклад, гурт з Олесею Рой, «Атмасфера», Орест Криса багато виступав. Можна назвати, наприклад, цікавий такий гурт Pushkin Klezmer, вони грають єврейську музику. Вони мені

розповідали, що от вони виходять і кажуть: «Ми будемо грати єврейську музику». Ну, всі так зразу: «Ууу...» «Ми як заграли, — кажуть, — всі почали танцювати, веселитися, і ми розслабилися». І оцей дух Майдану святий, він усе перетворював, і всі оці упередження преображав. І це все спрацювало, бо люди служили. От, наприклад, оперний співак, народний артист Фемі Мустафаєв, кримський татарин. Він часто співав там. Ми з ним, до речі, разом стояли на сцені в ніч з 18-го на 19-те.

Тобто там були, можна сказати, українці різного етнічного походження. Але було дуже багато питоми українського. Вертепи — гуцульські, київські... Ми навіть старокиївський вертеп показували. Музей Гончара багато служив. На Майдані були намагання створити свій простір, точніше — повернутися до свого простору.

Моє служіння було — сцена, різноманітні культурні проекти у КМДА. Ми організовували там, скажімо, спільне співання колядок. Роздавали всім тексти, і люди вчилися співати коляди: старі, сучасні, ХХ століття, доби визвольних змагань, Другої світової війни.

Я готував собі таку програму. Одна пісня — обов'язково революційна, я хотів, щоб люди знали дух старих українських революційних пісень. Я грав, наприклад, «Шалійте, скажені кати» Олександра Колесси (музика Вахнянина) чи Віру Лебедову (Костянтину Малицьку),* чи там «Варшав'янку» в перекладі Павла

Досвід Євромайдану полягає в тому, що у Бога немає нічого неможливого, і Дух святий справді преображає. Це можна сприймати як метафору чи як реальність, але насправді тоді відбувалося велике преображення.

---

* Костянтина Іванівна Малицька (Віра Лебедова) (1872–1947) — українська поетеса, прозаїк, перекладач, бібліограф, редактор, педагог, діячка культурно-освітніх товариств у Галичині. Найбільше прославилась як автор популярних пісень «Чом, чом, чом, земле моя...», «У Січі, у Січі гуртуймось, брати».

Крата (Павло Розвій-Поле,* його ж «Хмари зловісні нависли над нами»). І поруч із цим — «Молитву до Богородиці».

На Майдані 10 грудня 2013 р.

Згадую слова Ярослава Параха: «Тарасе, я думаю: холера, ніхто не заспіває “Вічного революціонера”! Дякую, що ти заспівав». Бо там ці слова... вони кореспондувалися з тими подіями. Оця тяглість нашого духу, наша боротьба за Україну була боротьбою і за людськість. І це служіння на сцені, воно, з одного боку, було виснажливим, з іншого — надихаючим, бо ти відчував, що ти на своєму місці, ти потрібний, ти там віддаєшся.

Я згадую концерт для «Правого сектора» на 6-му чи 7-му поверсі «профспілок». Мене попросили заспівати для хлопців. Ми з Яремою Шевчуком, моїм кумом, який зараз воює, грали тоді для них різні твори, від Середньовіччя до сучасності. Ця молодь просто всотувала в себе кожен твір, кожен артефакт, і це було дуже приємно.

Ще згадую один такий випадок. У нас, у «Хорей Козацької», був концерт на підтримку тих, хто там, у Київській міській адміністрації, знаходився. Ми були останніми, тобто «Хорея» завершувала цей концерт. І непоганий був виступ, я б сказав. Але після нас захотів виступити ще один музикант. Він афроамериканець, переможець двох «Греммі», і приїхав зумисне, щоби підтримати нас, оцей от наш дух. Так його вразили ці наші події. Там був мій друг Юрко Фрединський, зі старого складу «Хорей Козацької», він українець американського походження. І от Юрко прийшов із ним і каже: «Тарасе, слухай, тут така ситуація...» А там «свободівці» тримали сцену. І ми мали домовитися з ними, щоб він виступив, а частина людей, якихось... не знаю... упереджених чи що там: «Ні, “Хорея Козацька” виступи-

---

* Крат Павло Георгійович (Павло Розвій-Поле) (1882–1952) — український прозаїк, поет, політичний, релігійний і громадський діяч, перекладач і журналіст.

ла — все, досить, і ніхто більше не буде виступати». Ми почали вмовляти, і чую хтось там: «Ну ні, тільки не чорних!» А ми на своєму стоїмо: «Ні, буде, буде!»

І ми дотиснули. Він заграв, і це була така свобода... Він заграв краще, ніж «Хорея» — це була фантастика, це був космос! І ті, хто був проти того виступу, знімали його на відео, кричали «браво» — і раз, і вдруге, і втретє... Люди упереджені до тих, кого вони не знають, і от Дух святий... Він працює теж у цьому напрямку — він показує. І він преобразив цих людей. Було упередження — і цього упередження не стало, бо «вододіл» здійснювався за духом, а не за тим, якого ти походження.

І коли неетнічні українці почали гукати: «Слава нації, смерть ворогам!» — те гасло, якого я ніколи не виголошував, бо це не УПівське гасло, це пізніше таке, 1991-го року гасло УНА-УНСО, то я тоді вперше подумав: все стає на свої місця. Ми — нація, молода, юна, хоч і древнього походження нація,

хочемо в новий світ, у новий простір. І слава цій нації — оцій, яка складається з усіх-усіх сукупних одиниць. Але водночас я кажу оцим ворогам, які тягнуть нас у болото, у твань оцієї імперії, постколоніального чи колоніального існування, — смерть (метафорична, звісно). І оці гасла тоді набули іншого звучання: і «Слава Україні!», й «Україна понад усе». Я ніколи б такого там не вигукував би, але зараз люди вкладають у це світлий зміст, той зміст, який має... ну, зовсім позитивне навантаження, яке не шкодить нікому. От що важливо — що не шкодить братам по духу. І ми справді шукали за Європою, а знайшли українське обличчя. Наше українське обличчя — це людське обличчя, яке воно і є, яке воно було, якщо знати історію — боротьба за Україну завжди була боротьбою за людяність.

Треба сказати, що досвід того Євромайдану полягає в тому, що у Бога немає нічого неможливого, і Дух святий справді преображає. Це можна сприймати як метафору чи як реальність, але насправді тоді відбувалося велике преображення, і для нас дуже важливо було, що приїжджали тоді з Заходу політики, приїжджала молодь, якісь гурти — польські, чеські...

...еманації творчості, оцей дух висів у повітрі — хотіли творити навіть ті люди, які ніколи доти поезій не писали. Оцей дух... він захоплює — і з'являються пісні, поезія, малярство.

---

19 лютого, коли ми приїхали, вже горів Будинок профспілок і дівчат знімали люлькою, рятували. Ну, я вийшов на сцену — там було декілька людей: священники, артисти... Тут же Тарас Жирко стояв з іконою. Женю Нищука я спочатку не впізнав: він був як Губка Боб — весь квадратний, бо у кількох «броніках» і в шоломі. Був Валера Гладунець, теж у якомусь такому шоломі. Євген Романенко ще сказав, що йому в чобіт влучила гумова куля. Таня Гаврилюк з «Dakh Daughters» з нами була. Оце Фемій Мустафаєв, Таня Гаврилюк, Євген Нищук, Валера Гладунець і священники. І все. Коли я приїхав, вони дуже зраділи: «Тарасе, у нас уже так зірвані голоси... Співай щось, співай!» Я почав співати. Це справді було потрібно тоді, люди згадують, що це незабутній такий момент був. Що ми зауважили — дуже мало людей було, дуже мало людей.

Музика гріє і серця, і душі, й тіла, вона допомагає, лікує, зцілює, надиhaє. І якщо ти промовляєш як мантру, як молитву ті чи інші слова, ти віриш у них і хочеш жити так, як ти співаєш.

Дуже страшно було, що вогонь розповсюджувався лазером. Я спочатку про це не думав, а потім зауважив: ти співаєш, а по тобі зелена чи червона така цятка ходить... І потім я думав: «Аби тільки коли ти співаєш, і революційні тексти якісь там, і щоби тільки не в рота стрелили».

До речі, ми там «Нехай воскресне Бог» співали та «З нами Бог, покоряйтеся народи і розумійте, що з нами Бог» — оцей псалом співали з рефреном таким. Коли ранок настав, це був незабутній момент: дуже мало людей, згарища, сходить сонце, сіріє, хмари від тих згарищ ідуть, чорні такі, дим валить, починає валити, не на нас, а туди... І співають: «Ці хмари зловісні нависли над нами». Вночі було дуже мало людей. І от коли люди почали підтягуватися на Майдан, принесли вже продукти, легше стало. Був такий світлий сонячний ранок...

А потім — великий похорон. Мої друзі загинули. Сашко Капінос — у ніч з 18-го на 19-те. Оленка, яка в нашому вертепі ангелом була, була його нареченою. Сашко з Кременця, я з ним на Мовному Майдані познайомився, дуже молодий хлопець, дуже творчий. І в мене думка така весь час, коли я вдивлявся потім у портрети загиблих: чи я перетинався з цією людиною, чи знав її? Оцей момент такий: ти знав його чи не знав?

Я відходив дуже довго від цього, від усіх цих таких страшних, страшних, страшних фіналів. І коли це все закінчилося, ми фактично зразу почали їздити по військових частинах.

Люди насправді були бджолами і мурахами революції. Я про це кілька разів говорив зі сцени. Українські вчені, до речі, відкрили, що бджола має індивідуальність. І ми теж були сукупністю яскравих індивідуальностей. Тому такі еманції творчості, оцей дух висів у повітрі — хотіли творити навіть ті люди, які ніколи доти поезій не писали. Оцей дух... він захоплює — і з'являються пісні, поезія, малярство. Або із тими шоломами... Це ж просто фантастика — розписувати не писанки, а шоломи й щити. Оці плакати, які на йолці висіли... А йолка ця — це ж просто пам'ятник епосі! Бо там було багато таких пророчих речей і просто декларацій тих чи інших цінностей, що теж дуже важливо.

А музика, коли вона щира і люди разом співають, дає таку силу, особливу. Знаєте, один з лідерів Радикальної партії, Андрій Лозовий, здається (я з ним познайомився вже після Революції), якось сказав мені: «На Грушевського вашу пісню “Ми сміло в бій підем за Україну” ми розсилали смс-ками і готові були вмерти там».

А великі концерти, приміром... Вони були радше концертами миру, примирення. Вакарчук зробив на Майдані концерт з вогниками. Там були люди і з Антимайдану. Це теж спосіб завоювання не через агресію, а через любов, і це дуже добрий спосіб. Ми ж лише так довгий час і працювали — через просвіту, через любов, через служіння.

Виступ гурту «Хорєя Козацька» на Майдані 21 грудня 2013 р.

Те, що всі співали «Душу й тіло ми положим за нашу свободу» сто чи скількись тисяч разів, повернуло народний державний гімн. Гімн знову став народним, як це колись було.

От Руслана, наприклад, — ми просто вражені були, така енергія... Танцювала там, гріла цих людей цілу ніч. Музика гріє і серця, і душі, й тіла, вона допомагає, лікує, зцілює, надихає. І якщо ти промовляєш як мантру, як молитву ті чи інші слова, ти віриш у них і хочеш жити так, як ти співаєш. Тому те, що всі співали «Душу й тіло ми положим за нашу свободу» сто чи скіль-

*Виступ гурту «Хорєя Козацька»
на Майдані 5 січня 2014 р.*

кись тисяч разів, повернуло народний державний гімн. Гімн знову став народним, як це колись було. І думаю, що музика у цій Революції дуже, дуже велику роль відіграла, в різних проявах — від примирення до знищення оцих от упереджень, до просто виходів таких у сфери творчості, яка відкриває різні світи, дає змогу со-творити... Тому роль музики дуже важко переоцінити: від текстів, які вона окрилює, до чину, який вона підтримує. І тебе у цьому чині музика підтримує до кінця.

Слова пісні «Дума киян»

*Ой славен, славен Київ горами, славен святими церквами,
А ще славніший Київ, ладніший і доньками, і синами.*

*У нас на Русі над дива усі дивніші Київ і Поділ,
Печерське давнє, Софія славна і Златоверхий Михаїл.*

*Києве-місто, Троє фрїгійська, Риме для Матері Русу,
Єрусалиме, град незборимий, ми твої вої і сини.*

*Станемо дружно, мужньо, потужно від гір узвозами на діл.
В нас на знаменах, щитах червлених архангел Божий Михаїл.*

*Вчені й герої, святі і вої – землі твоєї цвіт і сіль.
Славу велику їх многолику не з'їсть ні час, ні тлінь, ні цвіль.*

*Своїм нащадкам зоставим в спадку для взору славу наших діл,
Щоби й на небі стоять при тобі, архангел Божий Михаїл!*

ІВАН ЛЕНЬО

1971 року народження, вокаліст гурту
«Kozak System»

Важливо, що в якийсь момент величезна кількість українців — свідомих — вголос заявили свою політичну, соціальну позицію. Я вважаю, що початком Майдану стала незгода людей з тим, що тодішня влада ставилася до народу як до сміття, постійно брехала. Словом, мала українців за порожнє місце. Я маю на увазі насамперед ревізійністську політику Януковича щодо курсу України на євро-

інтеграцію (адже Євромайдан спричинила різка відмова Януковича від євроінтеграції після зустрічі з Путіним і подальша протидія цьому курсу) та узурпацію влади бандою донецьких «младореформаторів», а по-простому кажучи — грабіжників, бандитів і посіпак.

Для нас, українців, Майдан є частиною нашого символічного буття. Майдан — важлива частина українського архетипу. І тут не йдеться про київський Майдан, ідеться про всі толоки, площі, майдани, де наші предки збиралися для вирішення будь-яких питань громади. Це могла бути якась позитивна подія або проблема, яку українці розв'язували гуртом. І київський Майдан — це концентрований прояв колективної волі та незгоди українського народу.

Я почав свою внутрішню боротьбу з приходом до влади донецького клану Януковича. Я ніколи не погоджувався із жодними діями тих людей, оскільки бачив, що всі їхні помисли зводяться до банального «вкрасти», «обдурити» і «царювати».

Я в принципі не зачаровуюсь людьми. Я певною мірою перебуваю у внутрішній опозиції до будь-якої влади, бо влада — це специфічна матриця, і якою б порядною не була людина, коли вона потрапляє в систему влади, вона, як правило, зазнає певних змін у морально-етичному вимірі. А для мене неприйнятні такі трансформації «із світла в тінь, перелітаючи». Я вважаю себе людиною чітких принципів та правил, за межі яких я ніколи не перейду. А влада — це і велика спокуса, і, часом, жертвний вівтар. Як правило, перше. Але в жодній владі немає для мене ні жертв, ні героїв, ні кумирів. Влада відбирає у людини найцінніше для мене — свободу бути щирим, чесним, бути собою. Тому між шаблею і короною я оберу зброю і козацьку волю (*посміхається*).

Ми весь час були на Майдані, бо кожен з нас глибоко в душі усвідомлював: це той час, коли ти можеш вплинути на історію своєї країни, коли ти безпосередньо можеш зробити свій внесок у формування української нації. Бо місця в пеклі відведені тим, хто в такі от найважливіші моменти історії своєї країни зберігає нейтралітет: мовляв, я в цьому не розбираюся, політика мене не цікавить... Це не політика, не треба приписувати будь-якому життєвому процесу політичне забарвлення. Ми всі люди, і кожен з нас має волю, і кожен має можливість діяти або не діяти, брати на себе відповідальність або не брати. І це стосується людей будь-якої професії, не тільки політиків. Тому це не є політика. Це називається громадянська позиція. Такі кризові моменти — найкращий тест на зрілість нації.

Щодо побиття в ніч на 30 листопада. Очевидно, ми не знали, що на нас чекає. Усі ми мешкаємо неподалік від Майдану, і пробули там весь день — або у кав'ярнях, або на самому Майдані. Ми весь час стежили за тим, що відбувається: хто виступає, хто про що говорить, намагалися і свою позицію також висловлювати — виходили на сцену. Поза тим, ми не професійні оратори, не політики, і оскільки кожен має займатися своєю справою, то ми співали.

На наступний день після побиття студентів, коли Майдан був фактично зачищений, люди зібралися біля пам'ятника кня-

---

Фактично з моменту побиття Майдан уже не міг розійтися. Він не міг розійтися тому, що ця нічна драма розгорталася на очах в усієї країни.

гині Ользі. Майдан перейшов на якийсь інший рівень. От, власне, біля цього пам'ятника княгині Ользі було дуже багато митців, і саме там зародилася ідея написати пісню «Брат за брата» — вірніше, записати її разом з усіма митцями, художниками, поетами і небайдужими. Нам допоміг Антін Мухарський, який на той момент працював на ТВі і вів свою авторську програму. Якраз після цієї програми залишався час, і варто подякувати всім працівникам, що, змучені роботою, не пішли додому, а залишилися ще на дві години, витратили свій ресурс і безкоштовно записали це відео. І ця пісня, «Брат за брата», звучала разів 300–400 за весь Майдан. «Брат за брата» стала своєрідним гімном, хоча варто зазначити, що потім було ще багато пісень, які подобалися людям на Майдані, які надихали на подвиг.

Було домовлено з «Останньою Барикадою»* — Олесем Донієм і Славком Пономарьовим, що вони формуватимуть музичну сцену Майдану. Це було необхідно, тому що багато музикантів і митців мали бажання звернутися до народу, підтримати наших героїв. Для нас, музикантів, найкращий, органічний спосіб спілкування — говорити з людьми через музику, через наші пісні.

Я забігаю наперед, але нагадаю, що не так давно було видано п'ять альбомів, які називаються «Музична сотня». В кожному — по одній композиції кожного гурту, який співав на Майдані (може, по дві, залежно від того, хто як виступав), — це більш ніж 100 гуртів. Багато чого не увійшло, бо очевидно, що коштів на видання цих альбомів ніхто не виділяв, та «Остання Барикада» все-таки якимось чином по копійчині зібрала з активістів, з тих, хто міг допомогти, і видала їх.

Фактично з моменту побиття Майдан уже не міг розійтися. Він не міг розійтися тому, що ця нічна драма розгорталася на очах в усій країні. Влада нам пропонувала ось такі брутальні взаємини. Якись невідомі в масках можуть побити кого завгод-

---

* Мистецьке об'єднання «Остання Барикада» («OsmaNня Барикада») — українська громадська організація, заснована 2006 року. Як незареєстроване офіційно мистецьке об'єднання фактично існує з 2001 року. Головна мета — популяризувати українську сучасну міську культуру. Задля цього об'єднання постійно проводить фестивалі, перформанси, вечірки, реалізує окремі літературні проекти, видає альма-нахи та музичні збірки. Засновник і голова мистецького об'єднання «Остання Барикада» — Олесь Доній.

но, і їм нічого за це не буде? Очевидно, що це не правова країна, це тоталітарний режим, і нам його насаджували.

Я пам'ятаю перші «коктейлі Молотова» на Грушевського. Ми саме в цей час із Жаданом, Кокотюхою і братами Капрановими розчищали сніг. «Kozak system» взагалі на Майдані були весь час, усі разом, ще й зі своїми друзями. І ми весь час або сніг згрібали, скидали в мішки і мішки тягали на барикади, або просто носили якісь патики та інші предмети для укріплення барикад. Ми допомагали, як могли, тим, хто ночував на Майдані, бо ми мали змогу ночувати вдома.

Бувало, що ми брали акордеон, трубу і приходили в намети до наших... тепер друзів, а на той момент це були побратими. Ну, наприклад, коломийський намет — наші земляки, і ми часто з ними грілися біля вогнища, грали, співали. Робили все, що могли, не нехтували нічим: треба було бруківку подавати — подавали, носити шини — носили, співати — ми співали, треба було виступати ввечері — виступали.

Під час виступу гурту «Kozak System» на Майдані

Був момент, коли Руслана вже фактично загинала від безсоння і виснаження, бо вона весь час тримала нічну сцену, при тому що на той час були морози немалі. І це реально громадянський подвиг був. До мене подзвонив хтось із представників Руслани і каже: «Давай із 3-ї ранку до 5-ї виходь на сцену і тримай людей. Спілкуйся з ними, будь цікавий співрозмовник, щось там з ними “мути”, допомагай їм!» І я розумію, що просто не вмю цього робити. Одна річ — бути вокалістом гурту, а інша — Голосом Майдану, як це вдавалося Жені Нищуку. Але ми приїжджали, приїжджали уночі...

Пам'ятаю, як годині об 11-й вечора, саме коли вже якусь частину барикад беркутівці відтіснили і це вже почалася війна, а сцена продовжувала ще якось існувати, коли взагалі

всі митці, всі музиканти, які там були, вже поперевиступали по 5–8 разів... (Ми взагалі з «Kozak System» грали вісім разів, а може, дев'ять, не буду обманювати, бо не рахував — дуже багато.) І от... «Давайте щось придумаємо!» — і ми з нашим басистом Володею Шерстюком і Женею Нищуком беремо діджейське обладнання, ставимо сет і крутимо... таку позитивну балканську музику, таку сонячну, життєрадісну, танцювальну, запальну... Це була містика. Можна було відзняти дуже цікавий матеріал для якогось арт-хаусного безбашеного фільму.

Ну от уявіть собі: там щось димить, там горить, тут людей море, там світло то гасне, то з'являється, і оцей такий балканський звуковий ряд. Рівень абсурдного зашквару можна було б порівняти з фільмами Кустуріці, але він спаскудив своє ім'я. Цей епізод був за пару днів до того, як сцена перестала існувати взагалі.

Це дуже страшне видовище: ранок, 4-та година, і залишились на сцені... не знаю... осіб із п'ять. Руслана, Нищук, ще якісь політики, Володя Гонський. Він, як добрий Дід Мороз з якоїсь казки, завжди там був: теревенив, грав на гітарі, допомагав усім. Залишилися ті, хто не злякався.

Тоді ніхто з нас по-справжньому не знав, переможе Майдан чи ні. Кожен припускав, що ці нелюди можуть піти на людей і навіть почати стріляти. І от, коли беркутівці вже змели намета наших коломийських побратимів, просто роздерли — величезна сила перла на Майдан, — тоді стихла музика, і тільки пам'ятаю: «Київ, вставай! Київ, вставай!..» Розкажую, а в мене мурашки по тілу від тих спогадів...

Був момент, коли ми запросили на Майдан своїх друзів з Польщі — гурт «Maleo Reggae Rockers». Вони дуже свідомі польські патріоти і соціально активні люди, які розуміли сутність подій, що відбувалися в Києві. Хочу наголосити на тому, що поляки в принципі нас підтримали — не на словах, а реально, справами. Вони зголосилися приїхати — це був сміливий крок, не думаю, що хтось із українських рок-артистів поїхав би, наприклад, до Єгипту або ще в якусь «гарячу точку», де відбуваються події, небезпечні для життя.

Вони приїхали, вийшли на сцену, зіграли одну пісню, і почалася стрілянина. Тобто почалося те, що називається вбивством — снайпери почали стріляти по людях. Поляки, звичай-

но, зійшли зі сцени, бо стало дуже небезпечно. І з того моменту музична сцена перестала існувати. Природньо. Всі розуміли, що вже тепер не до музичної підтримки.

До речі, в готелі «Україна» ми разом з Володею Шерстюком, нашим басистом, давали дуже багато інтерв'ю польським каналам. Оскільки ми знаємо польську мову і часто гастролюємо в Польщі, то ми були ніби кореспондентами польського телебачення. Ми щоранку приходили на Майдан, заходили в «Два гуся», пили каву, снідали, потім ішли під готель. Там стояли вже автобуси з апаратурою, і ми звідти виходили в ефір.

...коли беркутівці вже змели намета наших коломиїських побратимів, ...тоді стихла музика, і тільки пам'ятаю: «Київ, вставай! Київ, вставай!..» Розказую, а в мене мурашки по тілу від тих спогадів...

Це зазвичай був прямий ефір, включення відбувалося на 12-му поверсі, бо журналісти оселялися чим вище — аби бачити все, що робиться на Майдані — і звідти вели трансляцію. Ми виходили в ефір прямо з того балкону, розказували, що насправді відбувається, відповідали на велику кількість запитань. Потім, після Майдану, ми багато гастролювали Польщею, й продовжуємо гастролювати. І весь час нас сприймають як посланців Майдану, бо ми не були байдужими, ми були разом з людьми.

Взагалі атмосфера на Майдані була різна. Революції як великому організму притаманна зміна настроїв. Ранок має свій настрій, обід свій, а вечір — свій. Я маю на увазі колективний настрій майданівців. І знову ж таки, настроїв дуже залежав від інформації, яка надходила зі сцени.

Відверто було страшно і гірко, коли вже горів Український дім, коли та площа перед сценою перетворилася на якесь пекло... Там на землі було так багато бруду, вирваного каміння, дощок, інших предметів... Пісок, сіро-бурий сніг, кров... Це все внизу, і це все вгорі, чорно-біла зима, низьке небо — це створювало просто якусь атмосферу картин Брейгеля або Босха.

Я пам'ятаю, як в одній із сотень (не пригадаю вже, яка то була сотня — Коломиїська чи Косівська) потребували захисту. Ішлося про бронезилети. Спілкуємося із сотником, і я питаю: «А навіщо вам бронезилети? Бронезилет закриває тільки якусь

Іван Леню на сцені Майдану під час виступу гурту «Kozak System»

частину тіла. У вас же ніхто не стріляє?» (На той момент ніхто ще навіть не уявляв, що по людях стрілятимуть.)

Кажу: «У вас ніхто не стріляє, а щоб стримувати “Беркут”, набагато краще придасться мотоциклетне спорядження».

Я — байкер, і в мене є «черепаха» — така куртка, яка має на собі дуже багато пластикового захисту: на плечах, ліктях, зап'ястках, на спині, на грудях. Знову ж таки, на той момент дістати бронезилет було нереально і дуже небезпечно. Якби людину з бронезилетом зупинив хтось із ДАІшників чи силовиків — все, це зразу тюрма! І я йому кажу: «Слухайте, давайте ми накупимо багато оцього мотоциклетного захисту. Це і на коліна, і на тіло...» І всі погодилися.

Я звертаюсь у байкерський магазин, кажу: «Чуваки, мені потрібно 100 “черепах”». Вони відповідають: «У нас немає таких партій! Давайте ми замовимо з Одеси чи звідки». Я їм: «Ні! Це треба на сьогодні! Бо завтра може бути зачистка Майдану». І десь, незрозуміло де, вони на якихось складах познаходили. Ми приїжджали туди вночі, щоб ніхто не бачив, тому що на той час дуже було багато СБУшників і силовиків, які шукали активістів. Ми їх везли, якимось прикривалися. Ой, ну все це було... так смішно... Не смішно, а прикольно. І ми привезли їх уночі, а під ранок там була якась сутичка з «Беркутом». Згодом хлопець показує дірку на шоломі: «Ось, дивись — це було б на моїй голові!» І стає зрозуміло, що ти встиг, що ти врятував йому, можливо, навіть життя!

Якщо підсумувати, то Революція Гідності сталася тому, що, по-перше, у нас не було української влади, по-друге — українці

усвідомлювали, що межа утисків уже давно перейдена. Поста-
ла небезпека зникнення мови, культури, усіх демократичних
свобод. Ця країна мала перетворитися на сателіта Росії, де на
всіх посадах мали би сидіти ро-
сійські «зіц-председателі». Ця
країна ніколи, допоки не впала
би вся величезна Російська ім-
перія, не стала б незалежною і
європейською країною.

Не було таких, хто по-
справжньому бачив весь про-
цес від початку до кінця і знав,
як діяти в той чи інший момент — я таких людей не знаю. І я
впевнений, що ні ті, хто зараз став владою, а на той момент
були в опозиції, ані ті, що були ідеологами Революції, ані бій-
ці — ніхто не розумів перспективи, логіки цього процесу і
того, яким буде фінал. Так, розумних розмов у кав'ярнях було
багато. Ми спілкувалися з купою людей. Було створено багато
таких осередків, де збиралися інтелектуали і обговорювали,
придумували якісь наступні дії, передбачали наступні кроки.
Просто голова диміла від кількості думок та масиву інформа-
ції. Але жоден не бачив повної картини.

Ми усвідомлювали, що рука Москви існує, ми всі розуміли,
що ці снайпери, які стріляють по українцях, не можуть бути
українцями. Ну, хіба що вже така відверта наволоч... Бо так іс-
торично склалося, що українець все-таки ніколи не перейде
крайню межу й не стрілятиме у побратима. Щоб українець, на-
віть якщо він служить у «Беркуті», щоб він стріляв?! Я не вірив.
Бо в кожного є бабуся, дідусь, якісь спільні спогади, спільне ди-
тинство... І ми, українці, великою мірою люди патріархальної
культури. Нас виховували у повазі один до одного. Принаймні,
так виховують у Західній Україні, звідки я родом. Тому в нас є
оце відчуття народу як цілісної структури.

Я усвідомлюю, знову ж таки, яку роль у той момент відігра-
ли хлопці з «Правого сектора». Це, безперечно, ангели з неба,
якби вони не розпочали пряму боротьбу, очевидно, що Майдан
би задушили. От стоїть чоловік з міста Гусятин Тернопіль-
ської області, він залишив господарку, залишив жінку з дітьми
і приїхав на Майдан, маючи в кишені 10 гривень. Узяв якусь
дерев'яну палицю, якийсь дерев'яний щит... І він стоїть проти

---

*...візьму на себе сміливість сказа-
ти, що, наче прийнявши таку, не-
мислиму в своїй трагічності, люд-
ську жертву, небо прихилилося до
Майдану.*

до зубів озброєного «Беркута». Ну, при бажанні Майдан можна було придушити, я не скажу, що дуже просто, але можна було. І якби не «Правий сектор», який проявив неабияку сміливість і взяв на себе відповідальність, який показав, що назад дороги немає, що ось із цього моменту ми всі є учасниками Революції...

Незламність людського духу, готовність іти до кінця, до крайньої межі, до смерті — оце, мабуть, і є духовна квінтесенція перемоги Майдану.

Мені неймовірно шкода хлопців, які загинули. Я досі подумки до них звертаюся: «Хлопці, ну чого ж би вам, справді, не одягнути бронезилети, якщо вже почали стріляти? Ну чого ж ви відкрилися?! Ви ж, мов ягнята на заклання...

Якщо ті стріляють, то беріть і ви також стріляйте. Або не йдіть».

А вони так не вчинили. Вони стали оцими «ягнятами», цією сакральною жертвою, без якої, мабуть, не було б перелому і перемоги Революції Гідності. Я не езотерик, але візьму на себе сміливість сказати, що, наче прийнявши таку, немислиму у своїй трагічності, людську жертву, небо прихилилося до Майдану. Незламність людського духу, готовність іти до кінця, до крайньої межі, до смерті — оце, мабуть, і є духовна квінтесенція перемоги Майдану.

Я не знав тих, що загинули першими, ні Жизневського, ні Нігояна. Я не знав їх особисто, але бачив періодично на Майдані. На Майдані всі один одного бачили, бо це було одне велике село. Я ще не маю душевних сил говорити про тих, хто загинув. Я стаю дуже вразливий, це дуже боляче...

Пісню «Брат за брата» називають неофіційним гімном Революції Гідності. Вона була створена задовго до початку подій на Майдані. Текст і музику написав лідер гурту «Тартак» Сашко Положинський, пісня увійшла до дебютної збірки гурту «Kozak System» «Шабля».

1 грудня 2013 р. на репетиції гурту до виконання пісні «Брат за брата» долучились відомі українські зірки. Пізніше був записаний кліп, у якому використали кадри з цього студійного запису, а також відео з подій на Євромайдані.

Слова пісні «Брат за брата»

Рваними ритмами, стрімкими потоками
Щось потужно гупає в грудях.
З чистими помислами, твердими кроками —
Хай світло небесне засяє в людях!

Хто сам вирішує долю,
Хто сам приймає рішення,
Без бруду, без блуду, без гною, без болю
Життям своїм залишається втішеним.

Приспів:
Свій на свого не зди́ме руку!
Брат на брата не скаже злого!
Прийме удар, піде на муку
Брат за брата, свій за свого!

Різкими зламами, лихими закрутами
Продирається доля крізь хащі.
Хай груди завітнуть червоними рутами —
Не втратити честі своєї нізащо!

Там, де з рідними-милими,
Там, де зі своїми хорошими,
Власним розумом, власними силами
Щастя своє збудувати зможемо...

Приспів.

Вітре мій, веди мене!
Сонце моє, зігрій мені серце!
Земле моя, мені сили дай
Перемогти у смертельному герці! (весь куплет — двічі)

Не вір в чуже, не проси, не бійся!
В єдності — сила — відома істина.
Хто пустить ворога в своє обійстя,
Власного хліба більше не їстиме.

Живим героям — прірва роботи!
Героям загинлим — славна тризна!
Але, для початку, визначись — хто ти
І що для тебе твоя Вітчизна!

Приспів.

Вітре мій, веди мене!
Сонце моє, зігрій мені серце!
Земле моя, мені сили дай
Перемогти у смертельному герці! (весь куплет — двічі)

ЗИНОВІЙ МЕДЮХ

1959 року народження,
бард

Я був на шести майданах. Дехто каже: «Які шість?» Так, шість: спершу гранітний, потім — як розпадався Союз, далі, 2000-й — «Україна — без Кучми», 2004 рік — податковий,* п'ятий, і тепер — шостий. Чому стався цей шостий Майдан? Люди все терпіли, терпіли... Але як б'ють дітей, то ми не будемо терпіти — і народ вийшов. Вже ніхто, правда, не сподівався, що воно дійде до такого масового спротиву.

Може, влада побачила, що красти вже не буде як і що це буде крайня точка їхнього командування, урядування, і пішли вабанк: або ви впадете на коліна, або ми... Україна не захотіла падати на коліна, і молодь, зокрема, піднялася...

Велику роль відіграв 2004 рік. Ми тоді пройшли школу Майдану. Що би там не говорили на Ющенка, але тоді на Майдані суспільство пройшло демократичний вишкіл: ЦВК,** третій тур*** ... Казали, що Кучма танки десь там... Тоді хлопці, «Пора»,**** їздили на Конча-Заспу,***** під військові частини, блокували. Були, правда, там якісь сутички, але обійшлося. І от суспільство навчене вже, як боротися за свободу. Хоча не по-

* Масові акції протесту в Україні проти ухвалення Верховною Радою України проекту нового Податкового кодексу. Тривали у листопаді-грудні 2010 р. Відбувалися в найбільших містах України. Наймасовіші мітинги та демонстрації проходили на майдані Незалежності у Києві.

** Під час Помаранчевої революції на адресу Центральної виборчої комісії лунали звинувачення у масових фальсифікаціях виборів Президента України. Учасники революції проводили багато акцій проти таких дій ЦВК.

мітно тих політичних партій, та є старі майданівці, тобто є дух свободи, і люди йдуть на Майдан відстоювати своє право. Маємо такий еволюційний крок — від одного Майдану до другого. Також заслуга першого Майдану — він навчив елементарних речей, побутових: як постачати канапки, чаї, як треба годувати, хто, що, до чого, структура... Навіть Самооборона, сотні — все це один до одного ми перейняли. Це вже був накатаний, як кажуть, досвід.

Спочатку я, як усі, ходив по пікетах, до Адміністрації Президента, в інші місця. Ходив з гітарою, співав. Стоїмо в тих пікетах — ну, то ніби fajно, але стоїмо годину, дві, день, а що далі? Треба було це наповнювати якимось змістом. Потім мені кажуть: «Ходи на сцену співати». А там працювала Нічна варта. Це була ініціатива Руслани та її команди. І я потрапив до них.

Сцена — це був мотор. Мікрофони, слово і пісня — все, що працювало. Хоч як би там дорікали Руслані: дискотека, дискотека... А що було робити? Скільки народ буде слухати спікерів? Що можна було ще придумати, як не піснею підтримати? Пісня, як то кажуть, — національне надбання. Пісня відіграла свою роль, як і належить.

На сцені було все чітко — на день був розписаний графік. Він був потрібен, щоб сцена не була монополізована однією політичною силою. І Руслана це так подавала, каже: «Ви собі,

---

Сцена — це був мотор. Мікрофони, слово і пісня — все, що працювало. Хоч як би там дорікали Руслані: дискотека, дискотека... А що було робити? Скільки народ буде слухати спікерів? Що можна було ще придумати, як не піснею підтримати?

*** Українським законодавством передбачено проведення виборів Президента України у два тури. Під тиском протестантів Верховний Суд України визнав результати другого туру недійсними у зв'язку з численними системними порушеннями на користь Віктора Януковича. Суд призначив на 26 грудня 2004 р. переголосування другого туру, який у народі називають третім туром.

**** Назва громадської організації, яка брала активну участь у Помаранчевій революції.

***** Місцевість під Києвом, де розташовані державні дачі президентів та багатьох чиновників.

хлопці, визначайтеся, але щоб не було дуже яскраво підкреслено, що це сцена «Свободи» чи «Батьківщини», чи ще когось. Ми даємо виступати без зайвої реклами». Але тоді ніхто її не слухав: «Я — Іван, я з БЮТу, Юлія Володимирівна у в'язниці...» І кожен ніс таке от. Це відмінність від попереднього Майдану. Зараз у політиці навчилися рахувати все, зокрема засоби на промоцію. Це вже пішло на професійний рівень. А тут халява — можливість задурно рекламувати себе на цілий світ...

Ми не виробили нові політичні правила. Замість ринкової економіки прийшла ринкова політика. От як у світі: якщо береш участь у виборах і прийшов до школи з комп'ютером у подарунок — то вже сидиш у тюрмі. А у нас у школі: «А що ви нам дасте? Туалет дасте?» — «Дамо!» — «Ну, то ми за вас будемо голосувати». А сам думає: «Може... Ти давай нам туалет, а я...» Інший приклад: «Голосую за Миколу, бо він мого внука чи сина, чи зятя взяв на роботу». Або: «Доню, ти працюєш там?» — «Працюю, мамо». — «Все, голосуємо тільки за Івана!» — «Чому?» — «Бо то файна політична сила». Це з нас ще не витравили «совок».*

Я знаю, що після 2004 року на політичні акції почали їздити за гроші. За ідею платити не можна! І витрачаючи гроші на таке, тим самим викривлюють справжню ситуацію в суспільстві. Одні беруть гроші, виправдовуючись, що виступають за благородну ідею — за Україну! Інші беруть заради власного інтересу. Але ж різниці у механізмі немає. Добре, ідея благородна, а як завтра нею керуватиме неблагородний чоловік? Чи хтось із більшими грошима запропонує іншу ідею? І що, та ідея стане ще благороднішою, бо більше грошей, чи як?

Спочатку коли я приходив до сцени виступати, то бувало так: «Зачекай, прийшов депутат». Прийшов ще хтось — «Чекай ще...» Чекав і годину, і дві... Хто від'їжджав з Києва, хто спішив... Дуже рвалися на сцену, виступити. А я живу на Майдані, мені все одно. Дівчата винесли чай, то мені чи біля намету стояти, чи на сцені — байдуже! Біля сцени було цікавіше — ти в курсі всіх новин, спілкуєшся, знайомишся, а ще, бува, хтось трапитьсь зі старих приятелів...

---

* Поняття, що визначає комплекс певних психологічних та суспільних установок, що обумовлює оцінювання людей, явищ та навколишнього світу загалом згідно з системою міфів, принесеною з радянської пропаганди.

Але потім я був залучений до формування комендантської чоти,* то й кажу: «Так, друзі, я не маю часу стояти тут по 2–3 години, призначаємо точний час. Коли найважче?» — «Ранок, 5-та, 4-та година». — «Так, напишіть собі: о 5-й годині — Зенник». То вже відтоді по всіх афішах стояло: «5-та година ранку — Зенник з Майдану».

Запросили, до речі, мене в Торонто на відзначення бою під Крутами, Дня Злуки — це для мене честь і відзнака. У Торонто — мої друзі ще зі старих часів. І вони всі знають мене по 5-й годині ранку. У нас 5-та, а там 10-та вечора — піковий час. Писали коменти, брали інтерв'ю, з'явилася купа знайомих по Інтернету.

Інтернет, до речі, — ще одна відмінність від 2004 року. Це, скажімо так, не наш продукт, це Близький Схід показав, як можна робити революцію через Інтернет. І ми йдемо в ногу з часом.

У вихідні на Майдані людей було багато, а у понеділок та вівторок особливо бракувало. Та найбільше боялися ночей — у той час доби статися могло що завгодно. Спочатку, в грудневі дні, ми просили: «Хлопці, залишайтеся на ніч» — потрібна була масовість. Бувало так, що Майдан був заповнений народом, а бувало, 10–15 чоловік стояли на площі. У січні стало дуже холодно, мороз 10–15 градусів, пальці не слухаються, а ти мусиш співати. Я виступав аж до ранку, а після мене вже виходили на молитву.

Велике значення мала відеозйомка. Камера — це те, що тримало нас на цілий світ. Ми знали, що камери — то є наш

30 листопада Зенник у Стрию закликає людей їхати до Києва на віче (фото Н. Карпенкової)

---

* Структурна частина Самооборони Майдану, яка займалася патрулюванням території протестних акцій та підпорядковувалася комендатурі Самооборони Майдану.

щит. І ми не мали права замовкнути, бо камера знімає і показує, що Майдан живе, він живий, ми стоїмо тут. Уявіть собі, що камера знімає порожню сцену, і немає нічого, що там уже все скінчилося... Були люди, які дивилися ночами, переживали, спати не могли. Камера має щось показувати, і це дуже важливо — навіть не для Майдану, а для зовнішнього світу, засобів масової інформації.

Велике значення мала відеозйомка. Камера — це те, що тримало нас на цілий світ. Ми знали, що камери — то є наш щит. І ми не мали права замовкнути, бо камера знімає і показує, що Майдан живе, він живий, ми стоїмо тут.

Зі сцени ми повідомляли людям, що робилося за периметром Майдану. Адже в будь-який момент могло щось статися, могла виникнути якась загроза. Одного разу я виходжу о 5-й годині, прибігає один чоловік і кидає клич: «У Борисполі 60 автобусів «Беркута» їде. Треба зараз Майдан піднімати! Тривога!» А тоді

ведучим був хлопець, який приїхав зі Львова і був лише пару днів — недосвідчений. І він повівся на той заклик: «Зенику, тривога! Зенику!» А я кажу: «Чекай, чекай, чекай, зараз ми все розберемо... Чекай, спокійно. Звідки така інформація?» — «Ось мені по Інтернету кинули!» — «Значить, так. Ідеш в комендатуру, біжиш у КМДА, у «профспілки», в Український дім — повідомляєш людям у штабах, які там знаходяться. Оббігаєш всі 4 точки, а потім біжиш сюди до сцени і кричиш: «Майдан! Парубій, Тягнибок, Турчинов, Яценюк... — всі оголосили тривогу!» От тоді ми озвучимо це в мікрофон.

Втримати людей у психологічній рівновазі було дуже важливо. А атмосфера на Майдані — як порохова бочка: пух! — кинув, і всі піднімаються, намети зривають. «Куди побігли? Чого побігли?» — «А там сказали..!» — «Хто сказав? Треба було послухати сотника». Структура Самооборони працювала, і не раз сотники зупиняли той масовий психоз.

Так, я розумію, 24 години в наметі — це не жарти. Наприклад, на мій рівень психічної рівноваги могли впливати навіть біотуалети. Я їх намагався обминати. Це була просто катастрофа! Я до чого веду. Дай людині нормальні умови, і вона буде нормально мислити і спілкуватися. А коли вона зайде з одного туалету в інший, по 20 годин на ногах, а потім у намет, а на

її місці хтось лежить?.. Я якось свої чоботи поставив біля ліжка. Встаю: оп, нема! Так 5 чи 6 пар черевиків «пішло». Там було так — як у сім'ї: просто взяв і все. Не твої? Бери, то будуть твої. Як треба інші чоботи, то дадуть інші. Ось така ситуація. І в такій атмосфері всі жили.

Все воно так ішло, доки ми не перемогли Януковича, поки він не втік. А кого ж тепер бити? То давай тепер своїх, один одного бити. Обіцяли: один лідер, один кандидат — і немає. Я розумію, що там були свої технології. Якби ще тоді, в грудні-січні, хтось сказав, що Президентом буде Порошенко, то ніхто б у це не повірив — у нас є троє лідерів! Може, це так і треба було — для тактики, для стратегії? Я не є наближеним до тих політичних центрів. Може, так і треба, може, так легше було перемогти, щоб відвернути увагу від головного напрямку.

Зараз кажуть про розчарування. Я маю за плечима шість майданів, і на всіх бачив розчарованих людей. Тому скажу так: не треба було зачаровуватись! Я їхав на Майдан, щоб повернути Януковича у Литву на саміт і щоб він підписував угоду. Я їхав туди, щоб Захарченка покарали. Я не їхав туди побожно молитися на Президента чи ще на якогось лідера. У нас є проблема з лідерами. Але слава богу, що спрацювало: з минулого Майдану ми навчилися розбиратися у політиках. Так, не кожен уміє справлятися зі своїми обов'язками, може, не вистачає кадрового відбору. Але більш-менш ми тепер знаємо, що того не можна, а те можна, те робимо, а того не робимо. І це є високий

Перед виходом на сцену. Реакція на диктаторські закони 16 січня. На голові під коробкою — каска (фото В. Дідика)

рівень самоорганізації людей. Ну, і має бути загальна культура: там недопалок не кинути, там туалет не робити... Тобто це залежить від рівня суспільства... і його вже несе молодь — я це побачив.

Молодь у нас несе зовсім іншу політичну культуру. На Майдані було досить багато нових речей. Наприклад, на стіні намальована фляжка («коктейль Молотова») і написано: «Дари тепло»... Я перші дні, коли побачив це, то все «ахав». Молодь несе нові технології й методи боротьби. І я не вірю, що силою можна досягти результату.

Я не їхав туди побожно молитися на Президента чи ще на якогось лідера. У нас є проблема з лідерами. Але слава богу, що спрацювало: з минулого Майдану ми навчилися розбиратися у політиках.

Збройне протистояння, яке зараз на Сході, показує, що все ж таки сила духу тієї кількісно меншої української армії... А що таке українська армія? На весну 2014 року її навіть не було: вони стояли і дивилися, як по Криму ходило чуже військо, і нікому було стрілити! Аж поки Нацгвардія

не зібралася під Слов'янськом — то ж перші бої були! Це дух! Це прийшли хлопці з Майдану! На 90 відсотків, а може, й на 99 у Нацгвардію люди прийшли з Майдану. Там не було випадкових людей. Це є дух — сила духу! Я вважаю, що цей дух зламати практично неможливо. Пам'ятаєте про 300 спартанців? Але нас вже не 300, і в нас також є своя зброя, нічим не гірша. Для мене це вирішальний аргумент на користь перемоги. І це, мабуть, такий революційно-еволюційний шлях. Так, Революція духу має бути! Ти маєш сказати: «Тут є Україна — і до побачення!»

Обкладинка диску

Слова пісні «Хлопчина з Майдану»

Хлопчина з Майдану зайшов у метро —
 І дим з барикад у вагон занесло.
 Юна киянко, його не суди,
 Парфуми Майдану — то «Беркут» і дим —
 За нашу свободу хлопчина стоїть.
 І де ж те кохання? Лиш бочка димить.
 Хлопчина з Майдану зайшов у метро —
 І дим з барикад у вагон занесло.

Стоїть барикада, і хлопець стоїть,
 На варті свободи, на межі стоїть,
 Але зійде сонце, і неба блакить
 Побачить хлопчина, і прийде та мить.
 Прийде перемога, киянка прийде,
 І в термосі чаю йому принесе.
 Хлопчина з Майдану зайшов у метро —
 І дим з барикад у вагон занесло.

Хлопчина з Майдану зайшов у метро —
 І дим з барикад у вагон занесло,
 Прийшла перемога, киянка прийде,
 І в термосі чаю йому принесе.

Хлопчина з Майдану зайшов у метро,
 Дівчина з Майдану зайшла у метро,
 Дівчина з Майдану зайшла у метро.
 Прийшла перемога. Ну що? Йдем в кіно?

ІРИНА ЗЕМЛЯНА

1987 року народження,
маркетологиня

Чудово пам'ятаю цей день. Я була на роботі, і мені зателефонувала мама. Плаче, каже: «Янукович відмовився від угоди про асоціацію. Що будемо робити?» Але я знала від наших друзів-іноземців, що угода, в принципі, була готова, і вони там торгувалися лише за те, звільняти чи не звільняти Тимошенко. Я сказала: «Не хвилюйся, вони торгуються». Потім пішла до своїх друзів, а вони говорять: «Це справ-

ді так. Угоди не підпишуть». Тоді я подзвонила мамі: «Я теж плачу. Вони не підпишуть. Мабуть, буде революція». — «Що робити?» — «Так, не хвилюйся. Буде революція, тому все буде о'кей». І, власне, вже через 4 години я була на Майдані. Це було 21 листопада. Я взагалі належу до партії «Демократичний альянс». Ми були одними з перших, хто вийшов на Майдан.

30 листопада мене розбудив мамин дзвінок. Вона дуже плакала. Я думаю: «Що сталося? Щось страшне в родині?» А вона до мене: «Ти де? Ти де? Ти де? Майдан розігнали». Це було рано-вранці, не пам'ятаю, о котрій.

Ми дуже швидко зібралися. Приїхали в Михайлівський з друзями. Там ще не було геть нікого. Люди замащені, побиті... Всі плакали, я також. Шукала своїх друзів серед тих людей, бо вони залишалися на ніч, я про це знала. Десять о 8-й ранку всі почали співати Гімн. Це був найтихіший гімн у моєму житті, але він був найгучніший. Всі плакали.

Люди боялися виходити за межі Михайлівського, але всі розуміли, що це не можна так залишити, і голова одеського

Демальянсу Олексій Чорний узяв мегафон, вийшов на площу і почав голосно кричати: «Київ, вставай! Київ, виходь!» Йому казали: «Зайди назад!» Усім було так страшно... А десь уже за чотири години площа налічувала близько 10 тисяч людей. Я почала писати у Фейсбук, що нам потрібні якісь там генератори, підсилювачі звуку, тому що все було знесено з того Майдану. Кияни почали масово нести їжу, речі... Ми були там, доки не прийшли політики.

Я взяла на себе обов'язки прес-секретаря в Демальянсі, позаяк трохи дотична до медіа. І ми кожного дня планували якісь активності. У нас відбувалися щодня дві-три акції якісь маленькі, ми були дуже активні на Майдані.

Пам'ятаю першу нашу акцію. Після 2 грудня, після Банкової, ми зрозуміли, що треба йти до силовиків і говорити. Тому дівчата зібралися, взяли якісь там фарби, стрічечки жовто-блакитні, і ми вирішили йти говорити до тих беркутівців, які стояли перед адміністрацією Президента. Там був спочатку громадський кордон, який створили самі майданівці, щоб унеможливити провокації. Нас не хотіли туди пускати, але потім пустили, тільки дівчат. Я прекрасно пам'ятаю оцю відстань, яку ми мали пройти назустріч беркутівцям... Тоді це було страшно — Банкова... Там 1 грудня... Ми прийшли. Всі дівчата плакали, просили їх не бити, говорили, що ми хочемо кращого життя... Ми говорили, а відповідей не чули. І врешті ми просто пішли від них. Але там, на їхніх щитах, залишили стрічечки, помалювали сердечка якісь. Ну, потім ходили до них кожного дня. Це я дуже добре пам'ятаю, бо ще цього ніхто не робив, і було досить страшно.

Ми просто лежали на сходах і просили працівників Генпрокуратури, якщо вони згодні, що ...в'язнів Банкової мали випустити, підписати такий символічний папір. ...Ніхто не підписав. Через нас переступали.

Звісно, не можна не згадати наші лежачі протести під Генпрокуратурою, коли ми вимагали визволити в'язнів Банкової. Спочатку ми вирішили, що треба просто проводити пікети з вимогою звільнити цих хлопців, бо ж вони були абсолютно невинні. Але, знову-таки, Олексій Чорний з Одеси вирішив, що там треба розбити наметове містечко. Нас було мало, і це також було небезпечно, бо далеко від Майдану. Але, тим не менш, ми розбили це містечко.

Потім зрозуміли, що протест з кожним разом мав бути гучніший і гучніший, бо протестувала тоді майже вся Україна —

6 грудня 2013 р.

просто стоячи на вулицях. І ми вирішили зробити лежачий протест. Це було важко, бо ж зима, мороз. Ми просто лежали на сходах і просили працівників Генпрокуратури, якщо вони згодні, що цих людей, в'язнів Банкової, мали випустити, підписати такий символічний папір. Якби вони підписали, ми би давали їм дорогу, а ні — то вони мали б переступати через людей. Ніхто не підписав. Через нас переступали. Потім ми повторили цей лежачий протест. Був великий снігопад, і нас просто замітало снігом...

Я чудово пам'ятаю 16 січня, коли прийняли ці закони.* Тоді я була на роботі... І пройшов такий клич, що ми маємо зібратися і думати, що робити, як протидіяти цим законам. І в ніч з 16 на 17 січня була зустріч, на яку прийшли всі голови громадських організацій, журналісти, десь до 100 осіб. Ми думали, що робити, як цьому протидіяти. Але чомусь були впевнені, що Янукович цих законів не підпише. І я пам'ятаю, в ту ніч ми планували, що робити. Мали один план... І тут прочитали в Інтернеті, що він їх таки підписав. І тоді ми почали розробляти зовсім інший план.

Ну, перший план — це була величезна публічна кампанія і заклик до Януковича, щоб він не підписував. А інший... Ми вже

---

* Маються на увазі «Закони про диктатуру» (також «Закони 16 січня», «Диктаторські закони») — пакет законів, прийнятих Верховною Радою України 16 січня 2014 р. і, попри гостру критику, підписаних Президентом наступного дня, 17 січня. Закони приймалися підняттям рук, без використання системи «Рада» і без обговорення, а їх тексти стали доступні тільки після того, як депутати за них проголосували. Ці законодавчі акти, на думку більшості експертів, обмежували права громадян, надавали органам державної влади більшу свободу дій у сфері покарання учасників акцій протесту.

думали, як діяти громадським організаціям, як обійти ці закони, як витягати з міліції людей, яких би забирали після акцій.

Ну, і ми, звичайно, готували величезне масове віче, де мали показати, що не боїмося. Але про якісь радикальні, тим паче наступальні дії тоді не йшлося. І ми цього точно не планували.

Політики не керували процесом. Вони мали, можливо, якийсь такий малесенький вплив. Та, по суті, вони постійно «доганяли» те, що робили люди. Я прекрасно пам'ятаю похід на Межигір'я. Політики казали: «Ні, ні, ні, ні, ні!» А люди йшли. І політикам залишалося тільки наслідувати людей і намагатися якось перебирати ініціативу на себе. Я знаю, що між Кличком, Тягнибоком і Яценюком теж не було одностайності. Вони також боялися. Вони не знали до кінця, що буде, і їм було що втрачати. Тому вони не діяли так радикально, як люди. Нам просто нічого було втрачати, бо ми би всі сиділи після того.

Майдан був справді «територією гідності». Це було таке ідеальне суспільство, в якому кожному справжньому українцю хотілося жити. Там були всі патріоти, майже всі говорили українською, всі були дуже толерантні один до одного і виховані, готові прийти на допомогу. Поступалися місцем, давали дорогу... Це було щось дивовижне. І ще що цікаво — там не було такої гоноровості, яка притаманна трохи українцям. Ніхто не намагався бути кращим у чомусь, в одязі там... В усіх була одна мета, всі працювали саме для тієї мети.

Для мене це було щось дивне, бо я вважала, що люди, котрі пишуть якісь такі досить відомі вірші чи щось, — це якісь особливі люди. А тут я, звичайна собі людина, написала, і це всім подобається.

Мені, мабуть, пощастило, тому що мала спільноту, з якою могла боротися на Майдані. Людям було важче, бо вони могли приходити, нікого не знаючи, і шукати, куди приткнутися. До нашої спільноти, Демократичного альянсу, долучилося і дуже багато волонтерів. У нас був ніби такий власний майдан. На Новий рік ми влаштували свою вечірку. Розвісили шарпетки, куди кожен міг покласти якийсь подаруночок. У нас був трохи інший побут, ніж у загального Майдану.

Я до цього часу не знаю, чому так сталося. Це було, мабуть, 4 чи 5 грудня. Тоді здавалося, що Майдан триває уже дуже дов-

го і ось-ось закінчиться. Я ж працювала в прес-службі Демальянсу на Майдані й була дуже стомлена. Прийшла додому, і мій друг Азад Сафаров, журналіст з 5-го каналу, написав повідомлення у Фейсбуці. Він прислав мені пісню «Белла, чао», а я йому відповіла щось на кшталт «Не час для пісень, я дуже

Активісти агітують за Євромайдан (зліва направо: Андрій Сидоренко, Ірина Земляна, Анастасія Ніжнік)

стомлена». Я не зрозуміла, чого він хотів. Він каже: «Та ні! Слухай! Тобі не здається, що має бути «Вітя, чао?». Я на те: «Ну, круто. І що?» А він мені: «Так пиши слова». Я кажу: «Добре, напишу». А він: «Не, зараз пиши». І я, в ліжку лежачи, писала слова і кожен куплет відсилала йому. Пам'ятаю, що перший варіант був досить радикальний. Я писала: «Щоб ти... вмер», тобто, вибачте: «Щоб ти здох». Ну, так досить жорстко... Азад каже: «Ні, так не можна. Переписуй». Тоді з'явився другий варіант. Вночі я написала три куплети, а на ранок дописала 4-й. І вже 7 чи 8 грудня ми записували в студії 5-го каналу пісню.

Тоді ми не знали, коли її запостити в мережу, тому що події розвивалися дуже стрімко. Запустили, здається, 10 грудня, перед розгоном, і ми здивувалися, бо на ранок вона мала більше 300 тисяч переглядів. Ну, і тоді почалося...

Спочатку про це дізналися мої фейсбук-друзі, потім нас запросила Руслана виступити з цією піснюю на сцені Майдану. Я пам'ятаю, спускаюся зі сцени, а люди обіймають мене, фотографуються... Це для мене було дуже несподівано, я не знала, як поводитись. Люди мені дякували, а я їм, хтось звідкілясь мене впізнавав... Таке було. Згодом цю піснюю почали співати на всіх Євромайданах світу.

Для мене це було щось дивне, бо я вважала, що люди, котрі пишуть якісь такі досить відомі вірші чи щось, — це якісь особливі люди. А тут я, звичайна собі людина, написала, і це всім

подобається. Також було досить дивно, що я, не знаю, чому, написала все так, як воно потім відбулося: що Межигір'я стане музеєм, і Путін не допоможе Януковичу.

Багато хто просив нас написати «Вова, чао!». Люди вірять — якщо ми напишемо «Вова, чао!», то Путін втече так само, як і Янукович. І я пробувала написати дві пісні про «Вову», але вони так і не вийшли. Ми вирішили не повторюватися з «Вова, чао!».

Днів з 18 до 22 лютого я не можу ідентифікувати. Геть не пам'ятаю, що тоді відбувалося. Якись шматки, уривки... Пам'ятаю, як купувала ліки. Або як після ночі 19-го була знята бруківка, і деякі люди лежали на землі, просто відпочивали, а ти дивився і не знав, вони живі чи мертві. І хотілося кричати. Але от якихось конкретних своїх днів тодішніх я не можу розказати, бо просто не пам'ятаю.

Вбили одного з демальянців, Андрія Мовчана, який був освітлювачем театру Івана Франка. Ми його проводжали з Майдану. Я буду пам'ятати це все життя: крики «Герой!», коридори з людей, море квітів...

Його прізвище — Мовчан — повністю відповідало тому, який він був. Він мало говорив. Я дуже емоційна, і коли приходила, ми в Демальянсі всі цілувались і обіймались. Але він ніколи не робив цього першим. Він радів, коли я до нього підходила, обіймала і цілувала. Тому прекрасно його пам'ятаю. У нього є сестра, медик. Я тоді працювала в Національній медичній премії, і ми говорили про те, щоб подати її на цю премію. Це останні, власне, розмови у нас були. Він не був войовничим. У той день, коли загинув, просто розносив чай хлопцям на барикади. Він не був у балаклаві, не мав жодних засобів захисту.

Після ночі 19-го була знята бруківка, і деякі люди лежали на землі, просто відпочивали, а ти дивився і не знав, вони живі чи мертві. І хотілося кричати.

Ще мені дуже врзалася у пам'ять сутичка з антимайданівцем. Але це не був хлопець у спортивному костюмі.

У нас кожного ранку була розклейка наліпок у метро. Ми розділялися на платформи, заходили в поїзд, розклеювали наші

наліпки — чи «Київ, вставай!», чи «Тільки перемога» (вони в нас постійно мінялися) — і виходили. Тоді я була в парі зі своєю колегою з Демальянсу. Вона мені віддирала наліпки, а я клеїла.

Ми, звичайно, розуміли, що заклеювати вагони недобре, але це — революція, і ми мали якось мобілізувати людей. Коли ми вже все розклеїли і стояли біля дверей, чекали зупинки, щоб вийти, до мене нахилився чоловік в окулярах, у пальто, дуже поважно одягнений, і сказав: «Ты, сука, эти наклейки отдираешь зубами будешь!» І я відчула, що він мене зараз вдарить, от просто

відчувала. Питаю його тихенько: «Ви мене будете бити?» Він каже: «Да!» І тоді я почала кричати: «Бийте мене, бийте!» І він вихопив у мене всі наліпки і пожбурих просто в стіну. Вони отак розлетілися по всьому вагону... Я голосно сказала: «Бажаю, щоб ви жили в такій країні, на яку заслуговуєте!» І він вийшов. Я теж вийшла і почала плакати. Не можу сказати, що це був класичний тітушка, але було дуже неприємно і страшно.

Є деякі речі, які мене досі лякають. Наприклад, моє ставлення до міліції. Я до цього часу їх зневажаю. Я не вірю, що вони мені допоможуть коли-небудь, тому розраховую тільки на себе. Є речі позитивні — стало більше впевненості в собі, в українському суспільстві, а ще — віри в людей.

Я вже згадувала, як ми спочатку просто ходили до силовиків і говорили з ними. Потім ми зрозуміли, що в них є такий вакуум, інформаційний і новинний. Тому вирішили ходити і повідомляти їм новини. Ми обходили всі блокпости і читали новини. І от в останній раз перед мирним наступом, коли ми пішли їм читати, дівчата оголосили, що я написала пісню «Вітя, чао!». І вони вперше заплодували. Це було так дивно... І ми, власне, отримали першу реакцію.

І ще один випадок був цікавий. Ми читали силовикам на Банковій новини по черзі, а хто не читав, мав дивитися їм в очі, для емоційного контакту — посміхатися і таке інше. Я дивилася

в очі тим хлопцям, посміхалася, і один раптом почав мені відповідати. І от ми з ним почали в такий спосіб спілкуватися, і вже новини ніхто не слухає — всі дивляться, як ми перемигуємося...

Через день він мене знайшов у мережі Вконтакте, написав. Ми познайомились, багато спілкувалися. Він розповідав, власне, про тяжкі умови, в яких їм доводилось служити, про те, як вони, мокрі, в коридорах Адміністрації Президента не одну добу могли провести. Але він все ж не поділяв цінностей Майдану. Я йому постійно так дуже лагідно розказувала про все. Він був з Бердянська, 18 лютого йому перебили пальці на ногах у сутичках, і далі він участі у подіях не брав. Після того його акаунт зник, і я досі не знаю, де він і що з ним сталося.

Ще один випадок врзався в пам'ять. Я просто йшла по Інститутській, і якась бабуся спинила мене й каже: «Візьми рукавичку». Я їй: «Дякую. Я маю». А вона почала плакати, просить: «Візьми, будь ласка. Це я зв'язала. Я розпускаю светри мого сина і в'яжу рукавиці, бо нічим не можу більше допомогти». Ми обнялися, разом плакали... Я досі бережу ці рукавички.

Слова пісні «Вітя, чао!»

*Прощай, гаранте! Не повертайся!
А Вітя, чао, Вітя, чао, Вітя, чао-чао-чао!
І Межигір'я, і Сухолуччя —
Музеєм стане завтра все.*

*Жорстокий «Беркут», суди продажні...
А Вітя, чао, Вітя, чао, Вітя, чао-чао-чао!
Ні прокурори, ні Вовка Путін —
Не захистять вони тебе!*

*Вставай, Країно! Прокиньтесь, люди!
А Вітя — чао, Вітя — чао, Вітя, чао-чао-чао!
Всім на Майдани виходить треба —
Проти свавілля влади статъ.*

*Нам буде важко! Ми всі це знаєм.
А батя — чао, батя — чао, Батя, чао-чао-чао!
Та за свободу рідного краю
Боротись будем до кінця!*

ОЛЕКСАНДР ЯРМОЛА

1966 року народження,
лідер гурту «Гайдамаки»

ДМИТРО КУШНІР

1979 року народження,
барабанщик гурту «Гайдамаки»

Олександр. Коли на Майдані перші люди зібралися, нам стало цікаво — ми просто приїхали подивитися, що там відбувається. І якось так зразу дуже перейнялися і там майже кожної ночі були. Ми ходили вдвох із Дмитром, інші хлопці з гурту підключалися.

До того було багато акцій різних, у яких ми брали участь. Наприклад, на захист української мови. А в деяких ми участі не брали, бо бачили, що, скоріш за все, люди прийдуть, покричать і розійдуться. Ми спочатку думали, що і цього разу так буде. Приїхали в перший день — не розійшлися, на другий — не розійшлися, на третій... поставили намети.

Був студентський Майдан, тоді з'явився оцей на Європейській площі. Потім усі акценти змістилися в бік студентського Майдану, і нас як артистів запросили там виступити. Ми там грали разів два-три, і останній наш виступ відбувся саме в ніч розгону. Після виступу ми трохи потусувалися і поїхали додому, відвезли інструменти. Вранці вже дізналися, що Майдан розігнали.

Дмитро. У мене особисто було відчуття, що щось буде — воно в повітрі витало, тому що поруч уже стояла рота «Беркута», і народ якийсь такий напружений був. Ще в той час, коли ми грали концерт, на Майдані були тітушки, вони тусувалися там, з боку «Макдональдсу».

Олександр. Ми були на наступний день на Михайлівській площі. Списалися з друзями, знайомими, хто був на Майдані, з пропозицією піти на Михайлівську, бо люди вже збиралися. І коли ми прийшли, то вже там кого завгодно можна було побачити: різних мастей політики, активісти, всі, хто був у різних секторах, у різних партіях... Музикантів було багато. Ми з нашими молодими прихильниками і прихильницями потім співали цілу ніч. Дмитро палицями на бочці відбивав ритм і співав українські пісні.

Гурт «Гайдамаки»

Дмитро. Це було настільки все імпровізовано, настільки круто, що я просто почувався як у Середньовіччі. Михайлівський собор, горять багаття, люди співають з такими от гуртами до ранку, гріються, щось обговорюють... В той день після побиття студентів у мене в родині був якийсь день

народження, і я мав бути там. Сиджу, а сам постійно в Інтернет заглядаю... Потім кажу: «Ну, вибачте, але не можу я просто так сидіти вдома». Приїхав на Михайлівську — і таке піднесення якесь уже тоді відчувалося... неймовірно просто.

Учасники гурту «Гайдамаки» виступають на сцені Майдану

Олександр. На наступний день був Марш мільйона. Вийшло дуже багато людей. Ми ніколи не думали, що в Україні, в Києві щось таке могло відбуватися, тому ми з подивом на це дивилися.

Дмитро. Гордість просто за український народ така перейняла... Я, чесно, вже грішним ділом думав: «Боже, вибрали Януковича... Ну куди вже котимось? Де та козацька нація? Де та козацька кров?..»

Олександр. Весь час особисто я не знав, чим це все закінчиться, не було в мене впевненості. Ми з Дмитром теж думали, що робити. Вирішили, що треба підтримувати Майдан, але найкраще, що ми можемо зробити — це грати музику і писати про це пісні, залишатися артистами.

І в результаті ми багато грали на Майдані, десь до 20 разів, окрім того ще на харківському і донецькому майданах виступали. Також збирали гроші, допомагали чим могли. З ініціативи польських партнерів дуже багато тоді турів робили, збирали різну гуманітарку, кошти на підтримку Майдану. Ми намагалися з Дмитром багато допомагати. Для нас як для митців це був дуже великий досвід. Ми намагалися бути чимось корисними і не пропустити нічого важливого.

Дмитро. Звичайно, були люди набагато активніші, люди, які віддали життя й здоров'я. Але ми робили все, що могли на той час, і, звичайно, задоволені з того, що пережили. І вдень, і вночі, коли була можливість, ми приходили на Майдан. Це було таке якесь місце сили, куди приходиш і відчуваєшся добре... Настільки гарне, настільки прекрасне відчуття... Незважаючи на те, що там «Беркут» стояв — не страшно було. Всі свої, всі — брати просто. Це те, чого українцям бракує — братерського такого почуття один до одного.

Олександр. Коли була перша атака «Беркута», я тоді для себе так вирішив, що я не буду брати жодної зброї до рук. Артистові краще залишатися артистом. Це теж дуже потрібно — щоб була створена легенда, її треба комусь оспівати.

Дмитро. Я, доречі, ще мав такий цікавий досвід — працював з іноземними журналістами, допомагав їм висвітлювати події Майдану. Це було дуже потрібно, щоб іноземці об'єктивно показували, що відбувається на Майдані, не так, як російські ЗМІ — «Тут одні фашисти». Я водив їх у всілякі потаємні місця, де вони зустрічалися з дуже багатьма людьми. Були на барикадах, у наметах. І от уявіть: стоїть хлопець у балаклаві з битою, ну, такий... Так зразу подивився — просто бандит якийсь. І тут він починає вільно говорити французькою, англійською. Каже: «Та я, взагалі-то, юрист. В мене своя фірма». У французів просто очі отакі круглі ставали. І дуже багато людей таких високоосвічених було

Це було настільки все імпровізовано, настільки круто, що я просто почувався як у Середньовіччі. Михайлівський собор, горять багаття, люди співають з такими от гуртами до ранку, гріються, щось обговорюють...

Олександр Ярмола з товаришами під час протестної ходи 24 листопада 2013 р.

на Майдані, людей, які мали більш-менш нормальне життя...
Республіканці, демократи, які просто хотіли змінити країну.

...ми багато грали на Майдані, десь до 20 разів, окрім того ще на харківському і донецькому майданах виступали. Також збирали гроші, допомагали чим могли.

Учасники гурту «Гайдамаки» після виступу на сцені Майдану

Олександр. Дуже багато творчості було на Майдані, дуже багато гумору, але було ясно, що революція — як хвороба: або туди, або туди. І колись прийде момент драматичний.

Дмитро. Для мене Майдан — це не політика, а соціальний рух суспільства. Майдан допомагав людям віднайти своє творче начало. Там проявилася різна творчість: і танці, й художники на всяк смак, і взагалі всі види мистецтва. Багато гумору було — це теж вид мистецтва. Ми — весела нація, ми постійно сміємося, навіть коли нам погано. Це і дало нам новий поштовх.

Олександр. Для артиста мистецтво теж має бути у постійному русі, в перетворенні, а революція дуже впливає на мистецтво — вона спонукає творити.

Дмитро. А ці моменти, коли на Грушевського люди поставили піаніно і грали прямо навпроти «Беркута», або художники зі своїми мольбертами просто на тих спалених автобусах... Це ж чиста фантастика! Естетичний бік Майдану — це щось просто неймовірне.

Наш альбом 2013 року називався «Годі спати!». Я не пам'ятаю, як ми дійшли до тієї назви, але якось у квітні чи в травні 2013-го, коли ніщо іще не провіщало революції, нам на якомусь телебаченні, здається, закинули щось типу: «Хлопці, сієте революційні настрої». А ми: «Та боже збав! Це просто так вийшло». Але ця назва виявилась пророчою. А наступний альбом вийшов уже у 2015-му. Ми назвали його «УКРОП», і він

фактично повністю складається з тих пісень, які ми написали на Майдані.

Олександр. Пісня «Дерев'яні щити» була написана одразу після розстрілу Небесної сотні. І ще був один такий момент. У нас був запланований тур у Польщі — 10 концертів, ми саме мали презентувати Майдан і збирати пожертви. Перший концерт мав відбутися у Кракові 19 лютого. А 18-го оголосили цей мирний наступ, і ми прийшли на Інститутську. Там була зовсім нова атмосфера, були стіни диму, ми бачили тих стрілків на дахах будинків, які тоді ще гумовими кулями стріляли... Багато людей було, які ламали бруківку і передавали туди, наперед. І така реально щільна стіна диму була... навіть не видно було, що відбувається.

Гурт «Гайдамаки» під час виступу на Майдані

Всі боялися, що зараз будуть атакувати. Ми теж там допомагали ламати ту бруківку, передавали її, потім в якийсь момент просто у Дмитра зламалося кайло, мені захотілося випити пива, і ми вирішили спуститися вниз, там іще «Портер» тоді працював. Зайшли ми до того «Портера», а вони кажуть, що закриваються. Питаємо: «А чого?» — «А ви що, не знаєте? Бачите, що відбувається? Дивіться на екран». Дивимось на екран, а там уже по Інститутській біжать люди. Ми вискочили на вулицю, а там люди. Ми розминулися з тією атакою, може, на 5 хвилин...

Ми заплатили таку високу ціну, що вороття абсолютно неможливе. Про це треба пам'ятати весь час, тому що людина, як і будь-яка істота, схильна до байдкування, лінощів і усіляких там компромісів.

Тоді нам треба було приймати рішення, що ми робимо: ідемо в тур чи залишаємося. Таки ми вирішили їхати. Автобус уже стояв спакований. Це було якось для нас дивно, сумління

нас гризло. Їдемо, дивимося новини... Це все розкручується на наступний день... Граємо концерт... Людей повно у Польщі на цих концертах, реально, всі нас чекали, всі підтримували. Для поляка крикнути «Слава Україні!» — це дуже... Вони дуже хворобливо ставляться до питань УПА. «Слава Україні!» — це для них щось тотожне. Але тоді, у той момент, вони майже всі кричали: «Слава Україні!». Потім ми сходимо зі сцени,

Гурт «Гайдамаки» на Євромайдані у Донецьку 13 січня 2014 р.

знов дивимося — це все продовжується. Настало 20-те, коли були вже розстріли, і все це гірше, гірше... І раптом ми дізнаємося, що Янукович втік. Ми були просто у такому шоці, що весь час обіймалися, пили і плакали від щастя...

Що ще я можу сказати про Майдан? Мені дуже сподобалося, що Майдан зовсім не був політичним. Політики виходили на сцену, щось говорили, але коли людям не подобалося, їх зразу засвистували. Я пам'ятаю, був якийсь критичний момент. Виходять Тягнибок, Яценюк (у них там перемовини з Януковичем якісь відбувалися), і Тягнибок каже, що ми, мовляв, були на переговорах з Януковичем і домовилися про те-то й те-то. Ви приймаєте це чи не? Народ такий: «Ні!» Знов починає кричати щось там. Через дві хвилини: «А може, ми зробимо так?» — «Так!» Все, домовилися. Тобто люди все вирішували. Це було просто супер.

І нашу незалежність можна відраховувати саме від цього моменту, від цієї перемоги. Тому що до того часу це була така формальна незалежність. Власне, не було ніякої незалежності, вона і зараз насправді в процесі. Але був даний початок, такий жертвний початок, від якого вже відступати не можна, а можна рухатися тільки в цьому напрямку.

Дмитро. Майдан показав усе найкраще, що є в нас і в Україні. І всі люди на Майдані показали себе з найкращого боку. Хлопці, які загинули — це наші герої такої величини...

Олександр. Ми як народ просто не маємо права звернути зі шляху, за який стояв Майдан. Тому що політика — справа надто слизька, і буде ще багато різних спокус. А народ повинен пам'ятати своє і йти своїм шляхом.

Майдан допомагав людям віднайти своє творче начало. Там проявилася різна творчість: і танці, й художники на всяк смак, і взагалі всі види мистецтва. Багато гумору було...

Ми заплатили таку високу ціну, що вороття абсолютно неможливе. Про це треба пам'ятати весь час, тому що людина, як і будь-яка істота, схильна до байдювання, лінощів і усіляких там компромісів. Якщо ми вже таку ціну за це заплатили, то давайте віддамо належне... і побудуємо велику країну.

Роль музики у тому всьому, що відбувалося на Майдані, важко переоцінити. Бо музика — це одна з муз, яка має супроводжувати всі події людського життя.

Дмитро. Ще у давні часи на війну йшли під музику. І козаци пісні співали. Це просто невід'ємна частина життя. Музика, як на мене, це такий вид мистецтва, який б'є прямо в душу людини. Її не можна побачити, поторкати, але вона одразу проникає просто в серце. Це вид мистецтва, який найлегше сприймається людьми і наймасовіше, тому починаючи від народження й закінчуючи смертю... і весілля, й війни — все супроводжується музикою.

Слова пісні «Дерев'яні щити»

Дерев'яний щит захистить від куль,
 Кольоровий шолом для спорту.
 Ти мріяв про справжню війну
 У центрі міста на фронті.
 Тут все, як на справжній війні,
 Справжня смерть, справжня кров,
 Справжній бій.
 Дерев'яний щит допоможе тобі,
 Захистить від куль тебе ангел твій.

Приспів:
 Дерев'яні щити
 Захистили не всіх,
 Своїм тілом тебе
 Заступив кожен з них.
 Дерев'яні щити
 Проти куль бойових.

На Майдан твій батько пустив тебе,
 Протест обіцяв бути мирним.
 Але ти зустрів на Майдані людей,
 Готових віддати життя за Україну,
 Що вірили у свої сили,
 Зводили барикади.
 Ти вирішив стати з ними
 В обороні громади!

Приспів.

А коли той день, якого усі чекали,
 Настав, він мусив настати,
 Лишилися до кінця лиш ті,
 Хто був готовий життя віддати.
 Нас били, палили, кидали гранати,
 Стріляли снайпери по очах —
 Ми винесли з бою своїх Героїв
 На їх дерев'яних щитах!

Приспів (двічі).

Майдан – це...

ART

ІВАН СЕМЕСЮК

1979 року народження,
художник, письменник

Особисто для мене Майдан почався ще взимку 2013-го, після Нового року, якось так збіглося. Річ у тім, що я почав писати першу в своєму житті книжку. Я просто зачинився на два тижні вдома і написав основний матеріал для своєї книжки, над якою потім працював цілий рік. І вже коли почався Майдан, я зрозумів, що я, як і багато хто з художників, якось відчув «п'ятою точкою», що насуваються якісь

глобальні суспільні зміни. Які саме, важко сказати, але якісь елементи ось цього народного повстання там у мене в такому гумористичному стилі описані.

Для мене, і взагалі в українській культурі, Майдан почався трохи раніше. Я ізсередили цього процесу бачив, що почалася величезна активізація ще за рік-два до тих подій. З'явилося дуже багато низових мистецьких ініціатив, хоча для художників це нетипово. Бо художники — це такі досить вайлуваті істоти, а тут сплеск низової ініціативи — починаючи від підпільних галерей, абсолютно нелегальних. Люди перестали ходити кудись по дозвільні папірці й почали самі робити те, що їм хотілося. От, наприклад, якщо художник не може потрапити на якийсь арт-майданчик, він починає просто влаштовувати свої майданчики. Тож для мене Майдан почався ще тоді як Культурний Майдан. Ну, а безпосередньо про початок...

Це теж була цікава історія. Ми робили великий мистецький проект «Жлоб-Арт». Ми його кілька років розробляли вкупі з куратором Антіном Мухарським, з Андрієм Єрмоленком. І власне 21 листопада, в день давно запланованого офіційного

завершення проекту, почався Майдан. Окрім того, в мене ще й день народження 21-го. Ми випили по 50 грамів, закрили наш величезний проект, вивезли ці картини і пішли поглянути, що ж там. Ну, власне, ми там так і залишилися...

Спочатку це був для нас такий культурологічний протест. Ми спостерігали, що відбувається, і відчули в якусь мить, що дуже бракує такого творчого безшабашного елемента — як студентські протести в Греції, у Франції... елемента творчості. Ще й гадки не було про всі ці майбутні криваві події, вбивства, і просто хотілося цей такий маргінальний дух, селянський, трішечки розбавити урбаністичним моментом творчості. Власне, ми цим одразу і зайнялися — почали ліпити такі плакати... Та й не тільки ми. Там багато людей було — підключили студентів з академії, і ще паралельні групки художників, яких ми особисто не знаємо, долучилися до процесу. Це було до певної міри буфонадно... скажімо так, прикольно. Тобто Майдан став ще й культурологічним явищем, і це, власне, було нашою справою. Ми так це відчули просто.

---

1 грудня мені здавалося, що ось зараз влада дасть задній хід. І мене вразило те, що вони взагалі не зрозуміли, що відбулося. Побачити оцей, умовно, мільйон людей і не почути їх!..

В ту ніч перед побиттям ми, уся наша гоп-компанія (ще тоді не було Барбакану), тусувалися там десь до 4-ї години ранку. І потім було таке враження, що... все. І в багатьох так було. Переважна більшість із нас просто поїхали додому, бо нам здалося, що — все. Було таке відчуття. І те, що потім відбулося, ми вже, ясна річ, побачили в Інтернеті. Й відразу наступного дня, коли весь Київ почав з'їжджатися на Михайлівську, отам уже почався другий етап, такий дуже суттєвий.

Там теж було дуже багато творчості. Я, пам'ятаю, зробив такий «махновський», анархічний, чорний, з нецензурною лексикою прапор, тому що такий момент був... нервовий, і нам здавалося (я й досі так думаю), що цей елемент, нецензурна лексика, — це бойовий інструмент, і під час війни (а це вже була фактично війна) його треба використовувати, щоб донести свій меседж — так, щоб він «припечатався».

Отже, я зробив такий прапор чорний (череп, кістки — все як годиться) і гасло, власне, взяв зі своєї картини, досить таке пророчє. У мене є портрет Нестора Івановича Махна, великий. Я написав його за кілька років до цього, в 2009-му, коли відчув,

Іван Семесюк з друзями під час протесту 24 листопада 2013 р.

що... Є портрети багатьох таких лютих діячів — Бандери, Шухевича, а от Махна нема. Такого... парадного, щоб можна було ворогу з окопів показувати. На картині було написано: «Воля, або всі йдуть на...». Це гасло я використав у прапорі, і ясна річ, що коли було оте перше велике віче, я з цим прапором мало не отримав по мармізі. Бо приїхало дуже багато людей із сіл, таких... з такою сакральною ноткою, і вони подумали, що я провокатор. Почали за мною ганятися, я від них тікав... Це було досить кумедно.

І в цей же день, до речі, я відчув оцю так звану «руку Москви». Тому що все було так непевно, незрозуміло... Бо ми ж просто люди, не політики, ми не знаємо, як це все влаштовано. Це вже зараз усі стали все розуміти, тому що багато інформації перетравлено. Я бачив, як ішли люди після віча. Їх було дуже багато, на метро розходилися — тисячі людей... І стояли вздовж Прорізної (я бачив принаймні два чи три) однакові новенькі автомобілі «ланос». Новенькі, сіренькі, вони були припарковані на такому видному місці, з такими характерними наклейками — георгіївська стрічка і «Спасибо деду за победу» на задньому склі...

Тобто зараз уже очевидно, що це була провокація, спроба підбурити натовп почати трошити все... А люди просто йшли і сміялися з цього, і це був насправді момент істини. Ми зрозуміли тоді, що це за протест — наскільки він серйозний і наскільки відрізняється від російського бунту, «бесмысленного и беспощадного», і навіть від заворушень у Європі, де люди здатні під гарячу руку підпалити вокзал. Це був такий досить дивний протест, і багато хто думав, що це погано, а хтось, на-

впаки, що добре. Зараз очевидно, що це добре було — ми одразу показали себе з кращого боку.

1 грудня мені здавалося, що ось зараз влада дасть задній хід. І мене вразило те, що вони взагалі не зрозуміли, що відбулося. Побачити оцей, умовно, мільйон людей і не почути їх!.. Зараз уже зрозуміло, що це була така хитра гра, замовлення московське і так далі... Дуже хитра гра... А тоді це вразило, звісно. Я б на місці тих політичних еліт усе кинув би і почав домовлятися.

Тоді, 1 грудня, я ходив з такою палюгою і з плакатом. На ньому було гасло: «Лютуймо!». До речі, воно набуло популярності, і в певний момент ідея «лютування» стала таким собі мемом. Під час усіх цих подій навіть виникло видавництво «Люта справа».

Коли вже люди стояли там цілодобово, захотілося культурної програми, хотілося якось грітися десь, бо вже було холодно. І хлопці наші, архітектори, вирішили зробити такий... барбакан. (Зразу видно, що люди освічені — знають, що таке барбакан.) У термінології фортифікаційної справи середніх віків — це маленька фортечка, яка стоїть перед входом до великої фортеці. Вона першою зустрічає ворога. Барбакан будувався для того, щоб було де випити чаю, провести літературний батл, поетичну зустріч. Там читали цікаві лекції з історії іудаїстики, ісламу, тобто такі абсолютно несподівані моменти, з котрими я ніколи в житті, напевно, й не зіткнувся б. У Барбакані проходили виставки, було цікаво. Було дуже багато стримерів, тоді тільки з'являлося громадське телебачення, і Богдан Кутепов бігав

На Майдані 26 грудня 2013 р.

* Ідея Барбакану належить архітекторові Дмитру Жилі, який висловив її на Фейсбуці й здобув підтримку. Він же зробив проект-візуалізацію і з друзями-архітекторами змонтував споруду навпроти метро «Хрещатик».

там, камерою всіх знімав... Це все десь збереглося в Інтернеті, ці кадри.

Майдан. 27 листопада 2013 р.

Ну, так усе до першої крові, звичайно, було. Після того Барбакан уже перетворився потихеньку на таку собі «розливайку» — розливали люди «коктейлі Молотова», причому дуже якісні. Навіть там, на барикадах, казали тодішні «правосеки», ще просто молоді хлопці, футбольні хулігани, що найкращі оці «коктейлі Молотова», що з Барбакану, бо їх робили архітектори, акуратісти. Така от була історія. Ну, ясна річ, що там була перевалочна база всіляких корисних речей, були пічка, каністри з бензином, всякі такі штуки... Тоді вже про культурну складову, чесно кажучи, не йшлося. Абсолютно. Тобто тоді вже в нас там жили люди зі «Спільної справи»,* просто якісь такі дикі люди з сокирами — культурологічний момент минув.

Я саме дописував книжку і просто... споживав типажі, ситуацію, цю всю історію. Коли випав сніг, багато киян вийшли ліпити оці всі неймовірні укріплення. І коли ти бачиш, як сидить такий собі кремезний літній чолов'яга у кожусі на бровці біля якогось бутіка зачиненого і об бровку гострить сокиру — ти розумієш, що це абсолютно шевченківська така історія... людина з книжки. Він приїхав, видно, десь із села в цьому кожусі, він такий... дикун справжній. І він лютий, він дуже небезпечний у своєму гніві, і це видно.

---

* «Спільна справа» — громадянський рух, метою якого проголошена протидія узурпації державної влади в Україні. «Спільна справа» виступає за посилення ролі громадян в управлінні державою та контролі за владою, унеможливлення впливу великого олігархічного капіталу на формування органів державної влади та державної політики. «Спільна справа» була ініціатором та активним учасником найбільших антиурядових акцій протесту періоду режиму Януковича: Податкового майдану та Євромайдану. Координатором руху є Олександр Данилюк.

Я дуже добре пам'ятаю Новий рік. Це був найкращий Новий рік у моєму житті. І багато хто так думає. Це було неймовірно. Усі ці футбольні хулігани, причому з усієї України — як вони палили свої фаєри! Це все було неймовірно красиво. І здавалося вже тоді, що це була атмосфера перемоги. Хоча все було ще попереду насправді.

Дмитро Різниченко, відомий журналіст (він зараз в армії прес-офіцером служить), сказав дуже класно, що було у певний момент таке відчуття, ніби з Майдану йде стовп світла в небо. Тобто це була така штука, вища за натовп... Якись такі розкрилися глибини українського менталітету, котрі оцей от звичайний натовп... просто забили. І насправді цей натовп створили не найтупіші, а найрозумніші. Всі на Майдані жили за алгоритмом, котрий був заданий кращими людьми України. Це була така абсолютно неймовірна річ — абсолютна приязнь один до одного і готовність захищати незнайому людину. Звичайний натовп ніколи так не поводить. Це було вражаюче.

На Майдані мені здавалося, що все робиться правильно, чітко і дуже грамотно. Хоча ізсередини це виглядало досить хаотично, дуже по-українськи. Ми постійно боїмося, що нас оцей український хаос просто розкидає, і нічого не буде. Отак от виглядає. Українці — це такий собі мурашник. Дивишся збоку і думаєш: вони якись шизофреніки, котрим, в принципі, треба якогось керманіча, щоб їх направляв. А насправді — бац-бац — і ти уже бачиш мурашник конкретний: у кожного своя роль, і ніхто ні на кого не гавкає. Тому я от на це дивився — і мені все подобалось, і я розумів, що все буде нормально, хоч і тяжко.

Перед подіями на Грушевського я відчував, що щось буде, якесь лихо станеться... І я теж там був, возив шини і кидав їх. Я не бігав з дробовиком під кулями, але ми там з Антіном Мухарським навіть знімали кліп. Потрібен був час на якийсь такий моральний матеріал в Інтернеті, це теж було дуже важливо.

Ще й гадки не було про всі ці майбутні криваві події, вбивства, і просто хотілося цей такий маргінальний дух, селянський, трішечки розбавити урбаністичним моментом творчості. Власне, ми цим одразу і зайнялися — почали ліпити такі плакати...

Я тоді зрозумів, наскільки важлива трансляція у Фейсбуці — життєствердна, трішки іронічна — в такі критичні моменти. На мене там багато людей підписано. Я там собі жартую, пишу... І люди, котрі сиділи в музеї з левами* (частина персоналу залишилася там, щоб зберегти від нищення цю всю історію), вони писали, що класно, дякуємо, спасибі, що ти там такі теми піднімав, ми зранку допивали залишки кави, читали цю всю історію, і нам ставало веселіше й легше.

Барбакан будувався для того, щоб було де випити чаю, провести літературний батл, поетичну зустріч. Там читали цікаві лекції з історії іудаїстики, ісламу, тобто такі абсолютно несподівані моменти, з котрими я ніколи в житті, напевно, й не зіткнувся б.

Ну і, звичайно, цей кліп на пісню «Яблучко» — проект Антіна Мухарського «Лагідна українізація». Вдень на Грушевського ми його зняли, а ввечері чи на наступний день там уже лютя почалася. Буквально через пару годин, як ми закінчили знімати, вивезли апаратуру звідти, всі ці місця вже були зайняті «Беркутом».

Грушевського ми його зняли, а ввечері чи на наступний день там уже лютя почалася. Буквально через пару годин, як ми закінчили знімати, вивезли апаратуру звідти, всі ці місця вже були зайняті «Беркутом».

Грушевського вразило, бо це була абсолютно толкінівська якась така річ: дивні ці з брудного снігу коридори, дивні артефакти — катапульти, барабани... Ти дивишся — а в ці барабани б'є молодий спеціаліст, видно, офісний, а з іншого боку там якась сільська жіночка, така грубонька, дебела, теж лупить. Причому враження, що це... абсолютно такий міф неолітичний. Був момент — неначе завершилася епоха, яка тягнулася 5 тисяч років. Насправді я пропагую цю ідею, тому що зараз ми з неоліту фактично пірнаємо у постмодерн, і це типова така українська історія.

Ще я спостерігав один такий момент... Український гумор у дії. Там були такі хлопці, реконструктори козаччини. У них була своя тусовка, вони, здається, зняли на Лютеранській кімнату, щоб там грітися, пити чай. Їх було чоловік вісім, мабуть. Вони що робили... Ходили, набирали, даруйте на слові, лайно перемерзле з цих біоуалетів, котрі стояли у два-три ряди на

Ще я спостерігав один такий момент... Український гумор у дії. Там були такі хлопці, реконструктори козаччини. У них була своя тусовка, вони, здається, зняли на Лютеранській кімнату, щоб там грітися, пити чай. Їх було чоловік вісім, мабуть. Вони що робили... Ходили, набирали, даруйте на слові, лайно перемерзле з цих біоуалетів, котрі стояли у два-три ряди на

---

* Мається на увазі Національний художній музей України, який знаходиться на вул. Грушевського і біля головного входу якого розміщено скульптури левів.

Майдані. Набирали 5 літрів, потім проводили експерименти: типу скільки пакетів треба взяти, щоб вони це лайно витримали — два, один, три — скільки, щоб його можна було кинути і щоб він не луснув у повітрі й долетів куди треба. Щоб не луснув над тобою, але взагалі щоб луснув. І вони знайшли там підходящі пакети для сміття. 5 літрів цієї «бадяги» — це страшна річ: крига, лід, бруд, усе це лайно... І вони ходили час від часу кидати у беркутівців усю цю «історію».

Коли «беркути» не могли нічого робити, не могли сіпатися, вони просто кидали у них лайном холодним. Уявіть, який це був великий струс для них. По-перше, це неприємно, по-друге, шкідливо, і по-третє, це, що називається... Вони ж носії «пацанської гордості», ці «беркути» — це ж пацани. І звичайно, можна тільки уявити, який це був для них стрес, неймовірний. Тому що от ти стоїш, такий герой («деды воевали»), а тут у тебе летить 5 кіл гівна. І ти весь у гівні стоїш. І ти уже не герой. Ти вже просто гівнюк, грубо кажучи. І це була дуже цікава така акція. Чогось про неї ніхто особливо не пам'ятає, а я пам'ятаю. Досі підтримую через Інтернет стосунки з цими чоловіками.

Через усі ці події раптом звідкись узялися чоловіки. Тому що ми звикли до того, що український чоловік, він взагалі-то такий, вайлуватий... У нас дуже породисті жінки — красиві, увесь світ визнає. А чоловіки... ну, невіразні, те, що називається «сіра українська порода» — був такий популярний тип антигероя. А потім з'явилися герої, і звід-

Іван Леньо, Юлія Даценко,
Іван Семесюк у Барбакані.
Грудень 2013 р.

Всі на Майдані жили за алгоритмом, котрий був заданий кращими людьми України. Це була така абсолютно неймовірна річ — абсолютно приязнь один до одного і готовність захищати незнайому людину.

---

*Під час протестної акції на
Європейській площі
24 листопада 2013 р.*

ки вони взялися, незрозуміло. П'ять років тому не було, а тут ти бачиш ті очі — як лазер просто — вони можуть пропасти стінку... бачиш красивих людей неймовірно.

Розстріли 20 лютого... Тоді, на мою думку, відбулося щось сакральне. У чоловіках прокинулися такі... знаєте, те, що називається терміном «кшатеризм» — коли звичайна людина перетворюється на мить у воїна, такого, що аж страшно на нього дивитися. Ну, це вже, мабуть, з'являлася якась нова каста... Така нова справжня еліта.

Картина «Батько Махно»

Картина з проекту
«Жлоб-арт»

ОЛЕКСАНДР КОМ'ЯХОВ

1977 року народження,
художник-ілюстратор

Загалом я раніше не дуже був активним у плані громадської діяльності. Але за часів Януковича щось уже почало діставати. До мене звернулася активістка, яка співпрацювала з Єгором Соболевим (він тоді боровся за проведення виборів у Києві, які скасували), і запропонувала помалювати. Я трохи з ним попрацював, потім він уже почав займатися великою політикою, йому вже було не до малюнків.

Із самого початку ми завжди з друзями відвідували Майдан, зокрема з Андрієм Приймаченком (він у Львові починав скликати народ, студентство, потім приїхав до Києва) та Олександром Черкаським ходили на студентські виступи. Спершу в мене, як у багатьох, були спогади про 2004-й і було цікаво спостерігати молодь, яка під час Помаранчевої революції була 8–10-річною. Вони це пам'ятають по-своєму. І вони додавали активності, тому що після того, як влада показала себе, уже було не так, як у 2004-му, — не стало такого оптимізму, але в молоді він залишався. Особисто я не відчував розчарування після Помаранчевої революції, позаяк для себе зафіксував, що саме відбулося тоді позитивного. Мені і в 2004-му було зрозуміло, що коли відразу не покарано тих, хто порушив закон, зокрема про підтасовку виборів, то якось воно... не цього разу.

Спочатку ми відвідували Майдан просто як спостерігачі, можна сказати. Іноді спостерігали, іноді брали якусь участь... Тоді ще не було особливих якихось художніх осмислень, хіба що ми робили фотожаби: приходячи додому, в мережі якісь малюночки розміщували... Зокрема пам'ятаю, як я намалював

невеличкий натовп з прапорами українськими і Євросоюзу, і над ним стояв величезний міліціонер у плащі (їм видавали таку форму від дощу) і плював лускою від насіння кругом цього маленького натовпу. Такий мент здоровенний над цим натовпом... Це з моїх спостережень: коли ставили загорожі на Майдані, то міліція була така... Вони як під клубом стояли, в них навіть не було тоді жодного хвилювання, стояли, плювали сѐмки. Це показує, зокрема, їхню дисципліну — видно, що там роздрай у них. І це був великий контраст зі студентством, яке прямо розривало від усвідомлення відповідальності моменту. Згадуючи студентство... Приймаченко придумав такий прапор із хештегом і українською літерою «Є». Я пам'ятаю, як ми балончиками малювали цей прапор у «трубі» на Майдані, і потім він ходив з ним, і можна було за цим прапором знайти УКУшників — тих, хто навчався в УКУ*.

Особисто для себе я давно усвідомив, що коли відбуваються якісь події, заходи, то не варто надіятися на чийсь фоторепортаж, бо ніколи не можна знайти потрібне фото. Здається, у всіх багато фотоапаратів, але де те фото потім? Тому я сам намагався постійно фотографувати. Всі мої походи на Майдан супроводжувалися фотосесіями — репортажами для себе. Я це публікував на Фейсбуці — там можна побачити, в принципі, досить детально, як усе відбувалося. Іноді події захоплювали так, що, незважаючи на небезпеку... Коли ти вже взявся щось робити, то відчуваєш, що цей репортаж буде неповним, якщо не полізти туди, де це відбувається. Тож іноді доводилося підходити в такі місця, де було досить небезпечно.

Спочатку митці малювали якісь гасла, гарні транспаранти, прикрашали йолку... Особисто моїм колом спілкування був Барбакан. Всі, хто був причетний до Барбакану, могли виставляти там свої експозиції. Але там, зокрема, були і чергування. Тобто це був ніби такий мистецький проект, але водночас він

Майдан, звісно, породив чимало креативу. Він спонукав до пасіонарного способу життя і творчості. Особисто я після цих подій почав більше малювати. Стало видно, що людям цікаво. Можливо, це через вплив соціальних мереж...

---

* Український католицький університет.

*Олександр Ком'яхов з донькою
на Майдані 24 листопада 2013 р.*

був нарівні з іншими учасниками, які мали свої табори. Він виконував функцію чергування — там уночі постійно хтось був. І я долучився, зокрема, до таких чергувань.

Пригадую, була хвиля, коли тітушки тероризували людей, били, підпалювали автомобілі, і ми чергували в той час. Коли ми виїжджали на місце подій, то мені запам'яталося... такого й для кіно не придумаєш: як за-

бирають, «пакують» чи беруть у полон, то після того на місці подій валяються речі. Такий спогад: ми приїжджаємо, побиті машини, і валяються шапки на снігу...

Можна сказати, Барбакан почав формуватися, ще коли був студентський Майдан. Збиралися друзі, кучкувалися групами під стелою. Робили різні транспаранти з гаслами і дуже в'їдливим гумором. І я пам'ятаю: Іван Семесюк, Олекса Манн з такими гарними шрифтами анархістськими — «Лютуймо». Такі гасла, які підбадьорювали, підштовхували народ, говорили, що треба щось змінювати, вирішувати.

Потім архітектор Жила придумав отаборитися. Разом із Миколою Ковтуном вони зробили такий, можна сказати, чотирікутний об'єкт. Всередині вони сиділи, а ззовні була виставка, експозиція робіт. Для відвідувачів це була дуже корисна штука. Вони ходять, роздивляються, і тут — бац! — якась виставка. Це трішки перемикало людей. Вони могли подивитися, що з приводу Майдану думають митці, побачити, що вони теж тут якимось задіяні: «А-а, і митці також? Ну добре». Або навпаки: «Що ви тут провокації малюєте?» — бо там не все однозначно було, були такі зображення, які дехто не сприймав, і починалися дискусії, перепалки...

Майдан, звісно, породив чимало креативу. Він спонукав до пасіонарного способу життя і творчості. Особисто я після цих подій почав більше малювати. Стало видно, що людям цікаво.

Можливо, це через вплив соціальних мереж: люди вимагають якихось своїх рефлексій, міркувань, хочуть, щоб це було якось зображено. Через те, наприклад, відбувся бум патріотичних футболок. Люди подивилися репортажі, побачили багато фоток, прочитали багато текстів, і коли з'явилися якісь зображення, то це була ще одна форма реакції на події, і вони за це вхопилися.

Як народжувалися ілюстрації? У мене це часто було реакцією на якісь події. Наприклад, відбулося побиття Чорновол — я написав її портрет. На Різдво зробив зображення вертепу у вигляді Майдану. Тобто мені хотілося якось це виливати. Це, з одного боку, терапія, щоб не бути постійно в напруженні: нібито тема та сама, але діяльність зовсім інша, і воно якоюсь мірою знімає напруження і у глядача, і в того, хто малює.

Щодо типажів учасників Майдану, то наштовхнув мене на цю тему, знову ж таки, Приймаченко. Він створював невеличкі розповіді за своїми спостереженнями. Андрій цікавився, як поводяться у Києві ті, хто проти Майдану або ставиться до цього відсторонено. Він описував продавчинь у ларьку чи якогось ВВ-шника, чи хлопця, який приїхав підза-

---

Мені символом революції видається не Майдан, а радше Грушевського — де радикалізм переламає хід подій. Там така... графіка снігу — на ньому порох від гранат і гільзи, спалені шини, дроти, які залишаються після того, як шина згорить... Отакий образ.

робити на Антимайдані. Написав таку серію нарисів і попросив мене проілюструвати її швиденькими замальовками, щоб це не затягувалося, бо в журналістиці матеріал має виходити швидко.

Це, мабуть, у січні було. Його стаття вийшла на радіо «Свобода» та в інших виданнях. Ці швидкі малюнки сподобалися. Але захотілося ж і наших намалювати. Я побачив фотожабу: майданівців було зображено як персонажів якоїсь комп'ютерної гри. Були там різні юніти:* воїн, лікар, маг-чаклун, будівельник... Із фото було зроблено колаж у стилі меню гри — там були зображені ці учасники. Це якось відгукнулося, бо в мене теж були такі

---

* Юніти — складові гри. У цьому випадку маються на увазі персонажі.

*Ілюстрація до оповідань Андрія
Приймаченка*

асоціації: всі виконують певні дії, і це нагадує гру — вони приходять, будують барикаду, якісь реконструктори одягають свої лицарські обладунки, виходять зі щитами... І я цих людей фотографував портретно, тобто я їх робив на повний зріст, щоб було видно, які є різні учасники. Це не завжди збігалося з тим враженням, яке вони на мене справляли безпосередньо на місці подій, тому я вирішив їх замальовувати в такому стилі, як я робив замальовки для Приймаченка. Але вони були детальніше промальовані. І всім цим персонажам я давав прізвиська на кшталт тих, які давали на Січі козакам. Наприклад, стрімера я назвав «Стрімкало», металника «коктейлів» — «Палій»... Ці персонажі були ніби героями якоїсь п'єси чи фільму.

Щоб створити одного персонажа, потрібно було кілька годин. Спочатку я намагався робити в день по персонажу. Перших десятох зробив на куражі, а потім уже спостерігав, дивився, кого я ще забув — їх уже робив через день, через тижень. Зараз би, можливо, митців додав — там їх було багато. Один хлопець навіть започаткував таку... «струю», коли він іс мольберт на Грушевського, поставив перед барикадою і почав замальовувати пейзаж. Це був резонанс.

Під час Майдану я зрозумів, що не можна заздалегідь знати про друзів, хто з них здатний взяти участь у бойових діях. Часто за характером людини важко уявити, як вона діятиме в екстремальній ситуації. В мене є друзі дуже помірковані й миролюбні, зовсім не атлетичної статури, але вони допомагали на передовій. Тоді, в тій ситуації, було відчуття, що друг може знайтись

буквально... як у Біблії: «Я можу зробити дітей Авраамових із цього каміння».* І тоді також часто приходили на допомогу, невідь-звідки, зовсім незнайомі люди. Але траплялося й навпаки.

Іноді доводилося їхати на ніч, бо видно було, що готується штурм, або він уже відбувався — і доводилося пішки йти на Майдан. По-перше, там були мої друзі й знайомі. По-друге, хотілося знати напевне, що там відбувається. По-третє, ми усвідомлювали, що в таких подіях присутність великої кількості людей має значення, тобто треба було створювати масовість. Тепер я знаю, що від мого будинку до Майдану йти годину з чимось.

Як багато хто каже, страшно було вдома. Це, здається, було 18-го, коли намагалися розігнати Майдан... Такі моменти страху були, коли натовп атакувала міліція. Іноді вони несподівано гуртом кидали гранати — це було так дуже... відчувалось аж у нутрощах. Бо коли поодинокі кидають, то ефект малий. Коли міліціанти кидали гранати гуртом, то натовп зупинявся і прокочувалось якесь тремтіння. І всі намагалися зрозуміти: біжимо чи стоїмо? І коли цей момент проходив і люди не відступали, від цього народжувався новий сплеск завзяття.

Мені символом революції видається не Майдан, а радше Грушевського — де радикалізм переламав хід подій. Там така... графіка снігу — на ньому порох від гранат і гільзи, спалені шини, дроти, які залишаються після того, як шина згорить... Отакий образ.

Після Майдану багато людей, які працюють у сфері оформлення чи малювання на замовлення, усвідомили, що треба діяти не так, як усі звикли. За часів Кучми не було багато сподівань на кар'єру чи ще на щось, бо якимось усе було мляво, і багато хто покладав надії на замовника — ось прийде «дядя», дасть багато грошей, і тоді я намалюю геніальний твір. Але так не буває, все працює не так. І мені здається, що зараз багато людей внаслідок цього вибуху самоусвідомлення, і громадянського зокрема, перестали надіятися на замовника. Вони роблять свої проекти, намагаються їх просувати і навіть на цьому заробляти. Так працюють митці в усьому світі: вони виконують замовлення і паралельно просувають свої проекти. Зараз у нас цього стало більше.

---

* Євангеліє від Луки, розділ 3-й, вірш 8-й.

КОТИ ПОКРИШКО

горіла,
гриша, палала...

ЄЖИ Коноп'є

1983 року народження,
вуличний художник

Бути вуличним художником — це покликання. Це, я б сказав, радше мова моєї душі, ніж професія. І навіть не хобі, бо хобі — щось таке, що людина тримає лише для себе, а стріт-арт — це мій спосіб спілкування з людьми.

Єжи Коноп'є — мій псевдонім, я використовую його приблизно з осені 2012 року. Все сталося майже випадково. Я не хотів афішувати свого імені, виникла потреба у псевдонімі, і мій друг сказав мені, що ми з ним наче герої з казок про Єжи і Петруччо. Я, звісно, став Єжи, а він, як не дивно, Петруччо. Тоді це був жарт, але згодом я вигадав і прізвище, яке у перекладі з польської означає «конопля». Люди говорили мені, що у звучанні мого «прізвища» є щось французьке. Мені це сподобалося, і я вирішив залишити його. Це щось на зразок альтер-его. Якись речі в майбутньому, можливо, я робитиму під своїм справжнім ім'ям, але Єжи завжди тепер буде вуличним художником.

Десь навесні 2013 року я зрозумів, що не можу більше триматися. До того я близько десяти років займався графічним дизайном, а це настав такий момент, коли я вже не міг творчу енергію витратити на комерційні речі, хотілося щось важливіше робити для людей. Відтоді став займатися стріт-артом.

Восени 2013 року (дивний був час насправді), коли це все почало відбуватися, я став думати про те, що зміни у моєму власному житті якось так збіглися з глобальними змінами в Україні. Я розумів, що це не закінчиться Євромайданом із пла-

катами, мирними пацифістськими акціями, коли виходили креативний клас, представники ЛГБТ, просто всі разом — всі були єдині, позитивні. Я розумів, що це просто так не закінчиться. Я хотів, щоб так воно й тривало, і сподівався на це, але все ж таки було очікування чогось... надто важкого.

*Під час першої спроби інсталяції
на вул. Грушевського*

Під час Майдану, окрім якихось дрібних творів, що їх розміщував у Фейсбуці, я зробив одну річ, яка називається «Мішені». Її я створив після появи перших жертв — після січневих подій, коли почали стріляти не лише в людей, які мали певну «зброю» (фактично каміння, «коктейлі Молотова» і палиці є зброєю, що б там не казали), а й у беззбройних, у людей, які ходили з жовтосиніми стрічками, які були позначені як преса, волонтери-медики (представники преси тоді ходили у помаранчевих жилетах з написом «Преса», а медики — у червоних з білими хрестами).

Це враження у мене трансформувалось у таку картинку: спецназівці-стрілки, умовно кажучи, на тренуванні на полігоні стріляють по мішенях, на які начеплені такі жилетки. Це я так собі уявив. Я просто був вражений тим, як силовики легко стріляли у людей. І трьох персонажів — людину зі стрічкою, журналіста і медика — я уявив у вигляді мішеней на полігоні, де тренувалися оці загони стрілецькі.

Я зробив ці мішені як умів. Спочатку їх намалював, потім роздрукував на плівці, приклеїв до ДВП і вирізав по контуру. Зробив я їх дуже швидко, витративши останні гроші на матеріали, бо реально грошей майже не було. Мішеней зробив більше десяти штук, а на Майдан я привіз дев'ять — по три екземпляри кожного персонажа. Це було 26 чи 27 січня — минуло менше тижня після всіх цих подій. Зі мною були друзі, для моральної підтримки, так би мовити.

Привіз на Грушевського. Там була барикада — стояла на розі Грушевського і Хрещатика, трохи віддалік, але фактично це була барикада, бо там було навалено доволі багато і снігу, і різних матеріалів. Біля готелю «Дніпро», мабуть, колись був паркан будівельний, і від нього залишилися стовпи, на яких той паркан тримався. Їх саме вистачило, щоб почепити дев'ять мішеней. Вони просто ідеально туди вписалися з художньої точки зору.

А на наступний ранок ці мішені знищили. Це було найцікавіше. В мене і раніше був досвід знищення моїх інсталяцій,

одного разу я навіть став свідком того, як комунальники знімали одну таку мою роботу. Ну, це таке. Це цікавий і класний досвід насправді. Отже, зранку я приїхав... А справа була в тому, що майже до кожної роботи я пишу певний супровідний текст, аби глядач розумів, що я відчуваю, що зі мною відбувалося під час створення цієї речі, аби просто точніше донести думку. Тобто основний меседж я передаю самою роботою, а є якийсь додатковий, який відтіняє, доповнює, підсвічує певні грані моєї думки — у супровідному тексті. Я дуже часто формулюю цей текст у процесі створення роботи, тобто не тоді, коли народжується ідея, а коли я вже малюю або інсталюю. І під час створення мішеней була саме така ситуація. Я все робив настільки швидко, що у мене навіть не було часу... подумати ці думки. І власне, коли я вже встановив мішені й поїхав додому, лише вночі я зміг написати ці слова.

Поставив собі завдання вранці якомога раніше приїхати і розмістити цей текст біля моїх мішеней, біля інсталяції. Аби не допустити, щоб люди якось хибно її розуміли. Декому це здавалося провокацією — мішені на барикаді, — вони не розуміли, що це, яка сторона ці мішені розмістила і проти кого. Ну, люди були «підігріті» адреналіном від усіх тих подій. Можливо, їх знищили саме такі «підігріті» люди, а може, це були якісь тітушки, хто його знає...

Зранку я приїхав з тим текстом — роздрукував на аркушах, заламінував... Приїхав — а мішені вже валяються під ба-

---

Я просто був вражений тим, як силовики легко стріляли у людей. І трьох персонажів — людину зі стрічкою, журналіста і медика — я уявив у вигляді мішеней на полігоні, де тренувалися оці загони стрільцькі.

рикадою, розламані. Не знаю... Якби вони залишились там, то, може, я б якось інакше до цього ставився, але вони були зламані, і це було якось по-своєму цікаво... Якийсь такий дивний кайф, трохи збочений, я б сказав, коли твоя робота знищена. Цікаво, словом.

Я близько сприймаю ці події, бо в мене таке відчуття, що це відбувається у мене вдома, дуже близько до мене — і у фізичному, і в емоційному плані.

У вуличному мистецтві завжди є ризик, що робота проживе дуже недовго. Аби встигнути її зафіксувати, хоча б просто для себе, я її фотографую. І коли ти працюєш уночі, то нормально знімати не виходить, бо освітлення погане. Хоча на Грушевського

було якесь трохи освітлення, але все ж таки сфотографувати було важко. Я хотів зранку, крім того, що почепити супровідний текст, ще й сфоткати при нормальному освітленні. Але залишилися лише трохи змазані фотографії звечора, в жовтому ліхтарному освітленні. Це теж певною мірою артефакт — що немає цих світлин у денному освітленні, а лише отакі от, змазані. Ну, вони трохи розійшлися по Інтернету, і, власне, після того одна моя знайома журналістка, Олена, запитала мене, чи не буду я їх відновлювати. Я сказав, що ні — вони своє віджили. У стріт-арті так: якщо робота «помирає», то це її доля, і нічого з цим не зробиш.

Але в мене залишалося ще штук п'ять роздрукованих мішеней. Я не те що піддався умовлянням... просто якось усе це переосмислив і зрозумів, що, раз є ресурс, о'кей, я зроблю. Поставив три мішені (по одному персонажу: людина зі стрічкою, преса і медик), але тепер уже в іншому місці, бо буквально через день-два на тих стовпах, де вони раніше стояли, розмістилася виставка карикатур Юрія Журавля (я ще так собі подумав: «Хм... нормально. Класна локація порожньою не буває»).

Я знайшов інше місце, на Інститутській — там, де вона знизу прилягає до Хрещатика. Це доволі помітне місце: я хотів, аби люди побачили ці мішені й прочитали супровідний текст. Не для якогось там піару — то було важливе повідомлення для людей, яке я хотів донести. Я розмістив інсталяцію повторнодесь через тиждень після першого разу. І менше ніж через місяць на тому місці сталася Небесна Сотня.

Біля інсталяції ми зустрілися з Оленою, моєю подругою-журналісткою, вона робила там репортаж і брала у мене інтерв'ю. Олена мене познайомила з Олексою Манном, який, власне, і запропонував перенести мішені на Мистецький барбакан, бо була велика ймовірність того, що їх знову знищать. Я подумав і переніс їх туди.

Вони ще довгий час були на Барбакані, їх возили на виставки, зокрема й на ту, що проходила у мистецькому центрі М17. Ця виставка була присвячена мистецькому Майдану. Мішені там були якийсь час... а потім десь зникли, і я вже не знаю, де вони.

Відверто зізнаюся, мені важко ділитися своїми спогадами. Ми з другом якось говорили про це. Справа не в самих роботах, а в подіях, які їх спричинили. Роботи — це лише слова специфічної мови.

Я близько сприймаю ці події, бо в мене таке відчуття, що це відбувається у мене вдома, дуже близько до мене — і у фізичному, і в емоційному плані. Є таке поняття як «зона комфорту». Для когось вона обмежується порогом будинку. Для мене вона набагато ширша, ніж рідна вулиця, район чи навіть місто. Власне, ті події відбувалися у мене вдома, в моєму місці. І хоча я там не був постійно, але весь час це відчував. І коли мені вдавалося не думати про це щохвилини, то повсякчас з'являлися деталі, маячки, які сигналізували, що відбувається щось дуже трагічне. Я відчував, що без жертв це не минеться. Також відчував, що їх буде не чотири і не сорок чотири. Їх має бути стільки, аби це стало певним ударом для людей, певним болючим досвідом... Але все одно це розвиток, це рух уперед.

Я не дозволив собі бути активним учасником тих подій, намагаючись уникнути необхідності прийняти й усвідомити думку (яку я вже зараз усвідомлюю), що без трагедій немає руху.

Розламана інсталяція

...Загалом хотілося б, щоб ми більше створювали, ніж руйнували. Але це не звинувачення нікому. Це радше усвідомлення, що революцію (може, це цинічно звучить) ми зробили непогано, але чи зможемо зробити так само добре і все інше?

...Загалом хотілося б, щоб ми більше створювали, ніж руйнували. Але це не звинувачення нікому. Це радше усвідомлення, що революцію (може, це цинічно звучить) ми зробили непогано, але чи зможемо зробити так само добре і все інше?

Насправді рухатися далі, створювати, накопичувати здобутки важко, бо вони втрачаються дуже просто. Є речі, які оточують нас щодня: вихід із метро заставлено кіосками — один прибрали, іншими заставили. Оцей рух до чогось прекрасного постійно гальмується. Не будемо зараз докопуватися, ким. Треба мати в собі

сили, аби робити оці маленькі революції, оці майдани, аби в таких от дрібницях здобувати перемоги. І якби було 45 мільйонів маленьких майданів, то не було б Майдану великого. Все це назрівало, і Майдан стався не через те, що всі цього хотіли, а тому, що в ньому була потреба.

«Мішені» на Мистецькому
Барбакані

Мішені

Журналісти і лікарі,
перебуваючи в зоні ведення
вуличних боїв, вдягають
помаранчеві і червоні жилети.
Тим самим вони сигналізують
про свою присутність і показують,
що є нейтральною стороною.

Проте у неспокійні миті
становлення України люди,
позначені написом «преса» або
хрестом на яскравій жилетці,
стають легкими мішенями.

Хто ці безчесні люди,
які цілять по беззбройних і
беззахисних? Що означає
постріл у журналіста?
За що бити лікаря
чи медика-волонтера?

У середмісті навіть звичайна
людина з українською символікою
на одязі стає мішенню для міліції
та «тітушок». Лише через те,
що ця символіка є спільною
для багатьох, хто бореться
за справжню Україну.

Найлегша мішень
для створінь без честі —
беззахисна людина.
Я знаю!

Супровідний текст до інсталяції

ВОЛОДИМИР КАДИГРОБ

1982 року народження, менеджер
у сфері культури та комунікацій

В той день я досить рано прокинувся і вже збирався їхати на базар. Побачив новини і дізнався, що студентів розігнали, побачив обличчя у крові... Я не пам'ятаю взагалі, щоб я колись таке відчував. Це був не відчай, це було відчуття, ніби я прокинувся в абсолютно іншій реальності, і водночас розуміння, що із цим потрібно щось робити, але поки не зрозуміло що.

Я поїхав до Михайлівського собору і на власні очі побачив, що сталося. Там зустрів дуже багато знайомих, ми говорили... Взагалі ніхто не міг зрозуміти, що коїться і що робити. Люди почали готуватися до протесту на вулиці, віче було заплановане на наступний день. І ми подумали: який внесок ми, люди творчих професій, можемо зробити, щоб донести нашу позицію і, головне, допомогти донести позицію багатьох свідомих громадян до світу і, само собою, до тодішньої влади?

Увечері я вже зібрав креативну групу, і ми почали думати. Було досить багато різних ідей. Зрештою ми зрозуміли, що всі хочуть на завтра плакати. Але як їх зробити на завтра? Це ж треба купувати папір, треба їх малювати. А чи вміють люди малювати? Я запропонував ідею об'єднати людей, які хочуть творчо виразитися, і тих, хто хоче мати плакат, піти з ним на вулицю або вивісити у соціальних мережах, тобто використати як меседж. Так народилося об'єднання «Страйкплакат».

Ми відразу зареєстрували групу у Фейсбучі, придумали кілька перших плакатів — штук десять, напевно. І одразу

люди почали присилати свої. Ми їх якось мінімально сортували, тобто публікували не всі, а лише ті, що мали якийсь певний рівень. Але головною умовою розміщення було надання файлу для вільного використання у якості, достатній для друку. І це стало феноменом! Проект почав жити власним життям. Наступного дня майже всі матеріали, які виходили у медіа про Майдан, так чи інакше були з нашими плакатами!

Спочатку виникли плакати про йолку, про розгін, про кров, а потім уже більше про єднання, цінності. Наприклад, спершу були популярні тези «Нас б'ють за наші гроші». Можна сказати, що ми формулювали дух часу через формат плакату. Події дуже швидко змінювались, і плакати теж почали змінюватись — ми робили їх, що називається, «на злобу дня».

У нас у групі над плакатом зазвичай працювало по двоє людей — класичний варіант для реклами: один придумує, інший створює візуальний образ.

Я запропонував ідею об'єднати людей, які хочуть творчо виразитися, і тих, хто хоче мати плакат, піти з ним на вулицю або вивісити у соціальних мережах, тобто використати як меседж. Так народилося об'єднання «Страйкплакат».

У Страйкплакаті об'єдналися шість-вісім осіб. Спочатку було кілька груп, які створювали плакати на різні теми і в різних стилях. Потім з'явилася «Крапля в океані», яку Паша Клубнікін та Єгор Петров зробили. Також разом із нами працювали Саша Курмаз, Олексій Сай (автор «Кровавой ёлки») та інші. А я був у парі з Олесем Гергуном.

Далі воно стало ширитись дуже швидкими темпами. Люди почали, наприклад, викуповувати місця на білбордах у різних містах країни і розміщувати плакати. Дуже критичні постери тоді ще було неможливо розміщувати, але такі як «Я відповідальний за своє майбутнє» і подібні — робили. Ми до цього не мали жодного відношення, просто люди використовували наш сервіс як могли. Хтось роздруковував зображення і чіпляв у себе вдома або робив аватарку.

Якщо в перший тиждень у нашій спільноті переважав наш продукт, то потім дуже швидко до нас приєдналася величезна кількість людей, навіть зарубіжні автори були. Бувало, що певний пост набирив більше 100 тисяч аудиторії. «Страйкплакат»

стрімко набував популярності, але ніхто не заявляв на нього авторства. По-перше, це було просто небезпечно на той час, а по-друге, так воно і мало бути: це все було спільне — хто хотів підтримувати, той підтримував. Це була справді громадська ініціатива.

На виставці, присвяченій Майдану у Відні. Жовтень 2014 р.

Ми мали сторінку лише у Фейсбуці. Хтось створював публіки в інших соціальних мережах і там робив репости — ми не знаємо, хто це був. Так само на вулицях: хтось невідомий роздрукував плакат, уночі пішов і повішав у сітілайтах на Хрещатику. Тобто спрацювала ідея вірусності.

Загалом нам надсилали дуже багато «народної творчості» — коли зображення не мали нічого спільного з плакатним мистецтвом або дизайном взагалі. Людина набрала якийсь текст, вставила

якусь картинку, і все. Автори переслали свої роботи приватними повідомленнями на групу, ми дивилися й обирали: чий плакати, на нашу думку, за художнім рівнем, за релевантністю ситуації підходять. І тоді вже робили репост на головну сторінку. Публікували ім'я автора, якщо воно було вказане, але було досить багато анонімів.

Варто зазначити, що жодної роботи на підтримку тодішньої влади ми не отримали. Було навіть цікаво: будуть чи ні? Не було. Влада повністю програла творче й культурне поле, і, певно, це було одним із ключових сигналів, що той режим не мав шансів.

Також ви знаєте, що на Фейсбуці можна розміщувати пост на певну сторінку, і люди нерідко напряму публікували свої роботи на нашій сторінці. Тому там було досить багато, перепрошую, творчого сміття. Ну, воно і мало так бути. Потім почали з'являтися схожі ініціативи. Це також є доказом того, що то був потужний феномен.

Мені більше подобалося робити не так художні речі, як концептуальні: коли за основу береться контекст і через мінімалістичний текст доноситься якась ідея. У цьому руслі зроблений, наприклад, плакат «Права людини понад усе». Цей дизайн потім усі використовували і навіть президенту дарували.

Або інша робота, яку ми з колегою зробили. Подивившись один із репортажів на російському каналі про те, що у нас «нічого не відбувається», ми зробили плакат, на якому фотографія мільйонного віча і напис «Нас тут нет». Також написали: «Спеціально для Первого российского канала», поставивши лого цього каналу. Цей плакат набрав найбільше лайків: у нас в якийсь момент навіть лічильники впали.

Порівняно з Помаранчевою революцією на цьому Майдані плакати були дуже затребувані. Я думаю, це тому, що революція 2004 року була більш технологічною. Там організація була більш централізованою, а тут це все ж таки було досить неконтрольоване явище. Я не кажу, що не було сил, які намагалися це якось упорядкувати чи стратегувати, але зробити це було нерально. По-друге, зовсім іншою була роль соціальних медіа, їх інтеграція, поширення. І потрете, стало більше так званого креативного класу, він став більш відповідальним. Його якість та кількість порівняно з 2004 роком зроста.

На Майдані мені дуже подобалося, що кожен міг знайти для себе якусь соціальну роль. Я, наприклад, нарахував, що виконував сім чи вісім ролей: від будівництва барикад і обслуговування до постачання медикаментів. В основному ж моя робота стосувалася комунікацій та ліків, тобто допомоги пораненим.

Я пам'ятаю одну ситуацію. Якось, у день чергової спроби розгону Майдану, було потрібно дуже багато ліків. Я на Оболоні купував стандартний набір медикаментів, який у багатьох

«Страйкплакат» стрімко набував популярності, але ніхто не заявляв на нього авторства. По-перше, це було просто небезпечно на той час, а по-друге, так воно і мало бути: це все було спільне — хто хотів підтримувати, той підтримував. Це була справді громадська ініціатива.

аптеках Києва вже важко було знайти. За нього я мав заплатити десь 1000 гривень. Жіночка, яка стояла за мною в черзі, сказала: «Я з донькою сиджу і не можу поїхати, але можна, я заплачу? Це найменше, що я зараз можу зробити». Ми поділили цей рахунок на двох — я не міг їй відмовити.

Ще була така дуже важлива ініціатива. Спочатку ми планували її як підтримку поранених, але потім вона трансформувалася у дуже потужний художній проект, який було показано в одному з кращих, найбільших арт-центрів Польщі Zamek Ujazdowski. Він називався «Листівки з Майдану». Його ідея

була в тому, що художник спілкувався з пораненим, записував його історію і створював якусь роботу.

«Страйкплакат» — це такий проект, який дуже залежав від контексту. Після Майдану були роботи про Крим і Донбас, але потім поступово все згорнулося. У роботі нашої спільноти ключовим був термін «релевантність». Тобто

цей проект був релевантний подіям. Як приклад: у перший день розстрілів з'явився плакат «Сьогодні якось не до плакатів». Це — зразок ілюстрації контексту: випадали дні, коли справді було не до плакатів. Але як інструмент єднання, певного інформування та ангажування людей, я думаю, цей проект відіграв дуже важливу роль.

Я прихильник концепції, що Майдан не завершився. Тобто як подія, що має певні часові й територіальні рамки, він завершився на наступний день після розстрілів. Тоді усіх поховали... Так він і завершився. Далі було, як завжди буває: хтось не хоче йти, хтось чимось зайнятий... Формально Майдан як подія завершився, а як набір цінностей, як ідея — триває. І так само є його прихильники і противники.

Я думаю, що з часом буде більш зрозуміло, яке значення має Майдан для суспільства. Зараз, мені здається, ще зарано про це говорити. Хоча можна деякі моменти й окреслити. Наприклад, те, наскільки суспільство подорослішало — про це

Так, справді ми були на перших шпальтах світових видань. Але це наші проблеми — ми обрали Януковича, ми не створювали інститутів, не створювали правил гри, однакових для всіх. Тому це наші проблеми, і ніхто за нас їх не розв'яже.

говорять соціальні психологи. Ми, можна сказати, зробили певний стрибок. Пам'ятаєте, як ми думали, що нам зараз усі будуть допомагати — приїдуть зі Штатів, з Європи? Пам'ятаєте, яке було розчарування, коли цього не сталося? І таких розчарувань було дуже багато. Так само і про «червону лінію». Скільки разів ми казали: «Все, ми перейшли “червону лінію”»?

Ми були трохи інфантильні — думали, що перебуваємо в центрі уваги. Так, справді ми були на перших шпальтах світових видань. Але це наші проблеми — ми обрали Януковича, ми не створювали інститутів, не створювали правил гри, однакових для всіх. Тому це наші проблеми, і ніхто за нас їх не розв'яже. Це було досить тяжко усвідомлювати всім. Ну, і визнавати, що ти чогось не зробив, що суспільство перебуває ще не на тому рівні, на якому хотілося б. А щодо «червоних ліній»... Зараз, я думую, ми розуміємо, що можливо все. Тому потрібно до всього готуватися. Мені здається, що в якомусь історичному проміжку для суспільства дуже важливо це розуміти.

Володимиру належить ідея цієї книги

У кожного з нас формується певне усвідомлення своєї відповідальності, розуміння значення цінностей у житті, того, що ці цінності, свобода і правила мають велике значення — якщо ми не хочемо повторення минулого. Для прикладу можна згадати декомунізацію. Для мене декомунізація — це не просто формальна акція, коли ми прибираємо старі назви, що теж важливо, бо це просто не круто, коли ти їдеш дорогами України, населені пункти змінюються, а ти постійно на вулиці Леніна. У кожного міста чи села є своя історія, свої персонажі, цікаві, напевно, — їхніми іменами можна називати вулиці. Із цими формальностями маємо якось досить швидко розібратися.

Але декомунізація має відбуватися і в принципах, підходах, цінностях. Для мене найкращим проявом декомунізації є ситуація, коли ми спільно з місцевими громадами розбива-

ємо сквер. Тобто, коли ти не чекаєш, що хтось прийде і скаже: «Там буде сквер, а в його центрі стоятиме такий-то монумент». Коли люди спільно саджають дерева і квіти, вирішують, що в них буде, у їхньому сквері, що їм потрібно. Цей момент прийде, і цьому дав поштовх Майдан.

Також дуже важливо, що після Майдану влада почала боятися своїх громадян. Так, почала боятися, абсолютно точно. Почала трохи рефлексувати, бо до цього взагалі був такий формат... «Я на троні, і до побачення». А зараз ми маємо дещо іншу концепцію. Деякі політики почали адаптуватись, перефарбовуватись, стали хитрішими. Але це більше не працює. Ми живемо в епоху повного відкритого доступу до всього, і ви вже не можете мати дачу, про яку ніхто не знатиме. Те, що вони намагаються поводитись як раніше — смішно. Можна тільки пожаліти цих людей. Суспільний договір почав змінюватися. І далі ці зміни триватимуть.

Специально для

НАС ТУТ НЕТ

#СТРАЙКПЛАКАТ

Один із найпопулярніших
постерів «Страйкплакату»

ЮРІЙ ЖУРАВЕЛЬ

1972 року народження, лідер гурту
«OT VINTA», художник, карикатурист,
шаржист, засновник ютуб-каналу
«Добродій»

21 чи 22 листопада ми були в Києві, грали концерт. Саме тоді ми з'явилися на Майдані, туди тільки почали сходитися люди. Тоді ми записали своє відео з пісенькою «Накурила баба журавля» — переробили її на «Янукович-ович-ович». І від того пішла фраза «Янукович — овоч, овоч». Потім, уже по дорозі додому, коли ми поверталися в Рівне, подзвонив Женя Нищук і сказав: «Хлопці, є робота. Збирається Майдан,

треба бути на сцені». І з півдороги ми повернулися. Вже з того часу бували з концертами не тільки в Києві, а й у Рівному, Тернополі, Луцьку, Львові та інших містах. Доводилося працювати багато.

Ми граємо наживо, не під «фанеру», кожного дня по два-три концерти, холодно — через тиждень голос сів. А ти відчуваєш, що боротися треба. І я почав малювати. Малював з ранку до вечора, вночі. Коли почав постити свої роботи у Фейсбуці, відчув, як вони набирають силу з перепостами людей. Вони розходилися — бувало, на якісь карикатури по 5 тисяч перепостів — на Добкіна* або ще на когось. І це було здорово! Я відчув, що це навіть іноді набагато потужніше, аніж заспівати якусь пісеньку на Майдані.

---

* Михайло Добкін — колишній голова Харківської обласної державної адміністрації (2010–2014), мер м. Харкова (2006–2010), член Партії регіонів.

Голос, звичайно, потім відновився... і я відчував себе музикантом. Я й досі не знаю, хто я є: чи музикант, чи художник, чи все ж таки мультиплікатор, чи актор, чи вчитель. І мені здається, що, в принципі, це добре: я постійно себе шукаю і відчуваюсь молодим.

Карикатура зазвичай робиться дуже банально. Ідея виникає, наприклад, прямо в гастрольному бусі: ми десь їдемо, і я малюю на колінцях, або ж у мене вдома — на звичайних аркушах принтерного паперу А4 звичайними олівцями. Потім сканую його й обробляю у фотошопі. Наприклад, усім відома «Небесна Сотня» не намальована одним суцільним малюнком. Багато хто каже: «Продай мені оригінал. Скільки вона коштує?» «Оригінал» — це звичайні аркуші, і кожна з особистостей намальована на окремому. Потім я їх сканував і разом, як аплікацію, зводив у фотошопі.

Було багато ескізів. У мене тоді був дуже важкий період: померла дружина, доня вчилася в Польщі, і я був удома сам. І коли ти приходиш додому, а вся хата завалена ескізами (я не мав часу навіть поприбирати) — це просто жах, чесно кажучи. Думаю: так, треба взятися сьогодні, виділити хоч півдня — довести все до ладу, скласти якісь вдалі роботи, може, в майбутньому буде виставка цих оригіналів. Я їх фасую, і це дуже-дуже багато часу займає... Але сам процес створення карикатури виглядає геть нецікаво.

Іноді бувало таке, що вертаєшся з гастролей уночі, о третій годині. Малюєш, малюєш, малюєш... А потім ловиш себе на тому, що вже ранок, а ти досі сидиш у брудних черевиках, у пальто і малюєш. Треба зараз намалювати, і ти бігом — тебе там, можливо, люди чекають, їх треба підтримати. І я навіть відчуваю, що смішною карикатурою ти і сам себе якось підтримуєш, і людей. По-моєму, Бідструп* свого часу казав, що Гітлер

Іноді бувало таке, що вертаєшся з гастролей уночі, о третій годині. Малюєш, малюєш, малюєш... А потім ловиш себе на тому, що вже ранок, а ти досі сидиш у брудних черевиках, у пальто і малюєш. Треба зараз намалювати, і ти бігом — тебе там, можливо, люди чекають, їх треба підтримати.

---

* Херлуф Бідструп (1912–1988) — данський карикатурист.

зайшов так далеко тільки тому, що ми не навчилися вчасно над ним сміятися.

На вул. Банковій
28 грудня 2013 р.

В якийсь момент я зрозумів, що не всі люди мали змогу подивитися, що я малюю у Фейсбуці. Тому вирішив зробити виставку. Вона проходила на Грушевського. І коли вже в лютому, можна сказати, наступали чорні сили на нас, і виставка опинилася на окупованій території, її знищили. Вони начебто її винищили, винищили фізично, але цим зробили мені величезний піар. Такого піару ні я сам собі, ані всі патріотично налаштовані мас-медіа не могли зорганізувати. Тоді я зрозумів, що фраза «Рукописи не горять» дуже

правдива. Після винищення виставки і створення «Небесної Сотні» мої роботи стали справді популярними.

Під час Майдану якимось по-іншому сприймалися власні пісні: «Ух ти, йо-ма-йо! Як ми могли два-три роки тому написати пісню «Потом і кров'ю» або «Асенізатор», де «зливали» політиків, або «Струя» про депутатів?» І ти такий думаєш: «Я ж начебто не пророк». Розумієш, що той зміст, який ти вкладав у пісні, набагато глибший, і ти навіть сам не осягав усього, що робив два-три роки тому. Відчуваєш, що деякі пісні «працюють» сильніше, ніж потужна зброя.

Одного ранку, коли ми йшли на Майдан — поповнити мою виставку на Грушевського, піднімалися ескалатором на Хрещатик, і спереду дівчата з якоїсь жіночої сотні співали нашу пісню «Попереду жахи-шляхи». Вони її співали як речівку, і це... настільки сильно вразило, що я зрозумів: на біса нам ротації на музичних каналах, оце-от справжня крута ротація — коли твої пісні співає народ, і не просто народ, а бойовий. Я пам'ятаю, що в той момент обернувся до хлопців з гурту і побачив у них на очах сльози. Це здорово!

Була цікава ситуація, коли вже 19 лютого, після найважчих подій, ми з пацанами вийшли на Майдан. Мабуть, кожен з нас відчував таке: коли ти не там і бачиш прямі включення з Громадського телебачення або новини, тебе починає тіпати, ти переживаєш за друзів, які там, тебе починає «ковбасити». А з'являєшся на Майдані — ніби й стріляють, ніби й страшно, а там легше, спокійніше. От і 19-го, щоб якимось себе заспокоїти трохи, ми зранку з'явилися на Майдані. І в якийсь момент я усвідомив, що справді почуваюсь спокійно.

А тут події такі, одна за одною... Дивишся, як двоє зовсім стареньких дідусів обіймаються і плачуть, і один одному каже: «Ми не бачилися двадцять років, хто б міг подумати, що зараз зустрінемося на Майдані!» І тут же поряд бабуся, старенька зовсім, говорить хлопчикам російською мовою: «Ребятки, я здесь совсем недалеко живу. Поднимитесь, возьмите, у меня есть большой старый диван. Вы его здесь поставите, и из-за него будет так удобно кидать «коктейли»...» Або дівчата на високих підборах тягнуть якісь скати — це просто здорово! Молодь глушить кока-колу — щоб потім пляшки набити «коктейлями Молотова».

Я пам'ятаю, як набрав черговий мішок з піском чи камінням і відношу його на край барикади, там де стоять Щек, Хорив і Либідь. І в якийсь момент я вирішив дізнатися, що робиться біля Жовтневого палацу. Виглядаю туди — подивитися на беркутню й альфівців, і тут ззаду мені хтось по потилиці як увалить: «А ти чого тут без шолома?» Я розвертаюсь, а він мені каже: «І взагалі, вали додому і малюй». І я зрозумів: це не «наїзд», це — любов.

«Небесну Сотню» я малював тиждень. Зазвичай усі малюнки виходять дуже швидко. Іноді в мене таке відчуття, що малюю не я, а хтось моєю рукою водить, і я навіть не маю права поставити під тим свій підпис. Хочеться сказати: «Слава тобі, Господи, що ти мені допоміг».

«Небесна Сотня» не намальована одним суцільним малюнком. Багато хто каже: «Продай мені оригінал. Скільки вона коштує?» «Оригінал» — це звичайні аркуші, і кожна з особистостей намальована на окремому. Потім я їх сканував і разом, як аплікацію, зводив у фотешопі.

Коли Богдан Сильвестрович Ступка помер, я пам'ятаю, ми поверталися з Литви, з концертів. Я весь час, поки ми їхали додому, думав, як його, в яким образі намалювати. Приїжджаю додому — і малюю його буквально за 20 хвилин. І він виходить у мене з першого разу. Раз, та гаразд — так буває. Мені здається, це один із найбільш вдалих портретів. Там штрихів зовсім-зовсім мало. У нас, шаржистів, є така «тема»: коли ти не вимальовуєш кожну бородавку чи родинку, а ловиш образ мінімальними засобами — це вищий пілотаж!

А «Небесна Сотня» давалася дуже важко. Тим більше, що багато хто писав мені у Фейсбуці або дзвонив і казав: «Не забудьте, там у сотні мій... наприклад, племінник. Ви його намалювали?» І мені доводилося фрагменти з тим хлопцем відсилати, показувати: дивіться, він уже там є, в строю. До речі, зараз багато хто питає, чому я намалював немовля біля щита. Знаєте, що беркутня була берцями вагітну жінку, і якраз там воно і загинуло? Тому в Небесній Сотні, я вважаю, має бути і це дитя.

Експонати для виставки, яка відкрилася на вул. Грушевського 31 січня 2014 р.

Останнім часом, коли я переглядаю свої роботи, то розумію, що деякі з них якісь недолугі, композиція так собі. Деякі роботи, якщо зараз відкатати, мені зовсім не подобаються, можна було б набагато яскравіше і класніше зробити. Але головне, що вони на той момент були вчасні. А натхнення, відверто скажу, це

праця, це, можна сказати, як бажання... Як апетит приходить під час їжі, так само і натхнення. Працюю, і воно рано чи пізно прийде. Не знаю, брак натхнення, мені здається, — це виправдання для ледарів. Треба просто працювати і розуміти, що коли тобі справді Бог дав якийсь дар, в якийсь момент треба себе змусити, зібрати всю енергію і довести роботу до кінця. У будь-якому випадку, це — робота.

На мою думку, взагалі немає людей неталановитих, як і людей, що не вміють малювати чи грати. До речі, дуже сильна штука, рекомендую — переймати досвід єврейського народу. Там змалечку діток навчають грати на музичних інструментах і малювати. Це дуже сильно розвиває особистість.

У цьому Майдані активну участь брала молодь. Це нове покоління, яке вже виросло і сформувалося в незалежній Україні. А за часів Помаранчевої революції ще був перероблений «совок», і нова справжня українська естетика на той час була така ще недолуга, чесно кажучи. Знаєте, тоді пісня «Разом нас багато, нас не подолати» сприймалася як шедевр. Хоча у гурту «Гринджоли», які брали участь у Євробаченні, є пісні набагато крутіші. Це гурт, який я люблю, а тут їх із такою піснею «поперло»... Але то таке. Нація наша формується, набирає сил, і найголовніше, що творчих — це така дуже потужна зброя.

На сьогодні, відверто кажучи, робота Майдану не завершена. Можна сказати, що його хвилі — це було цунамі, а зараз, можливо, якесь затишшя... або, можливо, він зараз трохи відкочується на Схід України. І та хвиля, те цунамі — саме там. Майдан продовжується досі. Нам тільки здається, що все стихло і заспокоїлось. Ворог, як кажуть, «не дремлет», і нам теж треба пильнувати.

Справа в тому, що і війна, і майдани — коли палять, знищують бруківку, навіть коли валять Леніна, зробленого із суцільної кам'яної брили, — це не дуже добре. Ми — не варвари і маємо якось більш виважено й ефективно робити свої кроки. Якщо ти у своїй господі справжній ґазда, то вчасно прибираєш оселю, в ній не буде сміття, не заведуться таргани, пацюки та інші паразити, і їх не доведеться вбивати. Якби так було з самого початку, то не було б цієї крові. І навіть якби з перших днів Майдану дії всіх учасників були більш виважені, чесні та відкриті, все було б набагато краще.

Сьогоднішня ситуація, те, як поведуться політики, доводить, що справжня народна сила — саме у вічі. Так історично склалося ще з прадавніх часів, що справжнє державотворення і справжнє правосуддя вершиться народним вічем. І на ньому ж мають обирати «князів». Якщо ми повернемося до тих традицій, що притаманні нашій землі, настане гармонія.

У НЕДІЛЮ
8
ГРУДНЯ

А ДАВАЙ
ПОГУЛЯЄМО
ПО МАЙДАНУ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ

7.11 2013

Запрошення від Юрія Журавля
на віче 8 грудня 2013 р.

ОЛЕКСАНДРА НАВРОЦЬКА

1986 року народження,
художник-дизайнер

Майдан з кожним днем ставав іншим. Після того як відбулося побиття студентів, така рішучість відчувалась у самій атмосфері, якоюсь такою силою був наповнений простір... Було враження, наче якусь греблю прорвало...

Але наша мета була — Громадського сектору Євромайдану — утримувати Майдан у мирному руслі, й акції, які проводилися, в яких я брала участь, були саме на це спрямовані — щоб Майдан залишався таким конструктивним, позитивним явищем. Ми тоді всі розуміли — якщо дати Майдану можливість стати насильницьким, тоді виграє не Україна, а хтось інший.

Я була дизайнером у Громадському секторі Євромайдану. Це було середовище людей абсолютно відкритих. Ми збиралися іноді щодня, іноді раз на тиждень і обговорювали поточні новини, потім разом приймали рішення: що нам робити, тобто як ту ситуацію, яка є, змінити на краще, куди нам рухатися.

Після Нового року, пам'ятаю, після довгого вже такого стояння, ми зібралися й упродовж тижня виробляли стратегію наступних дій. Саме тоді народилася одна з ініціатив — Реанімаційний пакет реформ, яка має зараз доволі великий успіх. Ще було започатковано Відкритий університет Майдану. Багато ініціатив зародилося саме у цьому середовищі.

Завдяки Майдану наше суспільство, по-перше, пододало комплекс меншовартості... По-друге, з'явилася самоорганізація — те, чого нам бракувало найбільше, ...з'явилося те, що тримає сьогодні українську армію — наше волонтерство.

Щодо «лавізок»*... Було так: мені озвучили ідею, я подивилася — о'кей, добре, можна спробувати. А ідея полягала в тому, щоб показати Майдан у якійсь такій доступній, можливо, навіть попсовій формі, щоб усі це зрозуміли. Я просто намагалася відчувати цей настрій і... вкласти душу, власне відчуття, те, як я це переживала. Щодо першої «лавізки» — «Єв-

ромайдан — це коли «Беркут» є живою декорацією для твоїх фото»... Я справді фотографувалася на тлі «Беркута», тобто я розуміла весь гумор ситуації, коли, з одного боку, зовсім не до сміху, а з іншого — це й справді виглядає кумедно.

Ми склали загальний список слоганів. Ті, що найбільше усім подобалися, були виділені у списку жирним шрифтом. А я вже з них обирала те, що подобалося мені, що я могла показати. Деякі обирала і не з тих, що були виділені, а деякі ідеї так і залишилися нереалізованими.

«Лавізка» «Євромайдан — це коли саме ти змінюєш світ» стала для багатьох людей улюбленою. Це була моя ідея. Я втілила її, тому що бачила: саме такі люди зібралися у Громадському секторі, люди, які хотіли змінювати світ, мали таке внутрішнє прагнення, без якихось корисливих міркувань — прагнення творчості, бажання робити щось для світу, змінювати Україну, змінювати місто, в якому живуть, усвідомлювали відповідальність і за власне життя, й за наступні покоління.

Загалом було створено 26, здається, цих листівочок. Остання була пов'язана з Еко-Майданом — про те, що Євромайдан — це коли відділяють правду від брехні й пластик від картону. Якось так.

---

* «Лавізки» (термін суто розмовний) — це, по суті, комікси, які складаються з малюнка і текстового пояснення до нього. Назва походить від англійського «Love is...» («Любов — це...»). Так називається оригінальна серія коміксів, яку ще наприкінці 1960-х років почала малювати новозеландка Кім Касалі (Гроу).

Я малювала ці листівки і роздавала хлопцям на постах. На День святого Валентина була акція: дівчата ходили, дарували квіти хлопцям, які стояли на блокпостах, і ми також долучилися до оформлення тих наліпчочок, які тоді були. Була акція з дзеркалами, коли ми стояли навпроти беркутівців і намагалися показати їм їхні обличчя. Автор цієї акції — Олег Мацех. Найцікавіше було те, що кожен міг висловлювати свою думку і бачити — від цієї думки, від твоєї ідеї теж щось залежить, до тебе прислухаються.

Ізсередины це відчувалося як такий шалений потік інформації про настрої людей, про виступи. Це був матеріал, який допомагав зрозуміти, що відбувається, чого ми не можемо допустити і що варто робити далі.

Чудова була акція знайомства з Антимайданом. Два дні — у суботу й неділю — ми ходили туди з роздрукованими плакатами. Я там придумала ще якусь листівку з текстом — просто хотіла пояснити тим людям, які живуть на Сході й приїхали сюди, що відбувається. Як представниця не львівського, навіть не київського, а більше східного середовища я була певна, що розумію їхню психологію. Хотілося їм багато чого пояснити. Я тоді була зайнята дизайном і потрапила на акцію вже на другий день. Ми ходили з плакатами, я теж розмовляла російською... На плакатах були написи типу «Давайте познакомимось». Ми хотіли показати цим людям, що головна ідея не у протистоянні, а в тому, щоб іти у Європу, рухатись далі. Ми ходили, роздавали печиво, спілкувалися з людьми... Вони дуже позитивно нас сприймали, був лише один провокатор, який намагався якось підбурити нас на агресію. Була купа журналістів, які це записували — з Куби, з Росії, ще звідкись.

Олександра Навроцька серед учасників акції з дзеркалами, з якими вони стояли перед беркутівцями

Ми навіть не особливо намагалися щось донести, ми просто хотіли, аби вони нас побачили, побачили, які ми є. Це дивно, але нам вдалося — вони все розуміли. Найцікавіше було те, що міліціанти хотіли, аби ми пішли звітти (вони сприймали нас як провокаторів), але зрештою в результаті спілкування вони стали ходити з нами. Вони начебто не хотіли допустити провокацій, але це мало такий вигляд, ніби вони — наша охорона. Ми знаємо, що багато було таких, хто переходив, врешті, на бік Майдану.

Креативний відділ Громадського сектора Євромайдану за роботою

Майдан змінювався і в часі, і з точки зору різних людей він був абсолютно різний. Майдан — це таке явище, яке збурило всю Україну, перемішало між собою Захід і Схід, тут усі познайомилися одне з одним, познайомилися з Україною. На Майдані ми зрозуміли, що це таке — та Україна, про яку в книжках пишуть, що то таке українська література. Ми зрозуміли, що це все живе, що ми — нащадки козаків, що наша історія — вона в нас, що українська кров — у нас. Це було надзвичайне відчуття. Можливо, воно стирається з

часом, можливо, зараз інші речі виходять на передній план, але для мене Майдан цінний саме цим. Я зрозуміла, що це — Україна, яка вона, усвідомила, що ми схожі з нею, що я — її донька.

Ще Громадський сектор займався інформаційним висвітленням — збиралися новини, факти про порушення прав людини, все це обробляли журналісти, волонтери і відправляли за кордон, через знайомих, різними каналами... Ми намагалися зробити так, аби світ побачив, що насправді тут відбувається.

Я мала можливість побувати не лише на київському, а й на інших майданах. У однієї з активісток Громадського сектору Аліни Лізунової виникла ідея ініціативи, яку вони пізніше назвали «Коловоротом». Її суть була у тому, щоб понести той Майдан, який є у Києві, до інших міст. І я з ними їздила до Жи-

томира, ми виступали там на місцевій сцені. Той Майдан тримав Демократичний Альянс, хлопців з якого там по три або й по п'ять разів кожного вже хтось бив. Тим не менше, вони трималися.

Я була, здається, тільки на житомирському Майдані, але учасники цієї ініціативи спільно з Автомайданом покаталися по Україні серйозно так. Вони до кожного майдану переносили те, що відбувалося у столиці: якісь матеріали, розповіді, сам дух київського Майдану.

Характерним під час Майдану було те, що Київ залишався містом, де треба вирішувати поточні справи, тому вдень кияни ходили на роботу, а ввечері кожен допомагав як міг.

До речі, на житомирському Майдані були переважно старші люди. Молоді або просто ігнорували це все — пили пиво чи сиділи на лекціях, або ж їхали до Києва. І ще були запроваджені скайп-конференції між майданами, тобто проводили такі віртуальні «мости». Не тільки львівський, харківський, здається, і дніпропетровський, і донецький майдани теж брали у них участь.

У Львові я була вже всередині зими, на початку нового року. Це був кінець січня — початок лютого. Львівський Майдан називали «молитовним», і я його теж так сприйняла. Але центром, «майданом майданів», усе ж таки був Київ, там усе відбувалося, там було серце Революції. Інші майдани виконували функцію підтримки, «кровоносної системи».

У Львові в основному це був просто осередок, який тримав людей у курсі того, що відбувається, тримав цю атмосферу. Були постійні молитви, намагання підтримати загальний настрій.

Щодо перебування в Києві людей з регіонів... Ті, хто мав таку можливість, знімали квартири, зазвичай гуртувалися по декілька активістів. Багато хто жив у знайомих. У квартирі подружки, де я жила в той час, було також кілька львів'ян і людей з різних міст. Один активіст там залишався десь місяців зо два, а дехто приходив, жив певний час і йшов... Велике поселення людей з різних міст було також на лівому березі, при греко-католицькому храмі. Там заселяли майданівців, і годували також.

Характерним під час Майдану було те, що Київ залишався містом, де треба вирішувати поточні справи, тому вдень кияни ходили на роботу, а ввечері кожен допомагав як міг. От,

наприклад, моя подруга, така тендітна дівчинка, щовечора приходила на Майдан з двома пакетами продуктів. Ще одна картинка із життя, яку я спостерігала вже під час насильницьких протестів: приїжджає великий доволі джип на Інститутську, виходить із нього хлопець у костюмі, у краватці,

---

Громадський сектор займався інформаційним висвітленням — збиралися новини, факти про порушення прав людини, все це обробляли журналісти, волонтери і відправляли за кордон, через знайомих, різними каналами...

переодягається, бере в руки камінь з бруківки: «Ну, а що робити, якщо у нас така влада?..»

Кияни знали, як треба діяти, просто основну частину часу вони працювали, і вони робили що могли: надавали якісь ресурси, приходили пішки або приїжджали на машинах, коли «Беркут» уночі сунув на Майдан, ширили у Фейсбуці якісь повідомлення, збиралися, підвозили один одного...

Скажімо так, кияни надавали радше матеріальну підтримку, а от люди з інших міст... вони були духом цього протесту. Вони могли там бути постійно, але в них не було якихось таких можливостей — під'їхати на машині, надати комусь житло, якісь ресурси...

А львів'яни мене захопили своїм ставленням до світу — відчуттям громадянської відповідальності за те, що відбувається. Мене вразило те, що коли люди бачили якусь проблему, вони її брали і розв'язували: організація тих самих акцій, ненасильницького спротиву... Просто ми, кияни, звикли до того, що світ... він такий багатоповерховий, і ми десь на нижньому рівні, ми нічого не вирішуємо. А львівське середовище дивиться на це не так, і це мені у Львові дуже сподобалося. Я приїхала у Львів, чесно кажучи, вчитися цього і ще деякий час по приїзді займалася громадською діяльністю.

Насправді на момент Майдану я внутрішньо була вже готова до того, щоб дбати не просто про своє життя, а й ще про щось, трішки більше. І Майдан дав нагоду це реалізувати. Ска-

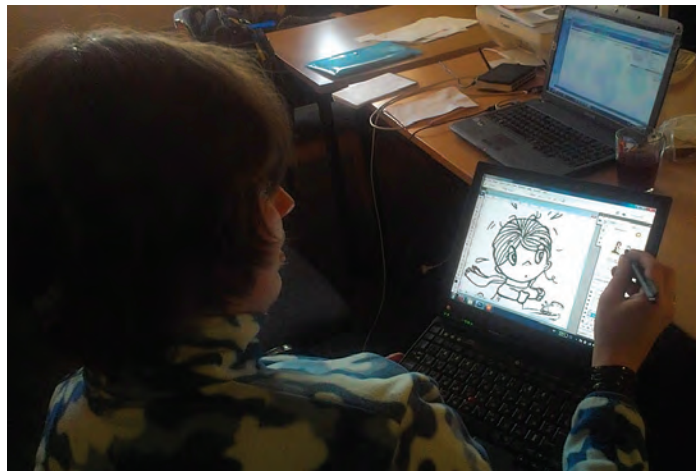
жімо так, під час Майдану я зрозуміла, що все набагато простіше, ніж здається, що немає тих бар'єрів, перепон... Люди гадають, що треба спочатку стати політиком, і лише потім можна буде щось змінити. Ні, якщо є бажання щось змінити, можна робити це будь-коли і будь-де — там, де ти знаходишся. І у тому, мабуть, полягає головна відмінність між киянами і львів'янами. У киян було таке бачення, що треба йти у політику, аби щось змінювати. А політика — це своя кухня: стаєш політиком — забуваєш, заради чого сюди прийшов...

...ідея листівок полягала в тому, щоб показати Майдан у якійсь такій доступній, можливо, навіть попсовій формі, щоб усі це зрозуміли. Я просто намагалася відчувати цей настрій і... вкласти душу, власне відчуття, те, як я це переживала.

Завдяки Майдану наше суспільство, по-перше, пододало комплекс меншовартості, «бідності-нещасності». По-друге, з'явилася самоорганізація — те, чого нам бракувало найбільше, у чому ми зараз потроху починаємо набирати обертів, з'явилося те, що тримає сьогодні українську армію — наше волонтерство. І зараз у суспільстві починає втілюватися дуже багато цікавих ініціатив, той самий Реанімаційний пакет реформ... Все це зміни, які принесла революція. Це найбільший скарб, подарунок, як на мене, який дав Майдан Україні.

Так народжувалися «лавізки» про Євромайдан

#Євромайдан - це
#Euromaidan is...

...коли саме ти змінюєш світ.
...when it's you who changes the world.

Громадський Сектор Євромайдану

#Євромайдан - це
#Euromaidan is...

...коли ти тікаєш від людей з бутербродами.
...when you run away from people with sandwiches.

Громадський Сектор Євромайдану

#Євромайдан - це...
#Euromaidan is...

...світло мільйонів сердець.
...light of millions of hearts.

©2013 Громадський сектор Євромайдану

#Євромайдан - це
#Euromaidan is...

...пригостити «тітушку» чаєм з печеньками.
...treating «titushka» with tea and cookies.

Громадський Сектор Євромайдану

#Євромайдан - це
#Euromaidan is...

...коли прикрасив ялинку - прикрась і силовика.
...when you should decorate not only a christmas tree.

Громадський Сектор Євромайдану

ОЛЕКСАНДР МЕЛЬНИК

1949 року народження,
художник

Коли я був малий, ми жили у провулку Шевченка, поряд із майданом Незалежності. Тому як мене питають, коли я вийшов на Майдан, кажу: «З дитинства, бо я ріс у провулку Шевченка, і тоді це була моя рідна площа».

Я закінчив художній інститут,* майстерню монументального мистецтва під керівництвом Тетяни Яблонської. Потім тривалий час працював у творчо-виробничому об'єднанні «Художник» як художник-монументаліст. У Києві є мої вітражі: в Національному музеї історії України (теми Давньої Русі), в музеї літератури (на тему народної творчості). Також у ляльковому театрі, що на вулиці Грушевського, є мої розписи. Брав я участь і в розписах Михайлівського храму та церкви Богородиці Пирогощі.

Я на Майдані був і в 2004 р., звичайно. Найактивнішу участь брав у ньому. Тоді саме на підтримку Віктора Ющенка, який ішов у президенти, ми зробили першу виставку історичного живопису. Ця виставка проходила в Києво-Могилянській академії, де був виборчий штаб Ющенка. Словом, з того часу ми жили на Майдані.

Після того як Янукович скасував День Свободи, що святкувався 22 листопада, я вирішив його все-таки відзначати і проводити в цей день виставки. І 22 листопада 2013 р. у Ки-

* Нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури.

єво-Могилянській академії ми відкривали виставку до цього дня. А в цей час уже збирався Майдан. Ми після відкриття виставки всі прийшли туди. І з тих пір дуже багато художників були там. Але в такій масі народу рідко коли зустрічалися, а ввечері зідзвонювалися: виявляється, той був і той був. Я запропонував: «Давайте вийдемо з картинами, ми все-таки художники. Чого ми будемо просто стояти? Ми повинні щось

людям давати». Спочатку вийшли (це було, по-моєму, 8 грудня) до поштамту, стали під колонами, цілий день тримали в руках картини.

А потім 11 грудня, коли був нічний штурм, я вранці вже вийшов зі своєю роботою, яка називається «Бачу справи твої, людино!», де зображені очі Господні. Цілий день там простояли, такий сніг ішов мокрий... Люди підходили, допомагали, бо руки замерзали. Колеги підійшли. Словом, ці «Очі» помітили. З тих пір на всі віча з ними приходив. Спочатку мені було незручно: я ніби виділяюся — прихожу туди зі своєю картиною. Нащо

Після нічного штурму Майдану з митцями Романом Селівачовим, Олесем Солов'єм, Михайлом Горловим. 11 грудня 2013 р.

воно потрібно? На звороті картини я написав гасло: «Ви прекрасні!!! Я вас люблю!» До мене люди підходили, обнімали, цілували дівчата: «Ми Вас теж любимо!» Тож я з часом зрозумів, що це людям потрібно, тим паче, що коли цілий день стоїш, слухаєш гасла, то якась розрядка, якийсь позитив має бути. Хоча спочатку в мене була ідея написати таке щось проти Януковича, проти Захарченка — про те, як вони діяли. І потім я все-таки написав друге гасло: «Янукович, пам'ятай Чаушеску! Захарченко, ** пам'ятай Кравченка!***». Але два гасла тримати незручно, то я його закріпив (мені допомогли) на Європейській площі — прикріпив до банера з віршем Франка «Беркут», а ходив тільки з картиною «Бачу справи твої, людино!».

Я був упевнений, що цей протест приглушити не зможуть. Хоча намагалися: якісь круглі столи організували... А тут народ обурюється: стоїть, мерзне — і жодного прогресу. Звичайно, Янукович на те надіявся, що воно все погасне, приметься. Репресіями — так, як у Росії відбувалося. Він учився у Путіна, видно, і сподівався, що так, як у Росії, і тут закінчиться. Але я бачив, що народ... Я ж був на площі, чув, що люди говорять, і як обурювалися тими переговорами, і я розумів, що тут це так не закінчиться. Тому я був упевнений, що Янукович не здасть владу без крові, бо він награвувався так, що ті строки, які він Юлі**** дав... він ними не відбудеться, тут йому довічне світить, якщо не розтерзають його на зоні. Так що він буде до кінця стояти і не зупиниться перед кров'ю.

Я був зі своєю роботою на Грушевського — «Очі» всі помічали, і в диму люди фотографували, знімали. Був із цими ж «Очима» 18 лютого на розі Інститутської й Шовковичної. Звідти до Верховної Ради уже барикади зробили... Кілька разів «Беркут» ішов. Я стояв поруч з людьми, які кидали «коктейлі». Кулі летіли в ці «Очі». Перший раз, коли я побачив, що вийшли на даху напроти і стрі-

---

Я запропонував: «Давайте вийдемо з картинами, ми все-таки художники. Чого ми будемо просто стояти? Ми повинні щось людям давати».

---

* *Ніколае Чаушеску (1918–1989) — діяч румунського та міжнародного комуністичного руху, генеральний секретар ЦК Румунської комуністичної партії, перший президент Соціалістичної республіки Румунія (1974–1989), багаторічний диктатор Румунії. Розстріляний (разом із дружиною Єленою Чаушеску) за вироком військового трибуналу за звинуваченням у скоєнні тяжких злочинів проти народу Румунії та держави.*

** *Віталій Захарченко — міністр внутрішніх справ України (2011–2014). Підозрюваний у злочинах проти людяності під час Майдану.*

*** *Юрій Кравченко (1951–2005) — міністр внутрішніх справ України (1995–2001). Був найближчим соратником президента Леоніда Кучми і вважався одним з імовірних його наступників. Був звинувачений у зникненні опозиційного журналіста Георгія Гонгадзе і, відтак, усунутий з першого ешелону української політики. Помер від двох пострілів у голову. Офіційне слідство зробило висновок, що це було самогубство.*

**** *Мається на увазі термін ув'язнення, до якого засудили Юлію Тимошенко.*

ляють, опустили так, що вони закривали мені голову, обличчя. Ну, і три кулі таки вцілили в «Очі».

Кілька разів «Беркут» наче йшов в атаку, опинявся між людьми, його закидали... І навіть полонених декілька (це при мені) хапали. Жінки намагалися... ну, вони б їх роздерли, мабуть, але чоловіки із Самооборони їх обступали і проводили.

Спочатку мені було незручно: я ніби виділяюся — прихожу туди зі своєю картиною. Нащо воно потрібно? ...та з часом я зрозумів, що це людям потрібно. ...Коли цілий день стоїш, слухаєш гасла, то якась розрядка, якийсь позитив має бути.

І згодом, коли я побачив, що біля мене ніхто не кидає, обернувся — а виявляється, «Беркут» збоку підійшов прохідними дворами, і люди кинулися геть. Я в цей час побіг. Коли повернувся, мені вже в голову влучило. На секунду запаморочило, але встояв я на ногах, побіг за всіма. І мені навздогін ще в спину влучили. Я добіг туди, де Ольгинська вниз звертає. Позаяк біг останнім,

боявся озирнутися, щоб, не дай Бог, в очі не стрельнули чи в голову. Чую, вже за мною тупіт, а попереду барикада — люди просто вже на неї лізуть, деруться, бо прохід вузенький, не протиснутись. І я тоді швиденько звернув на Ольгинську. За нами кілька беркутівців побігли вниз, але потім повернулися до барикади.

Я вже чую, що комір прилипає. Туди рукою — а вона вся в крові, зняв шапку — вона набрякла, важка від крові. Унизу там вже стояли жіночки з пакетами, вони поранених обмивали, намагалися першу допомогу надати. Лікарі швидкої допомоги мені перекисом водню промили і кажуть: «У «швидку», давай у «швидку!»» Я ж себе не бачу, що я весь у крові, а вони наполягають. А я вже чув, що з лікарень викрадають поранених, то й відмовився. Кажу: «Я залишаюся». Мене вже так трохи водило. Один чоловік із Самооборони забрав мою роботу, а дівчинка-волонтер під руку мене, і повели по Городецького, вивели на Майдан, і до Будинку профспілок. Ну, а там уже жахіття таке було, що...

Як побачив тих людей... Думаю: «Я ж стою», — а насправді був такий самий, як вони. Бачу, що вони в крові усі, а себе не бачу. Я хотів назад, а ця дівчинка мене не пускає: «Ні, Вам там,

може, зашити треба, може, ще щось». Я кажу: «Добре, стоиму». Тоді бачу, вона пішла, так я тихенько-тихенько звідти... і вийшов. На початку Великої Житомирської моя племінниця живе, хрещениця. Вона промила мені знову перекисом голову. І відвели мене на Воровського — там інститут травматології*. Вони нелегально (там її знайомі) обробили, зашили голову. По моєму, чотири шви було.

Відверто кажучи, мене Майдан змінив мало. Оскільки я знаю історію і живу Україною, у мене все життя наповнене протестом. Коли навчався у 5-му класі (це початок 1960-х), у мене було таке відчуття песимістичне, що Україна зникає, нищиться, бо в цій школі, українській, української мови нема. Словом, на вулиці я перейшов на російську. А потім, у 1968 році, у школі й скрізь я став розмовляти українською. На мене, звичайно, дивилися, як не знати на що. Отакий я був протестант зі шкільного віку. За мене учителі в школі переживали, що мене через це в інститут не приймуть. Але якось так пройшов. В інституті так само — за націоналіста був скрізь. Після інституту з КГБ** неприємності: і роботи не давали, і до Спілки*** не приймали. Словом, я не мінявся. Я в такому протесті був увесь час — не в активному. Так само і на Майдані. В мене свій внутрішній протест і своя лінія: я у сво-

Через кілька годин після поранення. У племінниці вдома. 18 лютого 2014 р.

* Інститут травматології та ортопедії НАМН України.

** Аббревіатура російськомовної назви репресивного органу СРСР (Комитет государственной безопасности), на який покладалося забезпечення державної безпеки.

*** Національна спілка художників України.

ій державі, Україна — моя країна, і я повинен все робити, щоб вона була українською.

...історики, викладачі, письменники, поети повинні спілкуватися, їхати на Схід, організувати там вечори чи зустрічі на ці теми, сперечатися, доводити — люди ж не глухі, не сліпі. Тільки потроху можна щось змінити. Звісно, автоматами тільки ворогів собі наживеш.

Звичайно, і Майдан 2004-го року, і цей — невеликі кроки. Вони не дають того результату, на який люди сподівалися, виходячи на Майдан. Але все одно, ці події — як запобіжник. Створюється база — люди розуміють, починають відчувати, що вони на щось все-таки можуть впливати. Прості люди відчували, що вони, коли разом об'єднуються, можуть щось у цій країні змінити. І політики,

я думаю, все-таки більше оглядатимуться на цей народ, ніж ті самі Ющенко, Янукович та інші.

***

У 2008 році мені вдалося (за Ющенка Міністерство культури дало гроші) повезти виставку в Донбас. Присвячена вона була Батуринській трагедії* і Голодомору — словом, теми такі для Сходу не сприйнятливі ніби. І думаю собі: «Як виставка може подіяти?» Там ми спілкувалися з людьми, причому дуже агресивно до України настроєними (до того ж Мазепи), з людьми, які говорять, що Голодомору не було. І у тому спілкуванні стало очевидно — немає в них контраргументів до фактів, які я називаю.

Там один чоловік був із Поволжя.** І він каже: «А у нас тоже был голод». Я йому: «О! Так у вас *тоже*? Значить, у нас був, коли і у вас *тоже* — значить, ви все ж визнаєте». І далі він ще розказує, що «у нас перемешано: украинцы жили, русские, а были села целые украинские». Я йому відповідаю: «Вибачте, де ліс

---

* Каральні дії московських військ із захоплення та знищення столиці гетьмана Івана Мазепи — Батурина, 2 листопада 1708 р. В ході цих дій були вирізані всі мешканці міста.

**Історичний регіон у Російській Федерації, територія, що примикає до середньої та нижньої течії річки Волги.

рубають, там і тріски летять. І вам не пощастило, що серед вас жили українці, і через те той Голодомор і вас торкнувся. Але ж то був не Голодомор, то був голод, там не вимирали так, як у нас, цілі села».

Словом, з отакими треба працювати. Я мріяв цю виставку через рік повезти ще й у Крим, на Південь... Це те, що я можу робити. Так повинні всі робити: історики, викладачі, письменники, поети — спілкуватися, їхати на Схід, організовувати там вечори чи зустрічі на ці теми, сперечатися, доводити — люди ж не глухі, не сліпі. Тільки потроху можна щось змінити. Звісно, автоматами тільки ворогів собі наживеш. Зараз, я знаю, дуже багато людей на Сході обізлилися — ті, в яких загинули рідні. Вони були ніби й нейтральні, а коли з українського боку туди летить снаряд... Звичайно, буде дуже важко нам...

Вперше з картиною «Бачу справи твої, людино!» біля головноштамту. 8 грудня 2013 р.
(фото І. Любиш-Кірдея)

На вул. Грушевського
22 січня 2014 р.

КАТЕРИНА ТКАЧЕНКО

1980 року народження,
художниця

Коли почався Майдан, я бачила, що творча інтелігенція його підтримує. Адже з'явилася якась надія на певні позитивні зміни в країні. Мені якось зателефонував Олександр Мельник і запропонував: «Катю, давайте збиратися художниками і робити виставку картин безпосередньо на Майдані, у натовпі, серед людей». Я не дуже зрозуміла, як це — з картиною бути на Майдані, місця ж для картин окремого немає. Живопис зазвичай потребує простору та уваги.

Ми були біля поштамту, де час від часу ті картини навіть комусь заважали. Я приходила туди з однією зі своїх невеличких робіт, з іконою — ангелом українським, один чи два дні з ним постояла, але не відчула в тому своєї місії. Нас, художників, приходило туди від початку людей 8 чи 10, а може, навіть менше. Ми так спробували постояти біля поштамту, але ж у перші дні Майдану було дуже-дуже багато людей. Це постійно натовп, і важко було з картинами: тебе не дуже бачать, ти комусь іще й заважаєш, екран затуляєш тією роботою. І от я не відчула, що в тому моя місія, а Олександр Мельник для себе цю свою місію відчув, і далі з роботою «Очі Господні» ходив по Майдану.

Потім були думки... Я шукала, яким чином на Майдані можна використовувати якісь мистецькі надбання, тобто чим можна служити народу через мистецтво. Із запитаннями, чи можна на Майдані читати якісь вірші, чи можливо робити якісь виставки, я дійшла до Українського дому, коли він уже

був захоплений майданівцями.* Мене відправили до однієї дівчини, координатора — Марини Матильди,** і вона сказала «О, в нас зараз формується Мистецька сотня. Об'єдналися разом художники, артисти, музиканти: ми маємо щось робити для України, для Майдану». Ось так я з'явилася в Мистецькій сотні, і Мистецька сотня з'явилася в моєму житті.

Тоді Український дім був таким собі штабом майданівським, де були різні сотні Самооборони, а на першому поверсі заховався куточок Мистецької сотні, де ми постійно збиралися, обговорювали якісь акції, ідеї, що ми маємо робити.

Проектів було багато. Зокрема запам'ятався щитопис. Це було ще до 20 лютого, до кривавих подій. Тоді ще Майдан

Ікони в мене вийшли дуже різні. Я малювала на них обличчя, що мені запам'яталися на Майдані. Також виринали з пам'яті те, що я знала про українське середовище протягом нашої історії... Це були не портрети конкретних людей, а просто потік образів.

сприймався як досить мирний, але люди ходили зі щитами. Здебільшого це були просто шматки фанери, тобто, можливо, від каміння вони і захищали, але від чогось серйозного, я не знаю, як той щит міг захистити. Розпис щитів сприймався як проникнення мистецтва у напіввійськову частину Майдану, об'єднання війська і мистецтва, але в мир-

них цілях. Це були розписані дошки, які мали захищати людину, певна акція добра, в принципі. Це не сприймалося як мілітарі.

Загалом від кожної сотні Самооборони мав прийти сотник зі щитом і розповісти, як він бачить свою ідею, що має бути на щиті, яке його ставлення до Майдану. Таким чином, ми як Мистецька сотня мали відтворити ідею сотника Самооборони, звісно, пропустивши через своє бачення. Фарби в нас були акрилові, і все це відбувалося впродовж кількох годин. Загалом не більше п'яти годин усе це зайняло. Можливо, хтось трохи довше дописував.

---

* Ідеться про події 26 січня 2014 року.

** Одна із засновниць Мистецької сотні, хореограф, танцівниця.

Я робила картинку «Розквітле серце». У мене колись була робота «Квіти серця», от я і написала на щиті розквітле серце. Для мене це був певний символ: щось у серці змінюється, щось розквітає, проростає... Я вважаю, що Майдан був не випадковим. І як би до нього не ставилися зараз, як би він не був аналізований з часом, але щось у серцях людей поступово змінювалося, щось проростало, коли вони тоді вийшли на Майдан. Бо я знаю дуже-дуже багато людей, які виходили, бо усвідомлювали, що так далі жити не можна. Це було чесно. І тому для мене це була така ніби алюзія — цей розквітлий щит, розквітле серце.

Загалом щити і каски розписувалися протягом усього Майдану, це був якийсь нескінченний процес. Люди з Самооборони підходили і просили: «Розпишіть мені оце, я хочу на згадку». І художники просто самі щось шукали: «Давайте ми вам розпишемо». Все це відбувалося зазвичай в Українському домі й по наметах, де жили люди.

Питання, що робити і як відтворювати на полотні, кожен художник вирішує по-своєму. Були в нас ті, хто безпосередньо приходив на Майдан і малював з натури.

Наприклад, Марина Соченко і ще кілька людей виходили, ставили триноги і малювали те, що бачили. А були ті, хто робив щось на основі внутрішніх вражень. Особисто я — художник, що більше працює за враженнями, ніж безпосередньо стоячи з полотном навпроти.

Під час Майдану я писала серію «Янголи Майдану», або ж «Ангели України». Вони різні, їх більше 50, не скажу навіть точну цифру. Я почала над нею працювати від перших днів Майдану, хоча насправді ідея виникла трохи раніше. У мене був іконографічний досвід, але невеличкий. Я навчалася монументального живопису, і ми занурювались в українську історію. До того ж мені був цікавий період українського бароко, українська народна ікона, народний живопис. І я можу сказати, що

Під час акції «Щитопис»

український релігійний живопис більш простий, безпосередній, ніж, приміром, класичний візантійський.

Українська ікона більш людяна, вона говорить народною мовою, звертаючись безпосередньо до людини. Тобто людські риси проступають у самій іконі. Зазвичай ці ікони дуже рясно уквітчані. Вони йдуть від серця до серця. Українська ікона дуже проста, дуже лірична, хоча й трохи примітивна. Але примітивізм я розумію в хорошому сенсі цього слова — вона щира, відверта! І мені завжди був цікавий саме такий напрямок. Я люблю українську ікону такою, як вона є!

...від кожної сотні Самооборони мав прийти сотник зі щитом і розповісти, як він бачить свою ідею, що має бути на щиті, яке його ставлення до Майдану. Таким чином, ми як Мистецька сотня мали відтворити ідею сотника Самооборони, звісно, пропустивши через своє бачення.

Мені хотілося зробити саме українських янголів. Чому? Тому що писати ікони зі святими чи лик Христа — справа серйозна. А янголи — для людини, безпосередньо. Мені не хотілося заноситись у якісь вищі сфери. Я вважаю, коли вже братися писати Христа, то це має бути духовний подвиг. А янголи... Є теорія, що кожна людина має янгола-охоронця, він стоїть за її спиною,

захищає і допомагає. Він, можна сказати, — світла частина самої людини. Коли цей проект починався (ще навіть не було Мистецької сотні), я вирішила: не обіцяю, що кожного дня, але регулярно писатиму янголів на підтримку українців. Бо якщо українці зібралися на землі, то наші ангели мають бути зібрані на небесах, аби якимось чином нам допомагати.

І знову ж таки, мені хотілося якось пов'язати цих ангелів з тим, що відбувається в Україні. Вперше виставка «Янголи Майдану» відбулася на Різдво. Це було в галереї «M17». А потім для мене було дивно і сумно (але, знову ж таки, — перетин мистецтва із життям), коли з'явилися перші жертви, коли загинув Нігоян. Режисер Іван Сергієнко зібрав мої роботи з янголами в єдиний відеоролик, і там же був Нігоян. У той момент це було ніби прообразом Небесної Сотні. З іншого боку, ангели — це небесна допомога і небесний захист. Мені на Фейсбучі писали, що моїх янголів роздруковували і брали із собою — для захисту.

Ікони в мене вийшли дуже різні. Я малювала на них обличчя, що мені запам'яталися на Майдані. Також виринало з пам'яті те, що я знала про українське середовище протягом нашої історії, тобто якісь притаманні саме українському етносу обличчя. Це були не портрети конкретних людей, а просто потік образів.

Одне з пояснень, чому я була на Майдані, чому в Мистецькій сотні — те, що я робила до Майдану, те, що я робила 10 років тому, і те, що я роблю зараз, в принципі, являє собою єдину лінію. Це українська лінія. Для мене завжди було важливо, що я українка. І якось так мені щастило, що і в училищі,* і потім в академії** (майстерня Віктора Гонтаріва — слобожанського українського художника) в мене були українські роботи. На Майдані я просто знайшла для себе можливість продовжувати реалізовувати те, що я роблю, — для мене це чесно, це моє! І я бачу, що, слава Богу, це не тільки мені потрібно, це потрібно людям, які мене оточують. Тобто на Майдан я прийшла з тим, що було для мене близьким і до того. Не можу сказати, що я кардинально змінилася. Звісно, Майдан вплинув на мене. Можливо, ця серія не реалізувалася б повною мірою, якби не було Майдану, бо вона дуже прив'язана до тих подій — мені дуже хотілося щось робити в той час.

Я три роки в Києві. Коли я малювала в Харкові, у мене були виставки. Хтось мене підтримував, хтось просто товаришував, різне було ставлення. Але я почала бачити через соціальні мережі, як під час Майдану мої друзі, які були, в принципі, не надто зацікавлені в українській ідеї, які просто добре стави-

Під час виставки «Янголи Майдану» навесні 2014 р.

* Харківське художнє училище.

** Харківська академія дизайну та мистецтва.

лись до мене («Ти щось малюєш, то й малюй — кожен має право»), одягають вишиванки, як у них з'являються жовто-блакитні прапори на аватарках. Я була дуже здивована, бо Харків — російськомовне місто, всі це знають. І мої російськомовні друзі, які не надто цікавилися національним питанням, почали писати якісь українські ідеї в себе на сторінках у соцмережах. А один друг написав мені так: «Я раніше якось не дуже розумів, що ти робиш — ну, малюєш і малюєш. А зараз я розумію: так, Україна важлива, ми маємо щось разом робити!» І для мене це було дивно!

Таке відчуття, що люди прокинулися завдяки Майдану. І вони знайшли для себе Україну. Для мене це і дивно, і добре... і сумно, що зараз таке відбувається. Тобто головне, щоб не стало гіршим ставлення до України тих, хто раптом відкрив її для себе, щоб не роз-

чарувалися. Я боюся зараз розчарування у людей. Розумію, що в тих, хто і до того мав національну ідею в серці, воно нікуди не дінеться — це сталий рух, він поступовий, і він нікуди не зникне. А от у тих, хто раптово загорівся Україною, я дуже не хочу, щоб це згасло, щоб прийшло розчарування. Але я сподіваюся, що все буде добре!

Коли я прийшла в Український дім, то принесла туди роботу «Квіти серця», і вона висіла на стіні в Мистецькій сотні. Ця робота для мене — ніби символ Майдану. 18 лютого Український дім захопив «Беркут», і вони нищили все. Там на стінах були ікони Лева Скопа, львівського художника. Він брав участь у щитопісії, і в іконографічній пластиці в нас була десь схожа тематика. Беркутівці винищили його ікони, вони порізали мою роботу. І для мене це було дивно: для чого нищити мис-

тецтво? Хай вони позабирали якісь речі... Я ще розумію: можна принести дружині косметику учасниць Майдану. Хай принтер потягли... Але навіщо нищити твори мистецтва? Воно тебе чіпає? Воно собі висить і висить. Ні, вони його трошили і нищили. Тобто було дивно, наскільки в них усе-таки була негативна ідея, на жаль. Тобто люди були накручені, і оця негативна чорна енергія вилувалася і у нищення мистецтва також.

Що ж до моїх ікон — вони трохи розійшлися по людях. І це добре для мене, бо ж, мабуть, цілком нормально, що митець не має працювати «в стіл». Мистецтво має розходитися по людях. Для мене радість, коли якась моя робота знаходиться у когось. Навіть не так важливо, чи це буде за гроші, чи просто так. Важливо, що твір має можливість бути в когось, у чийхось руках.

Під час тих подій було багато людей, вчинки яких підсилили моє позитивне ставлення до Майдану. Якщо брати українську інтелігенцію, це, зокрема, Олександр Мельник та Іван Сергієнко — обидва були поранені під час подій на Інститутській. Картина Олександра Мельника «Очі Господні» була єдиною його зброєю. І от під час тих подій він із цією картиною іде на Інститутську. Навіщо? Інтелігент, художник, він іде в натовп, у який стріляють — туди, де працюють снайпери... Оце для мене вдача українця! Тобто людина йде зі зброєю у вигляді картини, йде у збройні події за свою країну. Ладен загинути, але мрію, що моїм дітям у цій країні буде краще жити, мрію, що будуть якісь зміни...

Мистецтво має розходитися по людях. Для мене радість, коли якась моя робота знаходиться у когось. Навіть не так важливо, чи це буде за гроші, чи просто так. Важливо, що твір має можливість бути в когось, у чийхось руках.

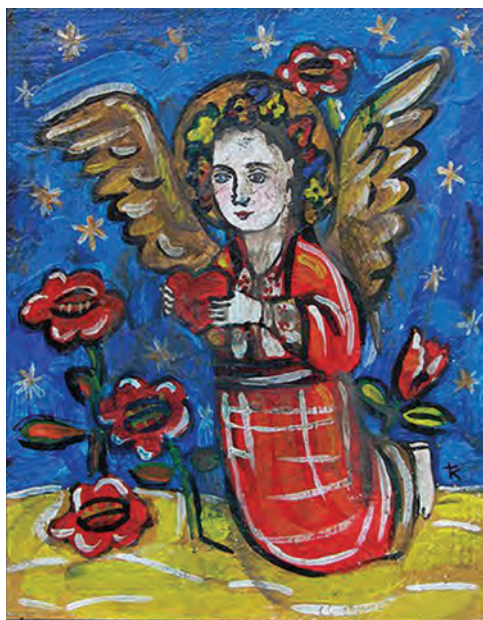

Оце те, за що я люблю Майдан, і те, чого я не зможу забути. І, звісно, те, як він може бути зараз використаний у політичному сенсі, неприпустимо! Я вже не беруся прогнозувати. На жаль, можуть бути будь-які наслідки.

Але я вірю в те, якими ми є в наших серцях. Це неможливо вбити! Те справжнє, що є в серцях, воно нікуди не подінеться і надалі. Я вірю, що Україна не зникне, що б там не сталося. І будуть нові сплески. І я вірю, що такий народ не може бути поборений, бо якщо люди готові йти на хрест, їх не зламати.

Ангел Світла звістка

Янгол Гаряче серце

Ангел Козацька охорона

МАРИНА СОЧЕНКО

1963 року народження, художник,
старший викладач Національної
академії образотворчого мистецтва
і архітектури

На Майдані я з'явилася на самому початку, коли був перший мітинг на Європейській площі.* Цей мітинг збирався коло пам'ятника Шевченку. Я пам'ятаю, як лавина народу йшла повз Леніна, якого охороняла міліція. І я ще кажу: «Боже, коли ми його знесемо, нарешті? Як він мені набрид...» А хлопці мені: «Почекай, знесемо. Його тут не буде».

І там, на Європейській, було прийнято рішення, що ми не підемо з цієї площі, поки не буде підписана асоціація з Євросоюзом. Це говорив сам Турчинов — що нікуди ніхто не піде з Європейської площі.

Там поставили намети, і наш намет Конгресу українських націоналістів там стояв, люди там залишалися ночувати. Потім, десь, може, тиждень минув, я вирішила теж переночувати, когось підмінити... Приходжу, а наметів немає. І дивлюся — вже отам, біля стели, щось організовується. Ну, я пішла туди, а там ці діти з Русланою співають...

А потім Олександр Мельник, наш художник, який організовує багато виставок, мені каже: «У нас виставка буде до Дня

* 24 листопада 2013 р. в Києві у зв'язку з відмовою уряду підписати угоду про асоціацію з Євросоюзом відбувся найбільший мітинг опозиції за період президентського правління Януковича, який зібрав, за різними оцінками, від 60 до 150 тисяч осіб.

Свободи, мені потрібно щось свіженьке... Іди на Майдан і зроби на цю виставку щось». Ми кожні два роки робимо бієнале української історичної картини, і з усієї України збираються на неї роботи, а потім видається каталог.

Я почала ходити до цих студентів майже кожен день. Там весь час я фіксувала, бо діти були такі цікаві, якісь такі яскраві... І підписи були відповідні — «Україна — це моя дитина» тощо. Вночі я теж ходила, малювала пастеллю, знайомилася з цікавими людьми. Одного разу пізно ввечері я приїхала на Майдан, і в мене виникло відчуття, що революція почалася.

Я практично пережила це все побиття на собі — ніби мене там били, тому що я ж писала тих дітей. ...Мені дуже тяжко було. Щось таке страшно недобре відбулося там, і ми всі це відчули.

29-го я пішла писати Майдан уже конкретно до виставки. Залізла на гору над «Глобусом», розставила етюдники і почала працювати. Ця моя картина навіть у журналах була і по Інтернету ходила, бо там тоді чомусь дуже багато було кореспондентів. І погода була така... символічна дуже.

Спочатку пішов мокрий сніг — все це мене накрило, заліпило окуляри (я без окулярів нічого не бачу)... Вся картина була заляпана снігом, повністю. А я серйозну таку школу пройшла, за будь-якої погоди можу працювати. Стою, пишу далі. Буквально через 5 хвилин змінилася погода — полив дощ, і все це намокло. Після цього з'явилося сонце. Я писала швидко, бо холодно було, десь, може, хвилин 40. І от ця швидка робота дуже цікава вийшла, все вийшло якось у цьому снігу.

В той вечір було дуже гарно. Руслана співала «Give me a chance, Еуропа», і вся ця молодь кричала «Give me a chance». Дуже гарні там ще якісь пісні були, таке піднесення якимось... А на ранок увімкнули телебачення — і побачили, що сталося. І я десь о 2-й годині змогла вискочити на Майдан, і просто кричала на тих правоохоронців, які там стояли за бар'єрами. Я практично пережила це все побиття на собі — ніби мене там били, тому що я ж писала тих дітей. Я взагалі стараюся не писати ніяких жахів ніколи. Мені дуже тяжко було. Щось таке страшно недобре відбулося там, і ми всі це відчули. Я буквально кричала на тих силовиків, стан був жахливий. Я не розуміла, як вони могли зробити таке дітям. Там ще були якісь люди, і вони ка-

жуть мені: «Ви тут не кричіть, а приходьте на Михайлівську — там усі збираються».

І потім відбулося оте величезне віче, по-моєму, 1 грудня. Я там теж писала і потім періодично приходила на Майдан. А 10 грудня раптом дзвонить мені в академію син, каже: «Мамо, перекрили метро». Я кажу: «То йди додому через університет». — «Нє, я піду через Майдан». І дзвоню я йому знову, на той Майдан, а відповіді немає. І я вирішила, що його там уже побили. Думаю — буду прориватися на Майдан, бо якщо там його побили, то я їх сама повбиваю, сама, всіх. Я була в такому стані, що мені все одно було, яка у них там зброя, я не знаю, що б їм там поробила. Прибігаю на цей Майдан... Але коли зв'язок відновився, з'ясувалося, що син уже вдома.

Я ще зайшла в наш намет Конгресу, і мені кажуть: «Йди додому, бо сьогодні точно буде напад. Нас уже попередили, що буде зачистка, так що всіх жінок ми відправляємо додому». А в наметі була жінка зі Львова, і вона каже: «Я нікуди не піду». Думаю собі: «Я теж не

піду. Якщо всіх будуть бити, то хай уже й мене б'ють», — і сиджу в цьому наметі. Годині о 10-й пішов наступ на барикади, і всі мужики туди побігли, ну, і я з ними. Мені було дуже страшно, але я собі вирішила, що буду ходити і просити не бити людей. Потім, у лютому, жінки теж так діяли, а я ще в грудні почала це робити. І от стоять на Інститутській шеренги цих беркутівців, а я ходжу, мокра вся, вклоняюсь низенько і кажу: «Я мати двох дітей, я вас прошу не бити людей». Я обійшла всі ці шеренги. Мені казали: «Кого ви просите? Це така сволота...» — а в мене от такий поклик душі був. Я сиділа, думала, що я можу зробити, і от я такий знайшла собі вид діяльності.

Ми з Олександром Мельником кожену неділю ходили на віча. Ходили зі своїми роботами. У нього була картина «Бачу

*Майдан. Щойно закінчена картина.
29 листопада 2013 р.*

справи твої, людино!» — на ній такі божественні очі, а в мене — «Юлі волю». Там такий «Беркут» зображений, а позаду люди і кричать: «Юлі волю!» — і на прапорі її фотографія. Якийсь чоловік мені каже: «А чом Ви нам виставки не зробите в Будинку профспілок? Ми б хотіли таку виставку. Картини такі цікаві, про Революцію...» А я йому: «Як же я туди потраплю? Перепустку треба, бо ніхто не пустить». — «Я домовлюсь».

На мітингу біля пам'ятника Шевченку 1 грудня 2013 р.

І ми домовились на якийсь там день. Я прийшла, він провів мене до начальства. Ми говорили з заступниками Кубіва. Вони кажуть: «Ми ні за що не відповідаємо, у нас є коридор 2-го поверху, а ви як собі хочете». Це там, де прес-центр був. Ну, пішли ми, подивилися цей коридор — місце нормальне, і ми вирішили робити виставку.

А потім, 22 грудня, у мене був ювілей. Саме була неділя, і я зробила вже виставку прямо в ніші під Будинком профспілок, на вулиці. Хотіла забрати картини з 2-го поверху, щоб додати такі революційні роботи

до експозиції, то вони мені віддавати не хотіли: «Ні, нам це потрібно».

Я зрозуміла, наскільки людям потрібен якийсь затишок. Мистецтво дає їм оце відчуття затишку, душі їхні спокійніші стають. Це настільки потрібно було в ті часи, у такому місці, де люди ризикували всім і справді були здатні на все... Я точно знаю, що там збиралися люди, які прагнули результату. Я особисто як художник відчула, що то є народ. Коли раніше у майстерні десь працювала, я теж знала, що є народ, що я от щось для нього роблю, але для мене це було абстрактне поняття.

Дуже сильними були для мене події 18–20 лютого. 18-го ми зібралися — я чомусь вирішила, що це звичайне віче, а я ж на всі віча ходила з етюдником. Усі йшли до Верховної Ради, і ми пішли. А там уже почалося — кидали ці ж гранати чи шаш-

ки димові, каміння почало звідти теж летіти уже, наші почали дробити бруківку, і поранені вже з'явилися. До речі, і мого чоловіка у той день поранили камінням, і Олександра Мельника тоді, вже під кінець, поранили. І я пішла передати на Майдан, щоб прислали «швидку» якусь. По дорозі зустріла своїх студентів, а вони йдуть, такі простоволосі — ну, як діти ходять взимку. А я ж за них відповідаю — це ж діти, яких мені доручили батьки. Я їм, значить: «Ні, або вдягніть щось на голови, або ви туди не йдете». А вони мені кажуть: «А Ви, Марино Петрівно, підіть на Грушевського, там так гарно — все горить, дим, вогонь...»

Я передала, де потрібна «швидка», взяла в наметі ці свої причандалля і пішла на Грушевського. Краса, дійсно: все небо палає, чорний дим валить, і сонце, синє небо — якесь таке гарне — страшно, справді... і сльозогінний цей газ іде. І я стала це все писати. Години до третьої я там була. Пам'ятаю, я писала, а біля мене священик молився.

Потім удома вмикаю телевізор, а «Беркут» уже стоїть під трибуною майже. Годині о десятій Нищук кричить: «Кияни, на Майдан, я вас прошу, всі таксисти безкоштовно довозять. Я прошу вас, прошу вас!» Я, значить, кажу малому: «Ти переночуєш сам?» — «Мамо, я переночую». Я о десятій виходжу з дому з наміром іти на Майдан, значить, і на Ленінградській площі пробую на щось сісти.

Підходить до мене молодий хлопець, каже: «Я хочу на Майдан, але не можу туди добратися». Я йому: «Доберемося до «Либідської», а звідти пішки». Добралися ми з ним до «Либідської», вже так тем-

---

...там відбувались якісь вищі такі моменти — коли люди виходять на такий рівень, що вони повністю віддаються і справді підтримують один одного.

Вночі 9 грудня біля Будинку офіцерів

но було добряче. Ми йшли з ним удвох, так досить безлюдно було, я ще кричала: «Київ, вставай!» Він каже: «Я Вас прошу, перестаньте, бо як ми зустрінем зараз тітушок, то вони нам дадуть такий Київ...»

Я привела його до козаків, я їх багато малювала, тому з ними добре знайома була. І кажу так: «От я вам привела хлопця».

Марина Соченко пише барикаду на Інститутській

На «коктейлі Молотова» його взяли. Він каже: «Я тут на всю ніч». І от хлопець цей пішов, і я його більше не бачила, на жаль. Сергій його звали, герой-хлопець. Я думаю, що він вистояв там до кінця. Не знаю, чи він живий, що з ним, не знаю нічого, ні про що тоді не думалось.

Мені зразу ж дали якийсь мат, і чоловік мене питає: «Ви можете цей мат узяти?» Я кажу: «Можу». Я його хапаю, а він невідомий... Він каже: «Будете його волочити». Я його волочу, якийсь чолов'яга тут же береться мені помагати,

і ми його туди, до сцени, де горіло, віднесли. Потім я стала в оцю шеренгу, де передавали дрова. І я пам'ятаю ще, що там співали цю пісню «Горіла шина, палала». Так вона нас підбадьорювала... І нас знімала якась камера. Я там танцювала, і вони, такі перелякані, мене знімали. Мені телефонували знайомі чоловіки і просили: «Не йди туди, не йди, там дуже страшно», — а я кажу: «Та не, тут не страшно, тут класно!» Був такий драйв...

І ми весь час підтримували цей вогонь. Весь час підтримували один одного, то цукерки роздавали, то ще щось... Такі шеренги стояли — передавали щось по ланцюжку весь час, з того краю, тут же дробили бруківку.

А на ранок ми вже ледве живі були. Я навіть знімала людей, які лежали просто отам, перед барикадами. Мені розказував художник Василь Корчинський, що він свій намет там тримав і вантажив мішки з піском, барикади робив (до речі,

заробив на цьому грижу, йому вже потім зробили операцію). У ту ніч він там теж був, а на ранок просто лежав під ялинкою без тями. «Абсолютно без тями, — каже, — я лежав декілька годин. Я б, напевно, там вмер, мені було все одно». Потім його забрали, одвезли додому. Все-таки там відбувались якісь вищі такі моменти — коли люди виходять на такий рівень, що вони повністю віддаються і справді підтримують один одного.

На наступний день, пам'ятаю, що я на смітнику назбирала пляшок, бо вночі не було пляшок — привозили якісь ящики прямо з пивом, виливали його і робили ці «коктейлі». Я теж декілька годин робила, помагала жінкам... Я, до речі, тепер спеціаліст по «коктейлях Молотова».

19-го вночі я приїхала додому, а вранці цей от відстріл. Їду я знов, доходжу до козаків. Був натовп такий... Один мені каже: «Подивіться сюди», — і заводить мене... Лежать отак прямо перед оцим «Козацьким» готелем хлопці, накриті прапорами. Скраю лежав хлопчик... скільки йому років?.. Ну, дитя таке, як ото в легендах: спить козак, над ним... Якесь таке прекрасне обличчя... Це щось страшне було. Зараз, коли іду повз те місце... я не можу його бачити... Чесно, це був жах.

Як я взагалі малювати почала оці от портрети на Майдані? Я вступила в народне об'єднання «Майдан», і мене як волонтера викликали туди по телефону. Я приїжджаю (там треба було сидіти, щось виписувати), а вони мені: «Тут уже повно людей, Ви не потрібні». «То давайте, — кажу, — я буду малювати». — «О, то давайте, ми

Ранок 19 лютого: «Люди падали на землю від виснаження»

Мистецтво дає людям оце відчуття затишку, душі їхні спокійніші стають. Це настільки потрібно було в ті часи, у такому місці, де люди ризикували всім і справді були здатні на все...

із задоволенням». Так я почала ці портрети робить. Перезнайомилася там з усім народом. Цілу колекцію зберегла. Дещо віддавала, звісно. Я робила їм кольорові ксерокси, тому що в

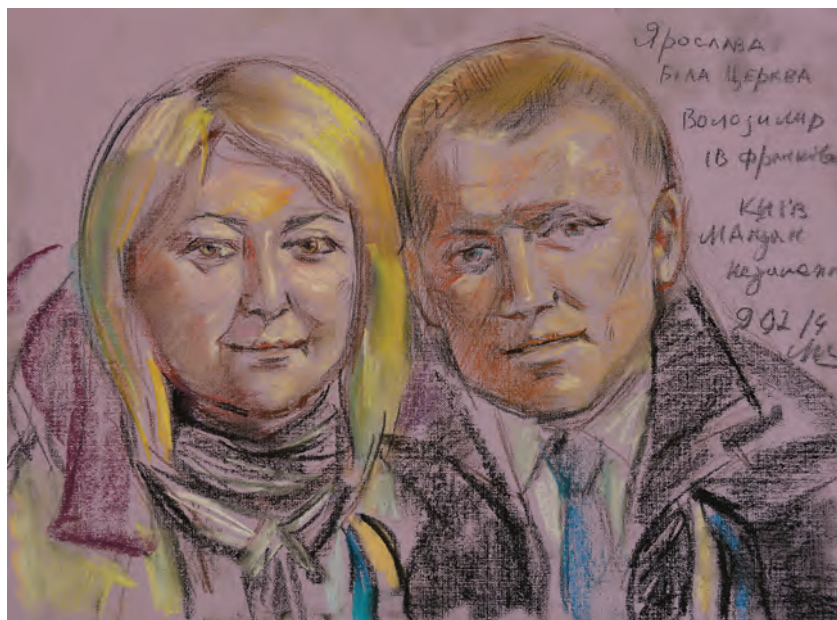
---

*Скраю лежав хлопчик... Ну, дитя
таке, як в легендах... Якесь таке
прекрасне обличчя... Це щось
страшне було. Зараз, коли іду повз
те місце... я не можу його бачити...*

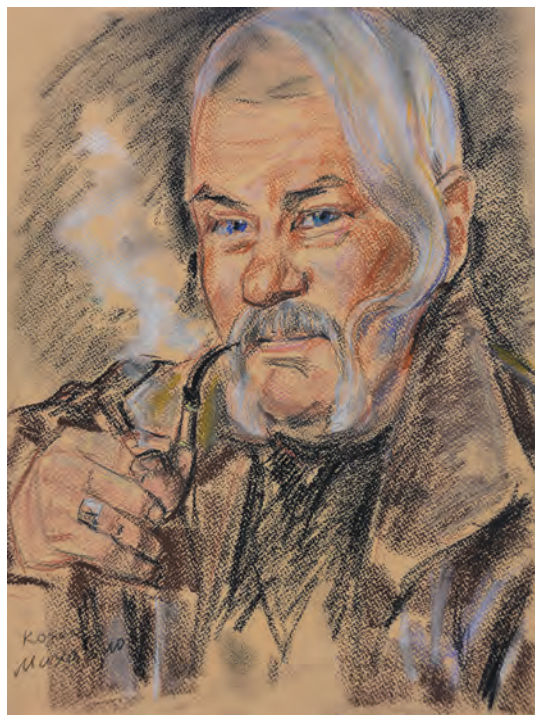

тих умовах вони б усе одно не зберегли пастель — це такий матеріал крихкий, треба під скло, не можна в трубочку згортати ці малюнки... Пастель — бо хотілося кольору все-таки, це важливо для мене як живописця. Колір передає настрій, передає стан, і хоті-

лося-таки кольору. Пастель — мій улюблений матеріал, швидкий. Я робила кольорові ксерокси, тож мої герої майже всі були з портретами.

ОЛЕКСАНДР ТИМОШЕНКО

1952 року народження,
фотохудожник

Коли почалися листопадові події, я спостерігав за ними спершу як телеглядач. Дивився, дивився... І так воно мене зачіпало, та несправедливість, що я вже не міг просто телевізор дивитися, мусив побачити все на власні очі, безпосередньо. 26 листопада я вийшов на першу свою зйомку на Майдан. Спочатку ж людей було небагато, і я намагався триматися ближче до юрби — слухав, дивився, знімав. Коли масштаби

того, що відбувалося, почали зростати, я став відходити все далі від Майдану — шукав такі ракурси, щоб якнайповніше і якнайточніше відобразити грандіозність цих подій.

Всі три місяці бігав, знімав... Дуже до речі було те, що моя майстерня розташована на Лютеранській, в одному кварталі від Майдану. Я брав участь у цих подіях не з пляшкою, не з битою, а з камерою в руках. Таким чином я зробив, як зрештою з'ясувалося, хронологічний репортаж, своєрідний «фотолітопис» тих подій. Цей процес хронометрування обірвався для мене 18 лютого, буквально за два дні до кінця найбільш кризових подій.

18 лютого я, як завжди, вийшов на зйомку: в повній екіпіровці, з зарядженими камерами, з накидкою «Преса», з бейджиками — все як годиться. Велике напруження було тоді: ніде не пропускають, скрізь барикади, автомобілі, шеренги озброєних силовиків... Попри те, що я мав усі представницькі регалії, документи про те, що ведеться журналістська робота, десь мене пропускали, а десь ні. На той час я вже добряче знахабнів, і коли мене не пускали, пер мало не танком: «Ні, ви

мене пропустите!» Вони бачили, що я налаштований рішуче, і пропускали.

Тож 18 лютого я підходив до «гарячих точок» дуже близько. Почав з Маріїнського парку: знімав там автобуси ті всі, трохи протистояння... Потім повернувся на Інститутську, на Шовковичну. Бачу: ситуація нагнітається — це був самий початок тих кривавих подій, зачистки Шовковичної. Велика кількість силовиків, окрім дубинок озброєних помповими рушницями*... Вже була видана табельна зброя, а перед цим не було ж.

Я дивлюся — по всій ширині Шовковичної в бік Інститутської суцільними такими шеренгами біжать силовики і поперед себе кидають шумові гранати, стріляють. Я опинився в центрі того протистояння і вже вирішив стояти до останнього, бо я ж наче був захищений своїми журналістськими регаліями (так я гадав).

Притиснувся до стіни, на Шовковичній, 20, здається. Ця їхня атака, можна сказати, психічна, та ще зі зброєю, наближалася до перехрестя з Інститутською. Я підняв руки з камерою, у відкидний дисплей спостерігав — і знімав, знімав, знімав, знімав... Я відчував, що всі злі — і та, й та сторона, але ж я не був ні на чийй стороні, я просто знімав, тому що мені треба було зафільмувати ці історичні події.

І ось уже ці силовики близько зовсім... Коли дивлюся — щось таке мені очі заливає. Ну, думаю, впрів, мабуть,

Робота Олександра Тимошенка
з вул. Інститутської.
18 лютого 2014 р.

---

* Помпова рушниця — рушниця, яка перезаряджається поздовжнім рухом (пересмикуванням) цівки силою руки стрільця. Від цього руху її отримала назву система (від англ. to pump — «качати»).

*Під час лікування отриманих
на Інститутській травм*

шив тепер ще більше не боятися їх і, можна сказати, так дуже рішуче налаштувався. Страх десь подівся, я пішов на перехрестя і продовжував знімати: то штурм в один бік, то в інший... Мене цікавили різні моменти, різні обличчя, крупним планом, середнім... Я назнімав тоді стільки!..

Попри те, що я знімав такі криваві події, всі говорили про першу мою виставку, що вона якась... добра. А я просто не міг знімати, як багато хто з репортерів, ту кров, жажіття те все. Я знімав більше на середніх планах: там хтось лежить, там пораненому надають допомогу медики з червоними хрестами, і обличчя такі рішучі... Тому моя виставка передавала і динаміку всіх цих подій, і рішучість, і толерантність. Я знімав саме такі от епізоди, які показували взаємну підтримку, широку участь людей у цих подіях.

бо ж напруження, та з піднятими руками... Однією рукою продовжую тримати камеру, іншою витер лице, бачу — вся рука червона. Я навіть не зрозумів спершу. Потім, як проглянув усе відзняте посекундно, побачив, що коли силовики вже близько були, вони поперед себе стріляли в протестувальників. Я стояв збоку, біля мене жодного протестувальника не було, всі бігли повз мене. І у кадрі видно, як один з них цілиться мені прямо межі очі й стріляє. Добре, що не в око, добре, що та куля тільки зчесала шкіру (воно за місяць зтягнулося).

Страждань великих не було від цього, але була моральна така травма, що моя міліція, як то кажуть, мене не береже, а зовсім навпаки. Я дуже обурився, але це обурення швидко минулося. Я вирі-

Виставка вийшла така добра ще й тому, що доброта була в кожній людині, в очах кожного, кого я знімав. На крупних панорамних знімках цього не побачиш. А коли підсунешся з камерою близько, коли зацікавить тебе якийсь момент... Он хтось зачерпує з паруючої каструлі борщ і роздає людям, які чекають оцього, гарячого, щоб поїсти на холоді. Хтось бутерброди нарізає, хтось картопельку чистить... І я так старався — і те зняти, і те. Тому і вийшов такий багатий матеріал у цьому сенсі, що там такі були обличчя, що їх не намалюєш, не підробиш, не купиш.

На виставці я ходжу і до кожної фотографії глядачів підводжу. Кажу: «Подивіться ось на цього діда. Який він... справжній. Іде з Майдану туди, під гору, на Інститутську. І що, ви думаєте, несе?..» А він отако крекче і тягне мішок снігу в ту барикаду, яку тільки-но почали укріплювати. То була перша барикада під мостом. Ну як це обличчя можна було пропустити? Чи там іще: лопати, мішки, сніг, дівчата, хлопці, дядьки, шини ці почали шукати десь, якісь металеві конструкції — все це укріплюють. І я бігав навкруги — і знімав... і знімав, і знімав...

Я брав участь у цих подіях не з пляшкою, не з битою, а з камерою в руках. Таким чином я зробив... хронологічний репортаж, своєрідний «фотолітопис» тих подій.

Були, звичайно, і масштабні зйомки. Моя улюблена точка була вище від того містка, біля Жовтневого палацу — десь там на горбочках я шукав саме ту точку. І коли знаходив... А було ж снігу по коліна, і я пробивався ледве-ледве через той весь сніг, сідав на нього і чекав. Довго, довго чекав... Дивлюся, вже й розтанув той сніг піді мною. Та я в цьому напористий, наполегливий. Як же так — я і не дочекаюся? То навіщо ж я годину так простояв? Думаю, скільки треба, стільки й чекатиму. І тому є масштабні знімки.

Обличчя я намагався знімати крупним планом — такі усміхнені, щирі або, навпаки, напружені... Час від часу підходив до силовиків — ці шеренги зняти, ці щити нескінченні, ці шоломи... Такі ряди там вистроював. І тут же знімав, як бабусі, зібравшись гурточком, співають Гімн із прапором. Бігав туди-сюди і знімав — хотів показати оцю різницю велику між учасниками протистояння. Траплялося, що я під час зйомок отри-

мував прочухана від протестувальників. Просто виганяли, штовхали мене, і добряче так, щоб мало не здалося. Я тоді не міг зрозуміти, що це за люди, а потім збагнув, що то були тітушки.

Виставка вийшла така добра ще й тому, що доброта була в кожній людині, в очах кожного, кого я знімав. ...там такі були обличчя, що їх не намалюєш, не підробиш, не купиш.

Якщо людина справжня, робить хорошу справу — чи чай розливає, чи бутерброди робить, чи багаття розпалює, чи навіть заправляє горючою сумішшю ті пляшки, — вона не соромиться і не боїться, що це хтось побачить.

На Грушевського теж багато знімав: як шини горіли, автобуси ці понівечені, пам'ятник Лобановському, облитий зі шлангів, коли гасили, хлопців, які «коктейлі» кидали — із-за спини знімав.

У мене є різні знімки з Грушевського: ось вулиця вільна для проїзду, ось люди почали перекривати її, ось кількість рядів збільшується, а тепер її зверху від Кабміну перекрили. І все це за лічені секунди. Я з Володимирської гірки в різних ракурсах знімав, бігав між Верховною Радою й Кабміном і сюди, до стадіону «Динамо», бігав кругом, шукав і знімав, багато знімків зробив... Моменти, коли саму барикаду робили вже трохи нижче, я втратив, але знімав, як там горіли автобуси, шини, як катапультию каміння і «коктейлі» закидали. Бігав між деревами, лазив, як мавпа, — то на стіну, то на огорожу якусь видирався...

Журналістів і фотографів було дуже багато. Я знімав деког з них у роботі. У мене є кадри, коли біля офісу Партії регіонів один журналіст поткнувся туди, щоб познімати, а вийшов весь побитий, у крові.

Повертаючись до 18 лютого... Коли починалася справжня зачистка Інститутської — від Шовковичної до Садової, потім до Банкової, Ольжинської, — я вже вирішив не ховатися попід стінами і не шукати там якісь точки, ракурси, вигідні для фотографа. Як став просто посередині Інститутської, так до самого кінця тільки звідти й знімав. Так захопився цими зйомками, що й не помітив, як почалася уже остання атака. Вже силовики величезними силами відтіснили протестувальників за всі ці

перехрестя, біжать озброєні, в камуфляжі, стріляють, кидають сльозогінні та світлошумові гранати, барабанять по щитах, тиснуть, звукові ефекти всі ці...

Вже люди розвернулися спинами до них і почали тікати. Декілька сміливців там було, особливо один мені запам'ятався. Усі біжать уже спинами, а він стоїть напроти них. Навіть палиці не має. Стоїть, а ця вся орда біжить... Я захопився трохи цією зйомкою і біг уже в останній шерензі, навіть не в шерензі, а позаду. Але побачив, що бігти нікуди, бо там величезна барикада була і маленький вузький прохід, і така кількість людей просто фізично не могла швидко в нього протиснутись. Усі почали падати один на одного. Оскільки я був одним з останніх, я теж упав. Лежу, все кругом бахає, а потім мені щось по голові — буц!... Ну, думаю, мабуть, камінь хтось кинув... Але воно тут же впало на спину людини яка лежала попереду і розірвалося. Це була світлошумова граната, вони вибухають на дуже близькій відстані. У мене в очах потемніло, у вухах задзвеніло... Я був тоді сильно травмований.

Я просто знепритомнів і отямився, коли мене взяли... попід руки, очевидно, бо я не пам'ятаю, щоб своїми ногами вставав з тієї бруківки на Інститутській, і посадили на той бордюр біля входу в метро.

І от я собі сиджу, в голові каша, все гуде, все свистить. Я тільки подивився — камера є! Я ще автоматично там кілька кадрів зробив. І от свідомість повертається, і перше, що я бачу — як вони там скидають у котлован, на той бік від метро, тих, хто ще чіплявся пальцями. Я не зблизька це бачив, але бачив, що добивають, можна сказати. І мене тоді охопив справжній страх — такий, що я вже ним керувати не міг, просто знав, що треба тікати, бо я в той час думав, що це вже кінець. Зібрав якось себе до купи, покотився кущами, побіг на Ольжинську — і тікати-тікати-тікати з того місця.

Відкриття персональної виставки у Фастівському державному краєзнавчому музеї 11 грудня 2015 р.

Найперше, що потім, по дорозі вже, я усвідомлював — що мені треба терміново все це заховати, позливати всі ці матеріали на різні флешки і порозсовувати по кутках у майстерні, зберегти.

Я започаткував проект під назвою «Свій до свого по своє. Знайди себе, знайди своїх». Його мета — дати людям можливість знайти себе на тих знімках.

Відкриття персональної виставки в Хмельницькому музеї фотомистецтва. 19 лютого 2015 р.

Я втік із Києва до себе в село. Там теж у підвал, на горіще ті флешки порозтикував — думав, якщо придуть, то не все знайдуть. Через три дні тільки трохи оклигав, бо самопочуття було жахливе — і нудота, і блювота, і все таке. Ще й це нервово напруження якесь не давало мені спати. Коли ж нарешті засинав, мене підкидало — цей вибух... Дійшло до того, що довелося просити допомоги у лікарів. Я 20 років до цього не звертався в поліклініку, взагалі я здоровий фізично, в мене такі гени... козацькі, а тут «посипався» несподівано.

У мене майстерня на Лютеранській, і я надрукував 800 знімків (взагалі у мене було 9 тисяч файлів), склав у такий собі альбомчик і поклав там — нехай люди гортають, як хто зайде. Багато побратимів за-

ходили після лікарні, просили фотографії. Тоді я подумав, що ці фотографії треба не тримати у себе в альбомах, в архівах, а якимось чином доносити до людей.

Я започаткував проект під назвою «Свій до свого по своє. Знайди себе, знайди своїх». Його мета — дати людям можливість знайти себе на тих знімках. Багато людей знайдуть себе, знайдуть своїх, може, й неживих уже.

Так спочатку з'явилася назва, а потім сформувався й сам образ фотовиставки. Було відібрано 162 роботи. Надрукували

їх. Довго готував, довго шукав спонсорів, паралельно лікував-ся. Потихеньку знайшли галерею, де розмістили виставку. І саме в хронологічності її — зліва направо, від перших днів — видно, як розвиваються події: більшає людей, барикади ростуть, ось розтанула снігова барикада, ось принесли нові шини, люди тягнуть метал... Глядач може зупинитися, пригадати, осмислити... Не раз чув слова вдячності від героїв своїх знімків, бачив їхні сльози. На тепер цю мою персональну фотовиставку п'ять разів бачили кияни, вона побувала у Хмельницькому, Львові, Рівному, Фастові, Тернополі, у Тернопільському, Збаразькому, Кременецькому, Тербовлянському, Чортківському районах.

*Фотовиставка «Пам'яті Небесної Сотні» в Українському домі.
19 лютого – 5 березня 2015 р.*

Я трохи шкодую, що 18-го мене так сильно зупинили і я не зміг завершити цей «літопис». Але, мабуть, мене сам Господь зберіг, бо, знаючи свій характер, думаю, я би точно поліз туди, на Інститутську, а я ж без жодних засобів захисту був — ні каски тобі, ні бронжилета, нічого. Ну, про це тоді не було як думати. Та й що думати, коли всі ці хлопці, такі самі, як і я, не боялися?

Так сталося, що мене Бог помилував.

17.12.2013 20:49:52
МАЙДАН НЕЗАЛЕЖНОСТІ

23.01.2014 12:44:52
вул. ГРУШЕВСЬКОГО

Майдан – це...

ДІЙСТВО

НАТАЛЯ ВОРОЖБИТ

1975 року народження,
драматург, сценарист

Я багато років працювала на телебаченні — писала серіали, і то був якийсь період, коли я зрозуміла, що більше цим займатися не можу, мені набридло, я вже не вірю у все це. І воно якось за настроєм збіглося із тим, що відбувалося в країні. Я саме звільнилася з роботи, думаю: «О, нарешті! Тепер я зможу писати власні твори, я тепер — вільний письменник». Яке там! Тут починається Майдан, і я вже ні-

чим не можу займатися, крім Майдану. Добре, що я вже ніде офіційно не працюю і можу весь час присвячувати цим переживанням, перебувати там. І тоді у більшості був такий стан — що треба щось робити.

Я пам'ятаю, ми зідзвонилися з моїм колегою, режисером Андрієм Маєм. До речі, є такий ТЕАТР.DOC у Москві, опозиційний. І його художній керівник Михайло Угаров перший написав: «Ребята, вы должны что-то делать, вы должны как-то на это реагировать». І ми з Андрієм зідзвонилися, питаємо одне одного: «Що робити?» Так, ми можемо ходити, стояти, співати, бутерброди нарізати, але ж ми можемо ще щось робити, щось більше — як театральна спільнота. Він каже: «Ну, давай зустрінемося». І буквально десь на п'ятий день від початку Майдану ми запропонували усім небайдужим нашим колегам зустрітися в театрі «Дах». Поприходили кіношники, театральні актори, режисери, драматурги.

У перший раз ми не знали, що робити, і просто почали записувати числа на великому аркуші: «Так, початок, 21 листопада... Розповідайте, що в кого було». Люди почали висловлю-

ватися — всі знали, відчували, що в країні відбувається щось дуже значне. Хто був на Майдані у перші дні, хто не був — це теж було цікаво, коли люди розповідали про своє особисте життя, про те, як вони, наприклад, відзначали День народження, і хтось прийшов з Майдану... тобто як Майдан входив у життя кожного з них.

Ми все це записували на відео, робили якісь позначки. І так ми дуже довго сиділи, але встигли обговорити лише кілька днів: 21-ше, 22-ге... Ми зрозуміли, що цього недостатньо. Треба всі дні, поки щось відбувається, зустрічатися і розповідати: що з ким було, хто як відреагував, хто що бачив. А серед нас було досить багато активних людей, які завжди були, скажімо так, у найбільш «гарячих» точках Майдану. І ми почали зустрічатися регулярно, впродовж усього Майдану, приблизно кілька разів на тиждень, і фіксувати наші враження.

Потім ми вирішили почати питати людей: а які прогнози на завтра, що буде через місяць? Люди прогнозували, фантазували на тему майбутнього. Я ніколи раніше так цікаво не працювала. Одна річ, коли щось відбулося, і ми це досліджуємо — люди вже знають, як ставитися до цієї події, вони вже зі своїм ставленням розповідають, а тут навіть уявити не можуть, що буде завтра. Це дуже цікаво. От вони сидять і розмірковують: «Мені здається, Янукович піде у відставку». А хтось каже: «Ви знаєте, я боюсь, що буде революція, а потім війна, що хтось перший щось кине, що буде перша жертва...» Людина просто говорить... Мурашки, чесно кажучи, бігли поза шкірою, коли потім усе так і сталося.

Також було цікаво фіксувати реакції людей: пам'ятник Леніну валять — що робити, куди бігти? А чому ми тут, придурки, сидимо, дивимось по Інтернету, коли це відбувається на сусідній вулиці? Побігли вже нарешті! Страшенно цікавий досвід.

Коли пригадуєш, як завершувався Майдан, то думаєш, що цього просто не може бути. В один день стільки всього відбулося... така розв'язка — як у н'єсі. Я на цю ситуацію дивлюся — вона дуже драматургічно вибудована, там структура просто ідеальна. Який драматург це писав?

З часом нам неофіційно дозволили зустрічатися в одному з дитячих клубів, що на Малій Житомирській. Це було прекрасно, бо Майдан недалеко, і ми могли підходити до людей і казати: «Можна Вас запросити на інтерв'ю?» Скажімо, до козацької сотні, до афганців, Автомайдану чи ще до когось. Ми приводили людей, і вони з нами розмовляли. Це був такий «клуб анонімних революціонерів» — засідали, розповідали щось один одному. Коли студентів побили, ми знайшли їх, привели до себе. Вони нам розповідали про розгін. Ми й досі дружимо з деякими із цих прекрасних дітей, які вже вирости. І так усю зиму.

Звісно, кожен з нас на Майдані займався чимось своїм. Час від часу ми й бруківку розбирали, і чай робили, і в госпіталі їздили, і гроші збирали... Але зараз я розумію: головне, що ми зробили — це ось ця п'єса «Щоденники Майдану», документальна. Як не дивно, але поштовх до цього, знову-таки, нам дали з Москви, коли сказали: «У нас фестиваль у березні. У вас багато документальних матеріалів. Зробіть п'єсу, приїжджайте, привозьте». І у нас був такий стимул.

Коли все, так би мовити, закінчилося в лютому, ми розшифрували величезну кількість інтерв'ю. Потім, коли мені надіслали матеріали, я з цього змонтувала документальну п'єсу. І вперше уривки з неї прозвучали в Херсоні, під пам'ятником Леніна, а потім, у повному обсязі, — у Москві, в ТЕАТРі.DOC, після чого в них почалися великі неприємності. Потім ми поїхали з нею до Польщі, де ми самі, учасники цього нашого гуртка, читали її зі сцени. І після того п'єса зажила — ми досить багато її возили і показували: у Литві, Англії, Фінляндії, Німеччині, США... Зараз вона йде у театрі імені Івана Франка.

У цьому театрі її поставив Андрій Май, і звісно, він працював з професійними акторами. Нехай мені всі пробачать, але попри те, що це гарні актори і вони здійснили велику роботу, я вважаю, що вони не готові працювати з документальними текстами. Професійні актори, ті, які позакінчували наші інститути, мають справу з класичними текстами, класичною драматургією. Вони виглядають штучно і звучать непереконливо, на жаль. Було набагато переконливіше, коли ми своїми силами читали п'єсу (у Гданську, Москві) — може, ми неправильно промовляли слова і таке інше, але це було дуже, дуже живо. Тобто для такого жанру потрібен трішки інший підхід.

Професійним акторам бракує легкості у роботі з розмовним текстом, розумієте? Наша мета була зберегти в усій повноті те, як говорять люди, — з усіма неправильностями, «mmm-каннями»... За цим дуже багато стоїть. Коли людина промовляє оце «м-м-м», по-перше, у тебе персонаж постає перед очима: він, може, щось недоказав або навіть збрехав, або взагалі не хоче говорити. Якщо він, наприклад, вживає якісь слова-паразити, ти розумієш, з якого він середовища, або з якого регіону, або скільки йому років. Це все дуже важливо. Якщо це вихолостити, то буде... А актори звикли говорити правильно, і тут їм доводиться ламати своє мовлення. Вони просто нетреновані в цьому сенсі.

Також у нас не вихована аудиторія для документального театру. Глядач просто не звик ходити на такі вистави. Насправді люди, які приходять до нас, не залишаються байдужими, і більшість приходить знову. Є, звісно, люди, які категорично проти такого жанру. Популярність документального театру в театральному середовищі насправді зараз досить велика. Якщо вже у такому академічному, як театр Франка, іде документальна вистава, то що говорити про інші? Справді, для цього треба шукати трішки іншу мову, інші форми. Де цього вчать? На якихось сучасних театральних фестивалях. Про це все більше говорять, багато таких текстів виникає.

Ідучи на документальну виставу, глядач має бути готовим до серйозної розмови про те, що болить усім. Він мусить знати, що йому може бути некомфортно і незручно, що його може щось дуже дратувати, що не варто чекати «подарунків». Насправді, я бачу по людях — особлива підготовка для таких вистав не потрібна. На «Щоденниках Майдану» в театрі Франка глядачі ридують. У виставі є місце, де актори співають Гімн — у цей момент встає весь зал, і всі співають разом.

*З донькою на Майдані
18 грудня 2013 року*

Коли пригадуєш, як завершувався Майдан, то думаєш, що цього просто не може бути. Ви ж пам'ятаєте, наскільки швидко розвивалися події. В один день стільки всього відбулося... така розв'язка — як у п'єсі. Я на цю ситуацію дивлюся — вона дуже драматургічно вибудована, там структура просто ідеальна. Який драматург це писав? Просто неймовірно: оці паузи, невідомість... Коли дивишся якесь кіно, завжди у фіналі думаєш: як так швидко все закінчилося? Все розв'язалося в один момент. Так само було на Майдані: в один момент утік Янукович, випустили Юлю, поїхали — відкрили Межигір'я... А чому саме в той день, що таке сталося — промова Парасюка?.. Багато загадок у цій історії, запитань, на які ми, мабуть, ніколи не отри-

---

Звісно, кожен з нас на Майдані займався чимось своїм. Час від часу ми й бруківку розбирали, і чай робили, і в госпіталі їздили, і гроші збирали... Але зараз я розумію: головне, що ми зробили — це ось ця п'єса «Щоденники Майдану», документальна.

маємо точних відповідей. І це було щось неймовірне! Але ми не встигли оговтатись, прийти до тями, пережити це — перемогу чи як це назвати, я не знаю. Ми не змогли якось осмислити все, що сталося, бо почалася ця жахлива історія з Кримом.

Я як драматург можу сказати, що так сталося не обов'язково через те, що хтось

цими подіями керував. Може, й керував, я цього не виключаю. Але існують якісь закони... Я не знаю... Саме життя — великий драматург. Усі події, всі наші вчинки — це певна драматургія. В житті все відбувається логічно, тут і режисер не потрібен.

Коли відкрили Межигір'я, я не змогла туди поїхати — писала якусь статтю про Майдан. Той день, коли Юлю привезли на Майдан, я теж пам'ятаю дуже добре. Ми ввечері прибігли... Мені дуже шкода, що я не змогла бути там, коли прощалися з загиблими, — через цю статтю, яку я писала, не змогла бути. І у мене таке відчуття (це, може, цинічно прозвучить) ніби якоїсь вистави, яку я дивилася протягом тривалого часу, і... не відчула катарсису фіналу. Це дуже важливо. Розумієте, я не пережила, не переплакала з людьми на Майдані, і мені цього не вистачає. Я прийшла, коли виносили останню труну, а занесли Юлю на колясці. Це було так дивно: я бачила, як входить Юля, і як несуть останню труну... Вони так один повз одного

проходять — і трагедія перетворюється на фарс. Це просто Шекспір!

Потім я вже стала працювати з післямайданними історіями. Їжджу на Схід України, і там ми організуємо різні проекти з дітьми, переселенцями. Це, так би мовити, наступний крок: якщо раніше ми збирали інтерв'ю і робили з них п'єсу, то зараз ми виводимо на сцену людей, і вони самі про себе розповідають.

Починаючи спілкуватися з такими людьми, ми стараємося зберігати «нуль-позицію» — перед інтерв'ю ми не знаємо, що хочемо дізнатися від цієї людини. Нам треба почути від неї не те, що вона звикла розповідати усім, а щось абсолютно непроговорене. У кожного є своя «платівка», а нам хочеться почути від людей якісь речі, яких вони нікому не розповідали. Для цього, може, доведеться кілька годин слухати те, що вони розповідали усім, але потім треба поставити такі питання (не можу сказати, що ми це вміємо, але намагаємося), які поведуть розмову в інший бік. Причому це можуть бути питання на кшталт «Якого кольору одяг був на Вас?» або «Що Ви їли того дня на сніданок?». І з таких питань народжується щось зовсім інше. Чим особистісніша історія, тим краще в ній відображається час, про який розповідають люди.

Це такий «театр свідків», де люди самі розповідають свої історії, а я як драматург просто підказую, вибираю, які частини з їхніх розповідей краще відтворити у виставі, що мені здається важливим. Це дуже цікаво, після цього взагалі неможливо повернутися до звичайного театру. Коли потім приходиш на звичайну виставу, то не можеш стерпіти цю фальш і штучність.

Після диктаторських законів 16 січня

Зараз я займаюся речами, якими, думала, ніколи не займатимусь, до яких я була не готова. Я за природою інтроверт, який звик сидіти за комп'ютером і не надто часто спілкуватися з людьми. А зараз я займаюся громадською діяльністю. Я дивлюся на це збоку: о Боже, я б ніколи цього не робила — ніколи б не їздила на Схід. Це страшно. А на Майдані стояти? А брати інтерв'ю у людей? Все це для мене стрес. Я переходжу в якусь іншу якість. Усе це мене привело, наприклад, до того, що нещодавно у Берліні я сама у власній виставі як акторка

Ідучи на документальну виставу, глядач має бути готовим до серйозної розмови про те, що болить усім. Він мусить знати, що йому може бути некомфортно і незручно, що його може щось дуже драмувати, що не варто чекати «подарунків».

«грала» текст — у мене була така прем'єра: вийшла на сцену, розповідала про свої дуже особисті враження від поїздки на фронт, спілкування з військовими... Це все наслідки Майдану — я відкрилася навколишньому світу, а він відкрився до мене, і це змінило мене дуже сильно, абсолютно! Я стала сильнішою в якихось речах.

Я не настільки наївна, щоб сподіватися, що Майдан пройде і життя зміниться, і ми «прийдемо до світлого майбутнього». У мене ніколи не було таких ілюзій. Я, звісно, не очікувала, що буде війна і такий жах, але й не уявляю, як могло бути по-іншому. Ми не можемо прожити одразу два життя і порівняти: наприклад, якби не було Майдану — що було б? Може, було б більше жертв і більше жаху. А може, навпаки, все склалося б добре? Ми цього не знаємо. Тому зараз говорити, правильно чи неправильно...

Я можу з усією впевненістю сказати, що Майдан — одна з найяскравіших подій у моєму житті, і те, що я її пережила... Цей досвід я нікому не віддам, це дуже крутий досвід. І якби був вибір — щоб усі залишилися живі чи щоб загинули, кожен, звісно, вибрав би життя. Але оскільки такого вибору немає, цей досвід безцінний. Все одно це крок уперед, сто відсотків, — для країни, для суспільства. Усі задумались, усі змінилися, всі переосмислили...

Уривки з п'єси
«Щоденники Майдану»

1 грудня 2013 року

«Я решил не идти в парк Шевченка. Я решил смотреть с этого, с камер — со всех камер, которые доступны по городу онлайн. Я переключил на камеру на Бессарабке, и то, что меня впервые удивило — так это то, что возле памятника Ленину была милиция. Ну, кольцо вот так. То есть вот так памятник Ленину с кольцом, милицией, и люди с двух сторон протекают эту милицию и идут в сторону Майдана. Вот. Я переключил на Майдан (а можно было видеть Майдан с птичьего полета). Это было так забавно. Там вообще ничего не происходило, только стояли эти мальчики. Вот. А эта толпа на Бессарабке уже двигалась в сторону Майдана. Я переключил и видел, как стал двигаться большой флаг, такой большой украинский флаг. Он тоже медленно плыл со всей этой толпой. Я переключил уже опять на Майдан и видел, как эти мальчики стали убегать. Это было так забавно! Они стали убегать сначала в эти дома, потом в эти, потом — эти. А потом рабочие стали заводить свою технику и увозить ее от стеллы. И у меня внутри было такое торжество, как будто бы это мы победили!»

«Вони оголосили зі сцени, що в нас є три плани: А, В і С. Але ми зараз вам їх не скажемо, а скажемо їх вам ліпше завтра... Я особисто бачив, що багато людей просто зневірилися. І тому частина пішла по Інститутській штурмувати Адміністрацію Президента. Я питаю: «Брати! Брати, куди ви йдете?» А вони кажуть: «Та ми йдемо туди, а потім туди». І ніхто не знає, куди йти. Правда, я не розумію, нащо штурмувати цю адміністрацію, чи кого там. Президента немає! Захоплювати документацію? Вибачте, так серед нас немає ні юристів, ні того, хто б на цьому знався».

«И там такая была сразу организация... Куча раненых, окровавленных мужиков в Доме союза писателей, где такие старые седовласые писатели в костюмах ходят. Вот. Ну, а потом, когда нам уже выделили комнату на втором этаже и... мы на таких кожаных диванах сидели и хотели подойти к окну, посмотреть. Мужики орали, типа: женщинам к окнам не подходит. Если будут стрелять... женщинам к окнам не подходит. Ну, это реально, война! У меня прямо страх в ногах поднялся...»

ЛЮДМИЛА СІВЦЕВА-КЛИМУК

1984 року народження,
дизайнер-етнограф, історик вбрання

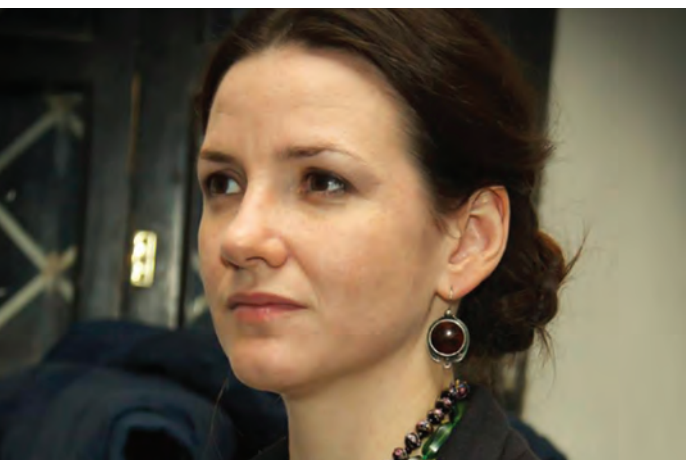

Фото Б. Пошивайла

Майдан для мене почався, напевно, з перших днів. Ми з моїми маленькими синочками спочатку спостерігали за подіями по телевізору, а коли формувалася перший Майдан під стелою, я взяла в ньому активну участь. Через те, що я вдень працюю, ми ходили під стелу в основному ночами, разом із чоловіком або по черзі, і там стояли на охороні разом з хлопцями із братства козацького бойового звичаю «Спас».

Перші мої враження — те, що люди там стояли без політичних гасел, без прапорів політичних партій, без команд «згори». Хоча, звісно, були такі моменти, коли здавалося, що на керівництво стели намагаються впливати, і це створювало певне напруження. Складалося враження, що на людей пробують тиснути, якимось чи залякати, чи підлеститися. Було видно, що керівництво трималося з останніх сил. Хлопці, які стояли на охороні, прагнули якоїсь динаміки, якогось розвитку, вони хотіли зрозуміти: що далі, які будуть гасла, рухаємося чи стоїмо? Тобто треба було визначити якісь пріоритети, напрямки. Цього не було. Стелу стримували.

А далі вже почалися події власне Майдану. Коли Майдан став розростатися, ширитися і множитися, ми вже переключилися на приймання людей у нашій майстерні. Вона називається «Шляхетний одяг», і ми там займаємося створенням автентичного костюму.

Народним одягом і взагалі народною культурою я займаюся вже років, напевно, десять, а може, й більше. Почалося все з

роботи в Музеї Івана Гончара. До цього у мене народне асоціювалося з ансамблями, які виступають на сцені. Та в цьому, чесно кажучи, хай мені пробачать, звичайно, я не бачила жодної краси, тому що пластикові віночки і червоні атласні шаровари для людини, яка цікавиться модою, були чимось несерйозним. Вони не можуть бути приводом для гордості за свою націю. Хотілося, щоб наш костюм був на рівні європейського — коли ми бачимо складний образ, багатоплановість, цікавий декор.

Коли я, вже працюючи в музеї, побачила зразки оригінальних речей, у мене виникла думка: чому ми так мало знаємо про себе? Чому так мало показуємо ту красу, яка в нас є? Захотілося виправити цю ситуацію, тому й організували разом з однодумцями «Шляхетний одяг».

Ця майстерня розташована на вулиці Лютеранській, що поблизу майдану Незалежності, і там зручно було влаштувати приймальний пункт. Дуже багато моїх знайомих та друзів брали участь у цих подіях. Ми намагалися їх обігріти, нагодувати, напоїти чаєм, тож скоро перейшли на добовий режим. Ми з моїм кумом по черзі: добу я, кілька днів він, потім знов добу я — чергували в майстерні, щоб людям дати якусь можливість просто зігрітись, бо дуже холодно було.

За нашою майстернею постійно стежили, тому було дуже страшно. Тоді саме почали зникати люди. Наших знайомих з Інституту Карпенка-Карого просто посеред дня забрали в міліцію. За нами спостерігали зазвичай кілька людей у чорному, які стояли на кутках і уважно стежили, хто заходить, хто виходить з майстерні, із чим. Коли хлопці виходили-заходили з битами, прапорами, перемашені, то, звичайно, це було трохи «стрьомно».

...пластикові віночки і червоні атласні шаровари для людини, яка цікавиться модою, були чимось несерйозним. Вони не можуть бути приводом для гордості за свою націю.

Якщо говорити про два майдани — Помаранчевий і Революцію Гідності, — то для мене вони пройшли в роботі. Ми, по суті, й на тому, і на іншому майдані стояли тільки у перші дні. А далі розуміли, що тих, хто стоїть, є дуже багато, а тих, хто організовує, годує, приймає, не так багато, як хотілось би.

Тому ми завжди переключалися на роботу. Перший Майдан мені запам'ятався тим, що ми стелили, мили, годували, і другий Майдан, в принципі, був такий самий. Тільки за першого це було в музеї Гончара, і людей, яких ми приймали там, було набагато більше — іноді до 200 осіб за ніч.

У майстерні в нас потужності були набагато менші. І люди, яких ми там приймали, переважно були нашими друзями. Тому, звичайно, за них переживаєш, як за близьких, як за своїх дітей.

*Біля стели 28 листопада 2013 р.
(фото С. Рябенка)*

Коли хлопці йдуть на Майдан і їх проводжаєш (а ти знаєш, що там горить і там стріляють), то в тебе настільки все всередині стискається, що ти на них дивишся, а вони це «читають». Вони розуміють, що ти їм нічого не скажеш. Ти говориш, що все буде добре, ви молодці, бережіть там себе. Ти намагаєшся цю паніку не показувати, а вони ж то бачать, що ти за них переживаєш... Пізніше вони мені казали: «Ми стояли там за вас. Якби ви нас не підтримували, то ми б так не стояли». Більшість із них потім поїхали на АТО і спробували

інший варіант — коли тобі води не винесуть, бо ти прийшов з України, а тут уже настрої не ті... Вони кажуть: «В АТО ми по-справжньому зрозуміли, наскільки важлива підтримка тилу».

Іноді нам вдавалося на Майдані організувати народні танці. Це було спонтанно і залежало від того, хто зможе в даний момент прийти, тому що люди працюють, відповідно, не завжди збирався повний гурт музик.

Ми збиралися іноді перед сценою на Хрещатику, тому що там гарне пласке місце, і можна було багато людей задіяти, іноді в «трубі» — підземному переході під Майданом. Там тепліше, і це важливо, бо ж люди від танців розпашілі, й можна було дуже легко застудитися. Кілька разів уночі під самою стелею збиралися.

Ці народні танці не були продумані, з якоюсь концертною програмою, просто збиралися й танцювали. Хоча все відбувалося спонтанно, все одно хоча б одна-дві пари мали показувати, як рухатися. Бо здебільшого народні танці людям дуже мало відомі. Вони прості, але основні рухи треба показати. Тому спершу ставали кілька пар, які показували, потім ці пари намагалися брати когось просто з кола. І люди дуже швидко відгукувалися. Часто зацікавленість була така велика, що всі охочі на «танцмайданчику» не поміщалися. Іноді важко було проштовхнутися, розійтися парам (адже в деяких танцях потрібно сходитися, розходитися) — так багато було людей. Особливо помітно це було в підземному переході.

Одне з найбільш яскравих вражень Майдану — те, як ми робили обрічний рушник. Із цим рушником пов'язана давня українська традиція. Обрічний рушник — це таке полотно або частина полотна, на якому вишивається захисний візерунок. Для чого це робиться? В давнину люди таким чи-

ном створювали захист для своїх сіл. Коли була війна, голод або якісь епідемії, усі жінки збиралися в одній хаті й від заходу до сходу сонця мали разом вишити один рушник. Тобто одне полотнище вишивали троє-п'ятеро людей. За ніч вони мали не промовити жодного слова. У цей час намагалися думати про щось хороше: про захист, мир, якісь добрі справи, тобто переживати все з позитивними емоціями. На світанку, до сходу сонця, вони обходили своє село із цим рушником за рухом сонця і залишали його на спеціальному обрічному хресті. Вважалося, що цей ритуал забезпечує захистом місце, яке обходять колом. Ну, і ми з дівчатами вирішили, що треба зробити такий рушник для Майдану.

Нас було п'ятеро, і за ніч ми вишили обрічний рушник, не промовивши жодного слова. Це дуже цікаві відчуття — до світанку ти вже настільки розумієш людей, з якими разом вишиваєш, що тобі не треба навіть нічого говорити. У нас така ситуація склалася, що треба було одній дівчині пояснити, як

Коли хлопці йдуть на Майдан і їх проводжаєш (а ти знаєш, що там горить і там стріляють), то в тебе настільки все всередині стискається, що ти на них дивишся, а вони це «читають».

вишити певну фігурку, і ми жестами змогли це дуже легко показати, без жодних слів. Це, звичайно, спочатку важко, а потім ти якось вливаєшся в цей процес...

Потім до цього рушника ми зробили обрічний хліб та обрічний хрест, які теж робляться за ніч і також у цілковитому мовчанні. Ранком це все пронесли від ЦУМу* по периметру Майдану. Це були перші дні після того, як припинилися бої на Грушевського, і ми йшли по оцьому згарищу. Звичайно, емоції

...за ніч ми вишили обрічний рушник, не промовивши жодного слова. Це дуже цікаві відчуття — до світанку ти вже настільки розумієш людей, з якими разом вишиваєш, що тобі не треба навіть нічого говорити.

були через край, бо ти розумієш, що на цьому місці буквально вчора лилася кров і били людей, а тут ти йдеш по цьому свіжому... Потім ми передали цей рушник у церкву на Майдані, яка розмішувалася в наметі. Єдине, чого, звісно, ми не знали — що будуть події на Інститутській, тому там ми з рушником не обходили. І так

вийшло, що фактично Майдан вигорів по те місце — якраз до намету з обрічним рушником. Він згорів при штурмі Майдану 19 лютого, але далі, за цей намет, вогонь не пішов. Тому якось вийшло дуже символічно.

Для мене Майдан — це пробудження, чергове. Такі події — Революція Гідності, Помаранчевий майдан, Революція на граніті, а перед тим Українська Гельсінська спілка, а ще перед тим шістдесятники — відбуваються у нас приблизно раз на 10 років. Ми пробуджуємося, іде виверження вулкана, потім він знову засинає — на наступні 10 років. Для мене кожна наступна така подія — ще один привід розбудити національну гідність. Тобто певна категорія людей — студенти, молодь, просто активні люди — відкривають для себе, що вони живі, що від них багато залежить, що вони можуть щось робити або змінювати. Я не вважаю, що це була політична акція. Тому що... ну що змінив Майдан? Прийшов Порошенко — і що? Тобто у глобальному масштабі, мені здається, нічого не змінилося. А

---

* Центральний універсальний магазин — стара назва торговельного центру, розташованого на перетині вулиць Богдана Хмельницького і Хрещатика.

от у свідомості людей, тобто у позиціонуванні себе, змінилося багато. Люди стали більш згуртованими. Тому я вважаю, що ці події мають радше соціальні наслідки, аніж політичні.

І для мене особисто багато що змінилося. Знаєте, коли бачиш першу кров — це певна «точка неповернення». Перша кров у нас у майстерні з'явилася тоді, коли Маріїнський парк розганяли. До нас приходили хлопці... Комусь там снаряд під ноги потрапив, уламок гранати... І от вони приходять після цих вибухів, у них шок, а ми їм лише валер'янку можемо запропонувати — ніч надворі. (Із серйознішими пораненнями ми до лікарів відправляли, зашивати.) І я питаю: «Що ж вам дати?» Кажуть: «Ну, якщо валер'яночки, то давай, капай». Я стою, рахую каплі. А він мені: «Ти не капай. Ти лий, лий! Якраз допоможе».

Людмила (крайня зліва) під час акції з обрічним рушником

Я бачила, що ці люди йшли туди свідомо. Вони знали, що може бути все, і свідомо були готові навіть покласти своє життя на це. І тут, з одного боку, є момент героїзму, а з іншого — це і певний авантюризм. Для мене таким самим проявом героїзму був вчинок бабусі, яка принесла останні 20 гривень з останньої пенсії. Я знаю, що вона на Інститутську не піде, та й користі від неї там не буде. Та коли б і я пішла на Інститутську, який там був би з мене толк? А хлопці були на своєму місці, вони йшли туди, коли мали йти. Бабуся принесла останні 20 гривень, і вона теж була на своєму місці. Тобто це був героїзм загальний. Хтось отримав запалення легень, бо він чай розносив. Це теж певний героїзм, його власний. Тобто люди проявили себе. Ми проявили себе. У цих умовах ти бачиш, хто як себе проявляє. Хтось сховався, хтось зберігав нейтралітет, а хтось пішов.

Обрічний рушник у церкві на Майдані

ТАЇСІЯ МЕЛЬНИК

1985 року народження,
художниця, перформер

Коли почався Майдан, у мене було ніби дежавю. Це нагадало мені 2004 рік. Тоді я була студенткою, і ми були так само шалені, пристрасні. Ми вірили, ми були такі чесні... І нам було байдуже до власної безпеки, ми ризикували життям, ходили запізно зі стрічками. Пам'ятаю, носити помаранчеві стрічки тоді було дуже небезпечно, бо тебе могли перестріти у вечірню годину і відлупцювати. Але ми не бо-

ялися. І от я побачила цих молодих людей, і переді мною, як марево, постала оця картинка з мого студентства. Я зрозуміла в той момент, що вони знову рухають якусь хвилю. Було таке відчуття всередині, що це щось починається. Ти не можеш пояснити, що саме, як це розвиватиметься, чим закінчиться... Ми ж і досі цього не знаємо.

Я займаюся сучасним мистецтвом, танцем і перформансом. Сполучаю ці види мистецтва, бо мені цікаві реакції людей, їхнє ставлення до всього, що відбувається. Тому ці події, які відбулися і досі відбуваються в країні... вони неймовірно важливі, бо це злам не лише у, скажімо, політичному сенсі чи навіть геополітичному — це злам ментального і культурного характеру. Це, не побоюся цього слова, революційні зміни у багатьох сенсах.

Я дуже добре пам'ятаю перше віче на Майдані. Я йшла між людьми і чомусь згадала «Одержиму» Лесі Українки. Бо було так боляче — ніби голки входять у тебе... Тоді я добре відчула фізично, як це воно (бо то були чужі думки). Люди були змучені, знедолені, вони настільки вже втомилися... То був і смуток, і розчарування, й біль, і навіть злість. Але не можу сказати, що я

зразу усвідомила, як я далі маю з цими відчуттями діяти. Тільки з часом, коли прийшли сни, жахливі — коли я прокидаюся вночі й плачу, і мені так зле робиться... я відчуваю, ніби Україна вся у крові... І це за кілька місяців до жахливих подій лютого.

Не можу сказати, коли саме це сталося, але у мене було абсолютно точне усвідомлення того, що я маю робити перформанси, бо зараз те тло, яке готове сприймати, більше, ніж раніше. До того мої роботи в Україні були досить обережні. За

Зазвичай творчий процес — це збирання, всотування різноманітних відчуттів, думок, емоцій, поглядів, бачень, картинок під час подорожей, спілкування...

кордоном вони були більш відверті, жваві й провокаційні — в сенсі не акціонізму, а розвитку мислення, каталізації. А під час Майдану я вийшла з арт-центрів, галерей на відкритий простір, просто посеред міста, просто на Майдан. Я вийшла показати те, як

я відчуваю і як відчуває народ, як він реагує, бо він хоче ділитися, бо йому вже так болить, що несила терпіти. І після цього я зрозуміла, що зворотного шляху вже немає.

Під час Майдану я зробила три перформанси. Перший відбувся 5 грудня напроти КМДА і називався «Героїзм?», другий було зроблено у січні, третій — після розстрілів Небесної Сотні. Всі вони згодом були зав'язані у виставку «Вічно жива».

Процес створення моїх перформансів постійно еволюціонує. Це відбувається по-різному, з огляду на те, що на мене впливає. Зазвичай творчий процес — це збирання, всотування різноманітних відчуттів, думок, емоцій, поглядів, бачень, картинок під час подорожей, спілкування... Але під час Майдану було ще щось більше, щось таке, чого я не можу пояснити словами — те, що з'являється, приходить тобі у снах, мареннях, голографічно. І цей перформанс «Героїзм?», як я вже опісля зрозуміла, він прийшов раніше: я побачила у дзеркалі зображення України... без конкретного шляху... знаєте, нації без обличчя, нації, яка перебуває у стані колапсу. Я побачила, скажімо так, манекенне зображення дівчини з вінком, з волоссям, але без обличчя — просто якась пуста замість нього.

І потім до мене звернувся мій колега, художник з Узбекистану В'ячеслав Ахунов з приводу пам'ятної дошки неполеглим

героям. А я кажу йому: «Слухай, у мене марення було, і я починаю замислюватися: хто є героєм? Люди, які діють так чи інакше?..» І тут сталося захоплення Київської міської адміністрації, і я ще глибше почала копати: хто ж насправді герой? Ті, хто пішов туди, хто стоїть осторонь, хто активно діє, міліція, політичні сили, хто? Ми ще й досі не знаємо відповіді. Як було краще тоді чинити — такими агресивними діями чи ні?

Під час перформансу «Героїзм?»

І тут... Як ви розумієте, нічого не стається просто так. Цю дошку неполеглим героям виготовити було дуже важко. Позаяк В'ячеслав ув'язнений в Узбекистані — у судовому порядку, через його мистецтво, погляди йому не дозволяють виїжджати за межі країни, він мав просити інших митців тут, в Україні, зробити ту дошку. Її створив Олег Харч, мій колега, український художник. Він також досить політично активна постать, з чіткою громадянською позицією.

Ми йдемо до адміністрації, зустрічаємо Расіма Сейдімова... Це теж мій колега, українсько-азербайджанський художник, який під час Майдану брав участь в усіх цих подіях і потрапив до лікарні. Він свого часу також багато пережив через події в Азербайджані, у Ходжали. Тобто історія має доволі багато кутів, досить болючих і гострих. І от ми всі зустрічаємося й робимо цей перформанс.

...От я йду — і відчуваю, що мені так боляче — було досить холодно, я боса... Знаєте, після того, мабуть, я ще тиждень відчувала на ступнях оцей біль — такий колючий — від морозу і від болю людського. І згадувала, як люди реагували: вони казали, що Україна не знає, куди йде...

На Майдані я ходила, спілкувалася з людьми, намагалася дізнатися, хто, звідки, які

...у мене було абсолютно точно усвідомлення того, що я маю робити перформанси, бо зараз те тло, яке готове сприймати, більше, ніж раніше.

ці люди, чого вони приїхали. Тобто це було таке соціальне дослідження, яке потім допомагає у створенні роботи. Так було, коли я робила перформанс «Му still life» під час виставки «Натюрморт 2014», на якій показували розвиток натюрморту від зародження до сьогодні (тобто до барикад на той момент). Це було 24 січня, саме під час шалених морозів і жахливої цензури. Ця виставка проходила у Київській фортеці.

Я роблю перформанс: іду як Богородиця, тобто від початків, від зображення розп'ятого Христа, до барикад, до того дня, так би мовити. Я проходжу весь цей шлях. Іти дуже важко — мені довелося пройти всі моменти, які були у розвитку мистецтва. Іду я з подвір'я. Мінус 22. Іду в сорочці. Іду, душу калину — і вся в тій калині, як у крові.

Під час перформансу ти реагуєш на середовище, на людей, на події, на все, що змінюється — і це безпосередньо змінює дію. Це не може відбуватися по-іншому, бо тоді ти нечесний. Ти ж у цей момент тотально перебуваєш там.

Я йду, йду, вся вимащена, заходжу... і люди від мене просто сахаються — бояться. А потім я йду до барикад, підходжу до столу. На ньому стоять хліб і сало, і з них я роблю бутерброди. І ті бутерброди, так само у крові-каліні вимащені, роздаю людям. І це різниця у кілька хвилин — люди їх беруть і їдять. Загалом дуже важ-

ко реагувати й аналізувати в момент події, зазвичай ти робиш це опісля, але тоді для мене це було шалене відкриття. Коли я розумію, що оце поїдання — це наша сутність, захована десь дуже глибоко. І це мить відкриття — коли щойно від тебе люди просто тікали, боячись забруднитися в крові, і тут же її їдять.

Під час перформансу ти реагуєш на середовище, на людей, на події, на все, що змінюється — і це безпосередньо змінює дію. Це не може відбуватися по-іншому, бо тоді ти нечесний. Ти ж у цей момент тотально перебуваєш там. І це дуже великий ризик, бо це не дистанційована річ, це не дія на сцені. І ти ризикуєш і тілом, і психологічно. Ти береш на себе відповідальність і вирішуєш зробити це у будь-якому випадку. Тобто може навіть статися, що тобі не дадуть змоги виконати цю дію.

Так само, як робота «Безповоротно» на вулиці Героїв Небесної Сотні. Перед тим у мене стосовно цієї роботи було досить

багато перемовин з митцями. Багато хто казав: «Тая, ти ж дивись... Це святиня, це таке місце... Будь обережна». Це була велика відповідальність: чи діяти, чи ні. По-перше, там ментально було дуже важко перебувати, коли там ці свічки і все інше, а воно ще дуже свіже, воно ще жевріє, воно ще там усе відбувається. Знаєте, це як бути на кладовищі під час погребіння... і вже зовсім інше відчуття через рік.

Під час перформансу «My still life»

Я навіть ще напередодні була на тій вулиці — й просто не могла там знаходитись. А ще й діяти там!.. То я, знову ж таки, не скажу на словах, як це. І коли я там перебувала в момент дії на перформансі, я усвідомлювала свою відповідальність — що я маю це зробити зараз, бо цей момент ніколи не повернеться. Знаєте... цей момент ЗАРАЗ, і ця вулиця більше ніколи не стане такою.

Я пригадую вірш:

*Ті люди, що раніше тут жили,
не скажуть — ні! — про нього щось погане,
змужніє він, сам будувати стане,
щоб сотні поколінь в момент злились.*

Цей вірш я пам'ятаю ще зі школи, колись на лінійці його розповідала. Так само, як і вірші Стуса. Це ті шістдесятники, революціонери, які теж відчували події й передали нам ці відчуття через поезію, візуальні мистецтва, картини тощо. Це все мистецькі речі. Я не хочу цим сказати, що митець — якась така велична постать, такий геній! Але давайте говорити чесно: зазвичай митцям приходять якісь речі раніше, ніж їх почне усвідомлювати більшість людей. Тому я дуже сподіваюся, що мистецькі твори дадуть людям більші можливості відчувати і робити свої власні висновки, бо історія була писана-переписана мільйони разів. Ті речі, які митець робить щиро, не на замовлення, а через те, що він так відчуває, бо йому зсередини болить, він не може зробити інакше. Він не має вибору, бо просто має таку місію, таке завдання — це зробити.

Під час перформансу «Безповоротно»

ЛЕВ ЧОРНИЙ

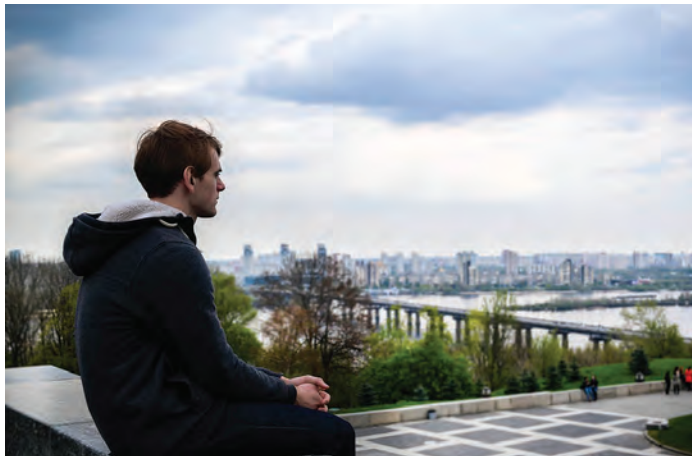
1996 року народження,
артист балету

Родом* я з Кривого Рогу. Із семи років займався танцями, а після школи вступив до Київської академії танцю імені Серґа Лифаря. Нещодавно отримав диплом артиста балету.

Я зіграв головну роль у виставі «Повертайся живим», яку поставили у Київському муніципальному академічному театрі опери та балету для дітей та юнацтва. Режисер театру Дмитро Тодорюк розповів про ідею цієї вистави моєму куратору і педагогу з танців Дмитру Робертовичу Кляйну. Той порекомендував на головні ролі мене та мою однокурсницю, з якою я танцюю вже два роки.

Задумка вистави була така. Один хлопець, який бере участь у подіях Майдану, замислюється над усім, що відбувається. Він бачить, що люди зазомбовані, не мають власної точки зору, лише поглинають інформацію, яку дає телевізор. Герой не може зрозуміти, що відбувається з людьми, чому ніхто з них не прагне свободи, чому в боротьбі за неї люди не хочуть підтримати його.

Герой вистави — це збірний образ, вибудований на імпровізації як такий. У цьому образі втілено задумки режисера, балетмейстера-постановника і багатьох учасників цього шоу. У виставі використано вірші Тараса Шевченка, Лесі Українки, Станіслава Тельнюка, Оксани Забужко. Музику до цих віршів написала Леся Тельнюк, яка разом із сестрою Галиною вико-

* Оригінальна мова інтерв'ю — російська.

нувала всі пісні у виставі. Їм акомпанував оркестр дитячого музичного театру. Всі працювали дуже згуртовано. Загалом всі складові балетної вистави — музика, спів, гра акторів — мають доповнювати одна одну і виступати єдиним цілим. Тоді це щиро торкає глядача, бере за душу.

Вистава розкриває, якщо можна так сказати, душу цього хлопця, починаючи з дитинства і завершуючи подіями Майдану. Спершу показано дитячі роки героя: він грає на скрипці, зустрічає своє перше кохання. Дівчина, яку він полюбив, підтримує хлопця у його прагненні допомогти людям зрозуміти, що таке свобода, відкрити їм очі...

Це була моя перша роль як соліста. Звісно, не все виходило з першого разу. Режисер допомагав мені: він сам показував — і це було чудово, мені хотілося лише повторити за ним.

Герой вистави — це збірний образ, вибудований на імпровізації як такий. У цьому образі втілено задумки режисера, балетмейстера-постановника і багатьох учасників цього шоу.

Режисер давав завдання покроково, і відповідно здійснювалася постановка хореографії. Завдання, які ставив переді мною Дмитро Тодорюк, були справді складними — режисер він дуже вимогливий. Дуже непросто було передати емоції, настрої, адже ці уміння набуваються з

досвідом. Та найскладніше полягало в тому, щоб просто стоячи на сцені, нічого не говорячи і не роблячи, відобразити емоції й переживання героя. Я сподіваюся, що мені це вдалося — я дуже багато розмірковував про свого персонажа, ставив перед собою питання і шукав на них відповіді...

У таких людей, як мій герой, на першому місці — мужність, благородство, совісність. Він не відступає перед труднощами, справедливий у ставленні до людей. Він чинить лише на благо свого народу, він щирий.

Але, як часто говорить мій педагог, навіть у найсильніших героїв має бути слабке місце, яке б чіпляло глядачів. Таким слабким місцем мого героя, можна сказати, «ахілесовою п'ятою», була прив'язаність до дівчини. Усі ті почуття, які він пережив разом із нею, змусили віддати їй шматочок свого серця. І більшу частину вистави дівчина не відпускала його на Майдан, бо пе-

реживала за нього, до останнього не хотіла з ним розлучатися.

Самі події Майдану у виставі не показуються. Там робиться акцент на тому, як герой усе це переживає. Ось він приходить додому — у формі, переможцем, можна сказати... І згадує про Майдан. Він розуміє, що всі силові зіткнення, які відбувалися на Майдані, — це, хоча й було необхідно, все одно неправильно. Він здирає із себе форму, дістає український прапор і... і поводить з ним, як з маленькою дитиною. Ці дії, рухи (завдяки чудовій постановці Дмитра Робертовича Кляйна) дали змогу передати почуття героя: ось він його колише, притискає до серця... Ось це було найголовнішим. Ось чому він здирав форму — намагався забути пережите насилля і залишити лише майбутнє — прапор...

Хоча я народився в Росії, у Ростові-на-Дону, з чотирьох років живу в Україні. Я тут виріс і сприймаю Україну як Батьківщину, тому мені було неважко зрозуміти сцену з прапором, і я прагнув в усій повноті донести її сенс до глядача. Сподіваюся, що це мені вдалося.

Основний посил, який ми мали донести до людей своєю виставою, — любов! Любов до всього, що нас оточує, — до країни, до людей. Звичайна людська любов! Особисто для мене любов до свого народу полягає в тому, що я як професіонал віддаю йому себе, танцюючи на сцені, ділячись своєю творчістю. І дуже добре, що я не поїхав з країни, хоча мав можливість. Я залишився в Україні й працюватиму на благо свого народу. Покликання артиста — надихати людей, підтримувати їх морально, повсякчас жити їхні сили своєю творчістю.

Коли артист виходить на сцену, будь-яку роль, незалежно від того, гарна людина його персонаж чи погана, ані від того, як він до цієї ролі ставиться, він має виконати добре. Для цього треба вжитися в роль, віддатися їй повністю.

МІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ТЕАТР ОПЕРИ І БАЛЕТУ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА

МІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Революції гідності присвячується

Повертайся ЖИВИМ

Містерія сучасності

Прем'єра 22.04 о 20.00

Спільно з «ТЕЛНЬЮК: СЕСТРИ»
за участю симфонічного оркестру, хору театру та студентів КМУАТ ім.С.Льфари

Благодійний проект
Київського національного університету ім.Т.Шевченка
за технічної підтримки
Українсько-Британського
спільного підприємства «Комора»

Композитор – Леся Тельнюк
Режисер-постановник – Дмитро Тодоров
Директор постановки – Олександр Баженов
Художник-постановник – Людмила Івагорна
Балетмейстер постановки – Дмитро Кляйн
Хормейстер постановки – Аїшела Масленішкова

Адреса театру: вул. Межигірська, 2 (ст. метро «Контрактова площа»)
Каса: 425-42-80. Довідки: 425-87-66, 425-31-16
Квитки можна придбати окремі у касі театру з 10.00 до 19.00 та он-лайн на сайті театру www.musictheatre.kiev.ua

Афіша вистави

Вжитися в образ свого героя мені було неважко, тому що під час Майдану я дотримувався нейтральної позиції, сумнівався, не знаючи, на який бік стати, бо до кінця не розумів, чому і навіщо це відбувається. Можливо, це пов'язано з моїм молодим віком. І ця певна нейтральність допомогла мені розкрити роль якнайглибше.

Зігравши цю роль, я ніби пережив ті події разом зі своїм героєм і... дещо усвідомив, щось для себе відкрив, зробив певні висновки. Зрештою я зрозумів, чого народ прагне — кращого життя для себе, звичайного і справедливого. Люди хочуть жити вільно! Я почав поважати цих людей і повністю їх підтримую.

Особисто для мене любов до свого народу полягає в тому, що я як професіонал віддаю йому себе, танцюючи на сцені, ділячись своєю творчістю.

Кінцівка вистави вийшла дуже епічною. На авансцені спорудили велику барикаду, за якою стояв хор, з обох боків співали сестри Тельнюк. І цей напір голосів разом з музикою оркестру йшов на глядача. А головний герой стояв за барикадою. «Повертайся живим!»

накочувалося хвилями, з кожним разом стаючи все потужнішим... Пісня вдалася на славу. Та й сама музика була дуже проникливою. Герой, декорації, музика, спів... усе це сильно зворушувало, брало за душу.

На репетиції все одно не розкриваєшся до кінця, хоча й було весь час якесь напруження у грудях. Коли ж з'являються глядачі... На першому показі я ледве стримував сльози. Вони так і хотіли вирватися назовні, але мені вдалося стриматися, адже у мене як у актора було інше завдання.

Глядачів вистава дуже зачепила за живе. Коли ми виходили на поклін, нам аплодували хвилин 20, а половина зали, не стримуючись, плакала. Вже опісля люди навіть у метро підходили, впізнавали і дякували за гарну виставу. Майдан насправді дуже... глобальна подія в історії України. Ці події зачепили кожного, нікого не залишили байдужим.

Знаєте, мені здається, що секрет успіху вистави ще й у тому, що це була саме балетна постановка. Є такий вислів: «Там, де закінчуються слова, починається музика». А за музикою йде

балет. Це мистецтво здатне виражати думки й почуття через рухи тіла. Пластика, хореографія по-особливому передали переживання, пов'язані з подіями Майдану.

Режисер до третього дзвоника хвилювався за мене, налаштував, підбадьорював а після вистави підійшов, обійняв і сказав: «Усе добре! Молодець, ти впорався!» Потім він зібрав усіх, хто був задіяний у виставі, проаналізував роботу кожного, вказав, над чим іще треба працювати.

Я й сам замислююся над тим, щоб у майбутньому поставити виставу. Можливо, спробую розкрити воєнну тему, адже вона залишається актуальною.

Герой, якого я зіграв, дуже багато пережив. Особливо тяжким було відчуття втрати, пов'язане із загиблими на Майдані. Жити з цим — неймовірно навантаження. Від свого героя я взяв би таку якість, як готовність до боротьби — не лише з байдужістю людей, а насамперед із самим собою, зі своїми негативними рисами. Я намагаюся постійно розвиватися і вдосконалюватися, у мені постійно борються ніби дві особистості — негативна і позитивна. Я актор, і мені постійно доводиться долати таку ваду як лінощі. Професія артиста балету дуже важка! З іншого боку, моя позитивна половинка витягує мене вгору. І здається, вона все-таки переважає.

Що сталося з моїм героєм після Майдану, залишається загадкою. Вистава обривається в момент завершення тих подій. Режисер розраховував, що глядач сам додумає цю частину його життя — післямайданну та післявоєнну.

Від свого героя я взяв би таку якість, як готовність до боротьби — не лише з байдужістю людей, а насамперед із самим собою, зі своїми негативними рисами.

Сцена з вистави «Повертайся живим» (фото М. Дуки)

© Maria Duka

Фінальна сцена вистави
«Повертайся живим»
(фото М. Дуки)

ЯРОСЛАВ ПІЛУНСЬКИЙ

1972 року народження,
кінооператор

30 листопада,* коли побили студентів, я був на кінофестивалі в Індії й спостерігав це все здалеку. Звісно, на емоційному рівні фестиваль для мене в цей момент закінчився, вся увага була прикута до України: я дивився, як усе це висвітлюється на індійських телеканалах. Ще у цей момент відбувалася завершальна робота над 3D-версією «Вія», тому з Індії я поїхав до Мюнхена і повернувся до Києва вже 10 грудня. Наступного дня у мене мала бути комерційна зйомка, і я, щоб добре виспатися, вже збирався лягати, але тут з Майдану пролунав заклик, що треба збиратися, бо «Беркут» атакує. І я просто сів і поїхав.

У цю ніч я там зустрів багатьох друзів, багато спілкувалися. Пам'ятаю навіть, ми з товаришем почали аналізувати ситуацію: що сталося, чому «Беркут» не наступає, не йде до кінця? Нас мало, а їх багато, вони зверху, тобто підготовлені... Що відбувається? Чому немає зачистки?

Всі ночі, які проходили в такому напруженні, були парадоксально довгими. 15 хвилин ніби тривали годину, а то й більше. Деякі ночі, здавалося, тяглися тиждень. І тоді, я пам'ятаю, ми розклали все, аж до війни на Донбасі. Ми вибудовували драматургічно все, що відбувалося в тій ситуації. Ми з жахом для себе виявили: ось є Путін, є Янукович, Європа, Європейський Союз, і навіть якщо ми зараз позбудемося Януковича, то нами тут-таки займеться Путін. І шансів немає. Це означає — танки.

* Оригінальна мова інтерв'ю — російська.

Ось такий був для нас підсумок 11 грудня. А далі що... Далі я просто, перебуваючи в цьому просторі, зрозумів, що у мене в руках потужна зброя — кінокамера. Це інструмент, яким я добре володію і користуюся досить ефективно, тому хотілося застосувати її правильним чином. І нерозуміння того, куди йти,

теж підштовхувало взяти камеру і почати просто дивитися. Дивитися уважно на все, що оточує, що відбувається з людьми...

Ми з жахом для себе виявили: ось є Путін, є Янукович, Європа, Європейський Союз, і навіть якщо ми зараз позбудемося Януковича, то нами тут-таки займеться Путін. І шансів немає. Це означає – танки.

У кожного є своє бачення майбутнього України. Хтось вважає: треба звалити владу — і відразу почнеться добро, хтось розуміє, що цим

усе не закінчиться, хтось усвідомлює, що треба шукати інший шлях... Ну, і так далі. Але моя думка була в тому, щоб знайти таке організаційне ядро з людей, які бачили один одного вперше, але разом почали прокладати якийсь шлях. Тому наступного дня я взяв камеру і приїхав на Майдан. При цьому поставив собі завдання шукати матеріал у самій гущі подій, а не ходити десь до КМДА, до Будинку профспілок і не шукати там лідерів, не йти до наших лідерів зі сцени. Біля сцени і на сцені багато популізму було. Та по-справжньому цікаво було спостерігати за тими людьми, які вийшли і вистояли проти цієї ось хвилі тиску, які вийшли тому, що побили дітей.

Для мене, якщо ми змінюємо країну, основний принцип — починати з себе, побачити спочатку себе на тому місці, де люди залишаються самі собою, а не йдуть за якимось лідером, тобто в якусь уже існуючу організацію. Ми вже бачили багато різних шляхів. Дали покерувати тим, дали покерувати цим, але насправді ніхто альтернативного шляху не запропонував. Значить, це почне відбуватися тут — так я тоді думав.

Як кінематографіст я зрозумів, що барикада на Інститутській — зручна точка для зйомки. Тому що це далеко від сцени, звуковий фон трохи відсторонений, і тут цікаво слухати розмови, думки людей про те, що відбувається на сцені. І знову-таки, це найвища точка, з якої відкривається Майдан. Ми там оселилися, підключився Юра Грузінов. Так почався «Вавилон 13» — збиралися, кожен брався за свою тему і знімав. Я взяв

для себе принцип: «Знімати тільки в одній точці й більше нікуди». Так потихеньку почав розгортатися весь процес.

Періодично мені доводилося виїжджати з Києва, тому що тривала корекція кольору 3D-версії «Вія». І це теж було цікаво, бо ж я спілкувався з російською групою: московський режисер Олег Степченко, і другий режисер, і німці там були (все це в Мюнхені відбувалося). Багато було драматичних моментів, коли хтось своїм нерозумінням просто доводив мене до критичної точки.

Коли почалося те все на Грушевського, коли Нігоян загинув, коли з'явилися перші жертви, я був за кордоном. Мені Юра Грузінов смс-ками повідомляв про те, що відбувається. Я, звичайно, і через Інтернет стежив. Коли почався якийсь рух, Юрка пише: «Почалося». Я у відповідь: «Мене дочекайтеся». — «Схоже, не дочекаємося». А через якийсь час приходить смс: «Я — друшляк». І після цього години дві не відповідав, я там мало не посивів. Потім його подруга мені написала, що вона зустріла Юру, він без сил. Його поранили навиліт на Грушевського, причому стріляли прямо в камеру. У нього плече під камерою навиліт прострелене. Він був на операційному столі в бібліотеці поруч з Нігояном. Йому єдиному взагалі хірург дозволив знімати, бо він був поруч. Тобто Юрка прострелений узяв камеру і пішов знімати далі.

Над нами були ангели весь час, навіть дим ніколи не йшов у наш бік. Люди, які в житті не були відкритими, яких життя пошарпало, вони приходили на Майдан — і раптом відкривалися. Ця атмосфера відкритості притягувала. Здавалося б, Київ і Київ, але на Майдан переступиш — ти вже вдома. Ця аура наповнювала тебе. І я поринав у цю ауру, в цей захват... але знову повертався до того, що я все-таки кінематографіст, і мені все це потрібно проаналізувати.

Група «Вавилон 13» на Майдані в лютому 2014 р.

ПОМОГИТЕ НАЙТИ!!!

Юрій Грузинов

Ярослав Пилунський

Если вам что-то известно об этих людях или о их похитителях, сообщите за вознаграждение по тел:

0679203600

Оголошення, яке з'явилося після викрадення Юрія Грузінова та Ярослава Пилунського

звільнять полонених, хлопці з «Нарнії» відмовлялися виходити з приміщення і заблокували вхід. «Свободівці», чоловіки, пенсіонери підійшли і стали вмовляти: «Ну хлопці, припиняйте, у нас є договір, зараз випустять полонених. Давайте будемо чесними...» А вони стоять живим щитом: «Ні, і все. Не підемо». Причому стоять такі... з розширеними зіницями. І хтось із демонстрантів просто зауважує це і говорить: «Ми з ким розмовляємо, мужики? Вони ж обдовбані». І тут з'являються браві хлопці, дуже міцні, підтягнуті, вони легко заштовхують цих хлопчаків усередину в КМДА і стають уже пліч-о-пліч, однакові на зріст, треновані, спортивні. І офіцер у них такий (з-під балаклави видно) — під п'ятдесят, теж спортивний і дуже доглянутий, такий прямо... бездоганний. Видно, що профі. Він такий просто щасливий був... Р-раз! — такий став — хлопці працюють. Демонстранти до нього намагаються якось апелювати. У

Для кінематографіста дуже важливий відсторонений погляд на ці речі. Я не кидав «коктейлів Молотова», не кидав бруківку, та я, звичайно, був, як і зараз, на боці людей, які виколупували бруківку і йшли з нею в атаку. І жінки, й бабусі — кожен свій камінчик підносив, і я цілковито на їхньому боці. Але застосування зброї для мене неприйнятне.

Для мене як кінематографіста з відстороненим поглядом на події було зрозуміло, що на Майдані діє багато різних сил, які намагаються маніпулювати людьми. Скажімо, я бачив, як працювали пітерські команди під нашими лейбами, з тризубами, — так... дуже професійно.

В якийсь день, коли домовилися про те, що демонстранти звільнять КМДА, а ті

мене є цей матеріал... Один чоловік звертається до нього: «Ну, ти ж доросла людина...» Той раптом повертається до нього і каже: «Мені особисто похер». Потім повертається до мене (а я з камерою стою): «Добре чути?» Причому я чую пітерський такий — прям от пітерський — акцент. Навіть не Москва, чистий Пітер.

Наступного дня, 18 лютого, я був присутній, коли вантажівки захоплювали на Грушевського, ми стояли у перших рядах. І тут теж з'являється ця команда і впродовж... не знаю... секунд семи вони застрибують на борт — семеро, максимум десять, чоловік — і скидають цілий ряд ВВ-шників. Коли вони заскочили на борт, я поліз на кабіну. Розвертаюся — а ВВ-шники вже всі на асфальті. Так вони професійно працювали!.. Демонстранти піднялися на кузови, а ці хлопці розчинилися у натовпі.

І ще історія була, з ними пов'язана. Коли вже остаточно розчищали Майдан, підключили киян, типу суботника. Заклик був «Все на АТО». І я спостерігав, коли валили намети, працювали ті самі «Нарнії», які трощили все. Причому вони працювали чітко під керівництвом.

Я уважно простежив життя барикади на Інститутській від початку до завершення, не поїхав в АТО і відмовився від фільму, щоб повністю всю хронологію конкретно цієї барикади відзняти до повної за-

чистки. У мене вийшла ціла історія, складена послідовно. І от коли зачищали, значить, ці хлопці... Я бачив, як вони працювали то тут, то там. І тут вони йдуть зносити цей великий каркасний намет, що стояв біля стели. Вони його не розбирають, а ламають. Навет дуже добротний, з нержавіючої сталі, біля нього стоїть господар і просто плаче: ну от навіщо, навіщо його ламати? Я поруч знімаю це все. Навет величезний, важкий, ці хлопці завантажили його і понесли вшістьох. І я за ними з камерою. Тут знову з'являється молодий спортивний чоловік, підходить, з двома «псами» — підлітки такі в стані «тільки скажи, ми його з асфальтом зрівняємо». Він до мене, посміхаючись,

---

Як кінематографіст я зрозумів, що барикада на Інститутській – зручна точка для зйомки. ...Ми там оселилися, підключився Юра Грузінов. Так почався «Вавилон 13» – збиралися, кожен брався за свою тему і знімав.

підходить і спокійно так каже: «Не треба йти далі». А я йому, теж спокійно так посміхаючись, «дурня увімкнув» і кажу: «Не, ну ви ж на АТО, ви ж за правду?» На що він мені, теж посміхаючись: «Наш народ не готовий до правди. Сподіваюся, ми один одного зрозуміли», — і пішов. А ці два «бульдоги» залишилися.

Я спостерігав усі ці процеси, але це не змінило моєї громадянської позиції. Та я все більше переконувався в тому, що треба шукати новий шлях, і він має бути не в лоб, не напряду — потрібно шукати, де посадити те «дерево», щоб воно проросло і зміцніло. Йти «в лобову» на цю систему дуже важко.

Над нами були ангели весь час, навіть дим ніколи не йшов у наш бік. Люди, які в житті не були відкритими, яких життя пошарпало, вони приходили на Майдан – і раптом відкривалися.

Було також розуміння того, що прийшов час збирати каміння, і раз ми сьогодні не бачимо, як, треба продовжувати шукати. Те, що зараз відбувається у світі, звісно, дуже страшно... з точки зору драматургії. Конфлікти, особливо

міжнародні, мають тенденцію загострюватися. Вже зроблений той крок, за яким страшно взагалі подумати, що може відбуватися. Тому потрібно просто вірити і жити. «Надежды маленький оркестрик»...

І ось із цими думками, з розумінням того, що все так неоднозначно, почалися події в Криму. Мій батько, Леонід Петрович Пілунський, — прогресивний проєвропейський журналіст, моряк, дуже відома людина в Криму. Він довгий час представляв «Рух опору Криму», особисто знав Чорновола і багато зробив для того, щоб Крим помалу ставав українським. Батько — один із найсвітліших людей там, який підтримував і підтримує Україну. І коли почалися заворушення в Криму, коли почали виходити «зелені чоловічки», звичайно, я дуже боявся за нього. Я просто поїхав туди з камерою, щоб на власні очі побачити, що взагалі відбувається, і спробувати поговорити з тією стороною теж. І там почалася інша історія, з російським полоном, яка для мене, слава Богу, закінчилася без втрат.

Щодо нашого фільму, який ми знімали на Майдані, — зараз монтуємо, є команда, яка над ним працює. В українців взагалі дуже глибокий потяг до культури, до створення краси навколо

себе. У побуті, наприклад, це дуже сильно проявляється. Коли проїжджаєш по Росії, з вікна видно, наскільки там усе занедбане, облуплене, кордон з Україною перетинаєш — і відразу такий контраст: біля хати квіточками засаджено, хвіртка розмальована... Напевно, ось у цій ментальній особливості сутність українців, яка визначає наш прогресивний шлях. Ми дуже глибоко в культурі знаходимося. І ми відкриті до цієї культури. Люди на Майдані з пієтетом ставилися до будь-якого прикрашення, були відкриті будь-якій творчості. І «Вавилон» тому виник. «Вавилон» дуже багато зробив саме тому, що ми зверталися безпосередньо до людей, спілкувалися з ними.

І ще одна чудова історія з Майдану, про Алана Бадоева. Алан Бадоев — режисер-кліпмейкер, і після 11 грудня, коли я ніч на Майдані відстояв, я прийшов до нього на зйомку. Ну, і розповідаю, значить, що ми ніч там, на Інститутській, простояли. Алан такий: «Дивно...» Тобто для нього весь цей Майдан — це дуже дивно було. Ну, дивно то й дивно. Було так, що ми навіть на знімальному майданчику поділилися. Ті, хто стояв на Майдані, трималися разом, а він був трохи відсторонений. Пройшов якийсь час, і десь через два тижні, вже після Нового року, я йду на Майдан... і бачу: виходить з Майдану Алан Бадоев, прогулюється такий у дублянці. Каже: «Та от, вирішив подивитися. Мені цікаво стало, як ти провів тут ніч. Знаєш, що мене здивувало? Дуже багато молоді. І молодь цікава така». І все це відсторонено, у такому філософському осмисленні...

Я уважно простежив життя барикади на Інститутській від початку до завершення, не поїхав в АТО і відмовився від фільму, щоб повністю всю хронологію конкретно цієї барикади відзняти до повної зачистки. У мене вийшла ціла історія, складена послідовно.

...19 лютого, вогненна барикада. На передовій залишилися тільки молодь і люди похилого віку, тобто... ну, зовсім блаженні, тільки блаженні. Було вже метрів 50 від сцени до «Беркута» — якщо зараз гранати полетять, то вони прилетять прямо до сцени. Хтось кричить: «Несіть дрова, запалюйте!» І раптом я бачу, як із натовпу вибігає Бадоев з дровами і кричить: «Слава, а навіщо ми туди несемо дрова?» Він навіть не розуміє, що робить, але вже робить...

#BABYLON13
CINEMA OF A CIVIL PROTEST

документальний фільм

СИЛЬНІШЕ НІЖ ЗБРОЯ

у кінотеатрах України
з 27 листопада

Кадр трейлеру до фільму «Вавилону 13»
«Сильніше, ніж зброя»

Кадр з відео «Вавилону 13» «Повернення», зняте після повернення Ярослава Пілунського та Юрія Грузінова з полону в Криму

Майдан – це...

ПАМ'ЯТЬ

НАТАЛІЯ ІВАНЧЕНКО

1967 року народження,
куратор Музею плакату України

Я працюю в журналі «Музеї України». Ми дуже багато спілкуємося з музейниками, об'їздили всю країну, врешті-решт почали робити виставки. І до нас прийшли художники-колекціонери та й кажуть: «У нас є плакати 20-х, 30-х, 50-х років. Чи можна зробити виставку?» — «Давайте спробуємо, що з цього вийде». Організували кілька тематичних виставок. Таким чином почала збирати

фондова збірка, і ми вирішили зробити свій невеличкий приватний музей.

Тема плакатів почала відроджуватися десь на початку 2010-х років. Ми побачили, що їх уже продають на Андріївському узвозі, влаштовують якісь галереї, і вирішили проводити тематичні виставки. Працювали по Голодомору з Романом Круциком* і Вітром** — у них чудові колекції. Працювали з музеями: піднімали їхні колекції, дивилися. Робили багато прес-конференцій, здійснювали інформаційну підтримку — і пішов розголос про те, що існує такий невеличкий музей.

Коли почався Майдан, з 1 грудня ми почали збирати інформацію в мережі. Люди реагували дуже швидко. Ми відкрили сторінку на Фейсбуці й туди почали щось потроху стягувати, а

* Роман Круцик — голова Київської міської організації Українського добровільного історико-просвітницького правозахисного благодійного товариства «Меморіал» імені Василя Стуса.

** Валерій Вітер — український співак і художник, свого часу — соліст ансамблю «Кобза».

потім люди самі стали скидати. І в нас на сторінці назбиралося більше 5 тисяч постерів, малюнків, карикатур. Як тільки виникне якийсь заворушення, так і пішла величезна кількість плакатів. Величезна! Нас просто закидали — ми тільки й робили, що це все перебирали.

Занадто брутальні плакати ми вилучали, а найкращі збирали у картотеку. Потім зв'язувалися з авторами, і якщо вони давали згоду, то ми забирали у них оригінали, якщо ж ні, то вони передавали копії. Люди не завжди називали свої прізвища. Дозволяли використовувати свій твір, але попереджали: «Мене не світити!» Бо то був час... люди дуже боялися. Автори, до речі, стали про себе нагадувати десь уже наприкінці січня — почали потрошку виходити на світло і говорити: «Це моє», «А це моє», «Можна», «Не можна»...

Ми склали список наших постійних авторів. Це Юрій Журавель, що став дуже відомим, Андрій Єрмоленко, Ася Колос (ми і досі з нею працюємо), Стронг (хлопець із Житомира), Володимир Савінов, В'ячеслав Тітов, Анна Васюк, Олег Надєждін, Марися Рудська. Марися взагалі після нашого «промоушена» поїхала працювати зі своїми плакатами в Америку. Тобто у нас був досить великий пласт авторів.

Плакат — це ідеологія. В екстремальній ситуації люди одразу показують те, що бачать. Поки напишеш книжку, поки прочитаєш — це довго, а на картинці видно все і зразу.

Десь на початку лютневих подій на нас «наїхали» і «грохнули» нашу сторінку на Фейсбуці: банили, банили, банили і нарешті закрили. Ми зробили нову сторінку — повиклали туди те, що в нас збереглося. Люди побачили, що ми відродилися, пішли по своїх сторінках, по своїх мережах і знову нам накидали. Заходили, коментували, поширювали — дуже багато. Найбільша відвідуваність у нас була 20 лютого і в наступні дні — понад 200 тисяч.

23 лютого ми прийняли рішення зробити виставку плакатів Майдану. Домовилися в Пирогові (я ще тоді там працювала) — і нам виділили в музеї невеличку хату. Довго думали, яку вибрати хату, щоб ідеологічно по голові не било. Вибрали тернопільську, і 27 лютого відкрили першу виставку. Саме

в цей час заводи́ли російські війська в Крим. Було так мото-рошно...

Окрім плакатів на виставці було дуже багато артефактів. Їх нам принесли з Майдану. Багато плакатів приносила Самооборона Майдану — ми просили їх про це. Ця виставка у Пирогові досі діє. Також ми зробили окрему виставку «Крим — це Україна». Це було буквально через тиждень після відкриття першої, бо нам накидали величезну кількість плакатів, постерів, карикатур саме кримської тематики. Тобто відбуваються якісь події, і люди малюють — хтось від руки, хтось у фотошопі... Але колекція величезна була! Вона і досі в нас лежить.

Зараз про Майдан важко розмовляти. Ніхто не хоче про це говорити, бо люди розчарувалися. А тоді це можна було. У людей були свіжі спомини і свіжі враження.

...в нас на сторінці у Фейсбуці на-збиралося більше 5 тисяч постерів, малюнків, карикатур. Як тільки виникне якесь заворушення, так і пішла величезна кількість плакатів. Величезна!

Я можу сказати, вже з до-свіду, як працює виставка пла-катів у Пирогові. Мені нагля-дачка розповідала, що реакції були досить різні: хтось плю-вав, хтось хотів усе зірвати, інколи доводилось навіть ви-кликати охорону, бо люди бу-шували. Інші просто стояли, дивилися, плакали, згадува-

ли, навіть ставили свічки (там свічка була електрична). Тобто реакція була неоднозначна, навіть після Майдану. Хтось у по-леміку входив: «Ну, і чого ви добилися? Ось побачите, чим все закінчиться!» Хтось просто згадував, показував дітям, розпо-відав. Там були досить яскраві плакати, на них — основні події від 1 грудня до 20 лютого. Хронологія чітко проглядається.

Зараз ми по змозі намагаємося знайти автора кожного пла-кату. Розмовляємо з людьми, розпитуємо: «Чие це може бути?» Сьогодні ж уже можна сказати: «Це моє!» Зазвичай наші плака-ти — це невеличкі малюнки. Десь оригінал просимо, десь вдаєть-ся отримати «експонат» тільки в електронному вигляді. Систе-матизуємо плакати за хронологією. А що стосується Майдану, то є колекції: ці плакати ми здебільшого по авторах розкладаємо.

Якщо нам не вдається встановити авторство якихось пла-катів, вони висять із підписом «Автор невідомий». Згодом уже

намагаємося «вчислити» творця за почерком. Кожен автор має свій стиль. Якщо ти побачив кілька творів одного автора, то вже потім дивишся і розумієш, що це його робота. Тому поступово ми, звісно, будемо розшукувати авторів, але зараз наше завдання — по зможі знайти максимальну кількість плакатів для музею. Деякі доводиться купувати, а щось просто дарують.

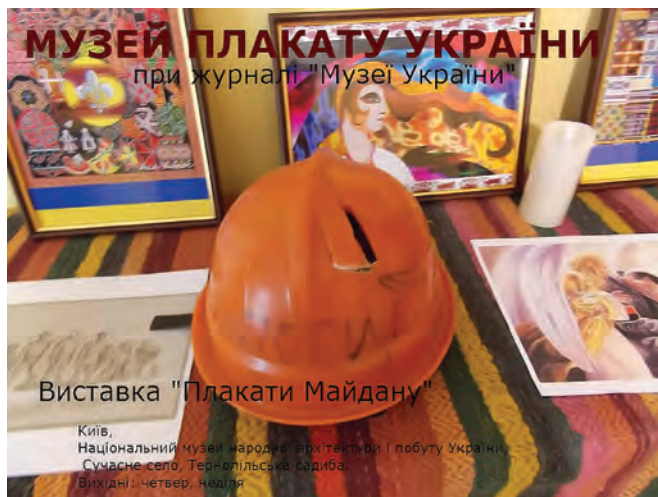
Майданівські плакати всі яскраві. Найулюбленіші серед них назвати важко — вони всі як діти! От кажуть, що для музейника кожен експонат — як дитина. Я не вірила цьому, поки не почала сама цим займатися. Найулюбленіші — це перші, звичайно, грудневі, їх мало залишилося. Люди тоді не звертали на них уваги, не підтримували, не збирали. Тому, мабуть, грудневі — найцінніші. Малюнок із хлопчиком, який читає книжку, сидячи на барикаді (його Журавель намалював), взагалі став класикою. І після нього люди почали звертати увагу на ці плакати. Тоді це набуло масовості. Всі почали цим займатися, збирати. Також я бачу, що лютневі плакати активно тиражують.

Пік створення плакатів, я вважаю, був на Майдані, а другий спостерігаємо зараз — коли війна. Плакат — це ідеологія. В екстремальній ситуації люди одразу показують те, що бачать. Поки напишеш книжку, поки прочитаєш — це довго, а на картинці видно все і зразу.

Майдан для мене завершився, коли ховали хлопців. Тоді, коли випустили Тимошенко, я зрозуміла, що ми програли. У цей день ховали хлопців, а депутати салютували, що випустили

Плакат Наталки Шуст-Цимбалюк є візитівкою Музею плакату України

Оголошення виставки

Тимошенко. Це було настільки брудно, настільки лицемірно...

Коли втік Янукович, я не зраділа — я напружилася: що буде далі? Мені не 20 років, і я розуміла: щось може далі бути — буде звідти інтервенція, він не просто так пішов, він обов'язково ще щось утне. І я вважаю, що цю війну він теж спровокував, не тільки Путін, у цьому замішаний і Янукович також.

Те, що було на Майдані — закономірність. Треба було щось робити, воно не могло так ще довго тягтися. Людям треба було якось діяти. Ну скільки можна було танцювати на Майдані? Все одно хтось би першим узяв гвинтівку і натиснув на гачок. Вже всі були напружені. Всі втомилися. Розходитися не було сенсу. Знаєте, як у театрі — обов'язково має бути кульмінація. У січні вона і сталася. Але такої кривавої кінцівки ніхто не чекав. 100 смертей... Ця сотня, це... досі переживаєш, і досі не віриться, що це відбувається в Україні.

Але це наш Майдан. Це та подія, яка потрібна була на певному етапі розвитку країни. У кожного покоління має бути свій Майдан. Майдан мого покоління — гранітний. Прошло 14 років — піднялось нове покоління. Воно знову захотіло змін. Їм щось не подобається! У нас, українців, так: щось не подобається, значить, змінюємо. І виходимо на Майдан. Покоління у нас зараз змінюються не через 20 років, і навіть не через 15, а через 10. Піднімається нове покоління — і розуміє, що треба щось міняти, треба щось рухати. Цей Майдан — протест покоління наших дітей.

В Україні майдани — це закономірність. І слава Богу, що нам дають можливість їх робити. І це не останній наш Майдан. Єдине погано — що він так трагічно завершився. Хай буде Майдан... волошковий, калиновий — назву знайдемо! Але нехай це не буде трагічно!

Частина експозиції виставки
«Плакати Майдану»

ІГОР ПОШИВАЙЛО

1967 року народження, директор
Національного меморіального
комплексу Героїв Небесної Сотні —
Музею Революції Гідності

Для мене події на Майдані почалися 1 грудня 2013 року, коли моя колега Лінда Норріс, з якою ми зробили чимало проектів з розвитку музейної справи в Україні (вона мешкає у Сполучених Штатах і досить відома в українському фаховому середовищі), написала у своєму блозі «Некаталогізований музей»: «А що б я зробила, коли би була директором київського музею, прямо зараз?!» І цей матеріал глибоко

зачепив мене як музейника, бо у ньому в доступній формі було викладено чітку програму дій: як, по суті, звичайний музей — сучасний, західного типу — разом зі своїм персоналом і керівництвом повинен відреагувати на ті події, які відбуваються навколо нас: зокрема на те, що сталося зі студентами — силовий розгін мирного протесту.

Цей пост надихнув мене на написання статті, яка була опублікована на «Історичній правді» під назвою «Музеї України і Євромайдан: учимося бути з народом». Це була така програмна річ, хоча й зачіпала філософські аспекти. Тобто я запитував себе самого і своїх колег — працівників музеїв і загалом культурної сфери: «А що повинні робити в цій ситуації ми? Вдавати, що нічого не відбувається?» Адже так історично склалося, що переважна більшість музейних закладів України є державними, а отже — залежними від влади через культурну політику, фінансування. Тож яким має бути ставлення музеїв до таких незвичних і нетипових подій? Вони повинні реагувати чи

ні? Чи ми маємо вдавати, що нас це не обходить? Ми, мовляв, обслуговуємо відвідувачів у стінах свого музею, і те, що відбувається поза його межами, нас не стосується?

Згодом дуже цікава вийшла з того дискусія і в інтернет-просторі, й між нами, колегами-музейниками. Пізніше ці питання обговорювали і на міжнародному рівні: у відгуках наших колег — європейських та американських, у пресі, на конференціях. В музейному середовищі України постало питання: а для кого працюють музеї? Для чого вони створюються? Чи це політичні проекти? Чи мають вони бути соціально відповідальними у подібних ситуаціях?

І з того часу, по суті, вже з кінця грудня, почав збиратися невеличкий гурт музейників, котрі відчували внутрішню потребу долучитися до подій, що, як уже було очевидно, змінюють суспільство, змінюють країну. Який внесок мав би бути з нашого боку? Внесок, який допомагав би у тому середовищі — новому, протестному, яке зароджувалося і розвивалося. Перше коло таких однодумців представляло музейні заклади: заповідник «Тустань», що на Львівщині, — Василь Рожко і Андрій Котлярчук, Музей Івана Гончара — я, Софію Київську — Тимур Бобровський, Музей Ханенків — Катерина Чуєва, а громадську організацію «Агенція культурних стратегій» — Микола Скиба.

...я запитував себе самого і своїх колег — працівників музеїв і загалом культурної сфери: «А що повинні робити в цій ситуації ми? Вдавати, що нічого не відбувається?»

Ми збиралися у кав'ярні на Майдані чи в офісі Самооборони на Хрещатику і думали: яка стратегія, що ми робимо? Бо вже очевидно було, що це події історичного масштабу — їх треба фіксувати, зберігати матеріальні свідчення про них. І ми розуміли перспективу: це не Помаранчева революція, це не на три тижні, це надзвичайно серйозно. На той час ні я, ні мої колеги в Україні не мали достатнього досвіду документування, музеєфікації подій сучасності, коли суб'єкти історії — люди, які творять події під час протестів, по суті, стають об'єктами висвітлення, об'єктами майбутніх музейних експозицій. Саме тоді у нашій ініціативній групі з'явилися перші такі стратегічні міркування: план дій, тактика, принципи збирання експонатів. Ми розподілилися на групи. Я, приміром, відповідав

за збирання рухомих об'єктів, Тимур Бобровський і Катерина Чуєва — за музеєфікацію нерухомих, Василь Рожко і Микола Скиба — за концептуальні й стратегічні речі. Вже тоді ми назвали наш проект «Музей Майдану». Спочатку то була більше емоційна реакція на те, що відбувалося навколо, аніж готова відповідь.

Кураторська екскурсія виставкою «Творчість Свободи: (Р)еволюційна культура Майдану» для посла США в Україні Дж. Пайєта. Музей Івана Гончара. Січень 2015 р. (фото Б. Пошивайла)

Поступово наш проект набирив обертів. Оскільки Василь Рожко входив до штабу Самооборони Майдану, ми отримали можливість ширше залучати волонтерів. З їхньою допомогою ми документували свідчення, збирали предмети для музею. На той час елементи барикад були частиною протестного простору, і говорити про їх вилучення для музею було передчасно. Та нам вдалося зберегти багато цінних речей. Наприклад, славнозвісну різдвяну шопку,* створену художниками Львова і привезену до Києва до новорічно-різдвяних свят. Її встановили неподалік від

консерваторії й мали згодом передати у власність греко-католицькій курії. Після свят нам вдалося домовитися зі священниками про перевезення шопки у безпечне місце. Ми вчасно її забрали, бо інакше вона б згоріла під час штурму 19 лютого, коли палав майдан Незалежності й багато артефактів було кинуто у захисний вогонь.

Нам також вдалося домовитися з Русланом Андрійком, комендантом київської мерії, про передачу низки артефактів з того приміщення. Тоді музейна збірка поповнилася цікавими плакатами, малюнками, написами, речами. Адже було зрозуміло, що все це буде знищено представниками влади, які мали повернутися до будівлі.

* Назва вертепу в польській традиції.

Багато речей, що поповнили нашу колекцію, були віднайдені в госпіталі, який розміщувався в готелі «Україна». Після евакуації госпіталю наприкінці лютого багато залишених речей було запаковано у великі поліетиленові пакети. З учасником нашої ініціативи Тарасом Хмелевським ми саме вчасно туди приїхали і відібрали потрібне нам, серед чого чимало унікальних речей: саморобні ноші, зроблені з брусків дерева і ковдр Укрзалізниці, закривавлені. Багато особистих речей: наплічники хлопців, одяг, медичні препарати, реєстраційні щоденники — нотатники із записами (хто прибув, як лікували, які поранення). Ми запакували те, що нас цікавило, і залишили до наступного ранку, бо треба було знайти транспорт, щоб усі ті речі вивезти — їх було досить багато.

Приїжджаємо о 9-й ранку — вже нічого немає, вже прибрано, і ніхто не може відповісти, куди все поділося. Та зрештою нам пощастило дізнатися: виявляється, всі ці речі були винесені на Інсти-

тутську, вгору перед барикадами, і стояли там, готові для вивезення на смітник. І там серед величезної купи однакових чорних поліетиленових пакунків нам вдалося відшукати відібрані нами предмети. Ми там порпалися, мов бомжі, але віднайшли з десяток наших торб, по суті, врятувавши майбутні експонати. Ця історія свідчить про що? Зокрема про те, що на той час ніхто глибоко не усвідомлював необхідності збереження звичайних побутових речей, які ставали непотрібними, але могли бути цінними для музею.

Нам цінність тих речей для майбутнього була очевидною. Те, як ми діяли у той час, по суті, не є класичним прикладом фахового підходу, адже в ідеалі спочатку створюється концепція, а вже під неї підшукуються предмети й історії. Але в тій ситуації ми розуміли, що тут усе навпаки: необхідно було зберегти якомога більше матеріальних свідчень, а пізніше буде досить легко відібрати з-поміж них необхідне для експозицій. Важливо було зберегти банальні, на перший погляд, речі, які мають свою історію, які допоможуть у майбутньому створити сере-

---

...вже очевидно було, що це події історичного масштабу — їх треба фіксувати, зберігати матеріальні свідчення про них. І ми розуміли перспективу: це не Помаранчева революція, це не на три тижні, це надзвичайно серйозно.

довище для рефлексій та емоцій: наприклад, пробиті шоломи, щити, обпалені предмети...

Багато моїх колег просто не розуміли, навіщо я звозив той «хлам» з Майдану. Навіть у межах нашої ініціативи були дискусії. Дехто дивився на Майдан суто з концептуальної точки зору. Їх більше цікавили такі абстрактні й узагальнені речі, як свобода, права, а предмети... на їхню думку, були вторинними. Я, навпаки, наполягав на тому, що треба збирати речові й усні свідчення, бо вони динамічно зникали з барикадного простору. І тому я закликав усіх об'єднуватися для збирання предметів та історій, бо концептуальні речі ми могли напрацьовувати в кабінетах пізніше. Тож музейна справа рухалася у нас паралельними течіями. І це добре, бо саме так народжувалося і розуміння того, що нам потрібно для майбутнього музею Майдану.

...на той час ніхто глибоко не усвідомлював необхідності збереження звичайних побутових речей, які ставали непотрібними, але могли бути цінними для музею.

Наша невелика ініціативна група не була єдиною у збиранні експонатів з Майдану. Та ми і не позиціонували себе як єдина група, адже знали, що паралельно цим займаються й інші фахівці. Зокрема, матеріальні пам'ятки Революції

Гідності збирали колеги з Музею історії міста Києва. Я зустрів своїх колег зі Львівського історичного музею, котрі збирали експонати в лютому 2014 року. До цього музею багато предметів передала Львівська сотня, у них непогана колекція. Були й інші колеги. Наприклад, Дмитро Піркл, колекціонер і підприємець, який був поранений на Майдані. Він зібрав колекцію для Дніпропетровського історичного музею. Під керівництвом директора Запорізького краєзнавчого музею Георгія Шаповалова також зібрано досить велику колекцію і відкрито постійну експозицію на тему Революції Гідності. Полтавський краєзнавчий музей має цікаві речі, подаровані полтавцями, що повернулися з Майдану.

Були й інші ініціативи, зокрема представники Мистецької сотні та Спільноти художників Українського дому Ігор Левченко і Наталя Кадін-Фесенюк зібрали досить багато речей, які свого часу зберігалися в Українському домі, у фондосховищах Музею історії міста Києва. Пізніше на виставках, ініційованих Музеєм

Майдану, їхня колекція також була представлена, і ми сподіваємося, з часом ті речі поповнять нашу збірку.

Збиранням займалися й невідомі нам групи. Зокрема, представники однієї з них прийшли до нас із пропозицією передати на збереження свою колекцію, розміщену в гаражах, якій загрозувало пограбування. Вони пропонували нам надати площу для зберігання експонатів — ми згодилися, але вони в останню хвилину чомусь відмовилися. Була група, яка винесла чимало речей зі згорілої будівлі Федерації профспілок на Хрещатику.

Ми намагалися дістати офіційний дозвіл на доступ до «майданівських» приміщень, пошук і відбір експонатів, вони ж робили це якимось іншим чином, набагато спритніше за нас. Та й легендарне майданівське піаніно перед КМДА, яке його власники вирішили передати нам на зберігання, за півгодини до нашого прибуття було завантажене і вивезене невідомими. Тобто паралельно існували «тіньові» групи, у яких була своя мотивація збирання цих речей.

Збирання усних історій. Відомий майданівець Михайло Гаврилюк дає інтерв'ю. Березень 2014 р. (фото М. Пошивайло)

Мені Майдан запам'ятався ще й тим, що нам вдалося деякі музейні програми перенести на територію протесту. Щодо цього в Музеї Івана Гончара тривали дискусії, були вагання, заперечення, спроби відбутися консервативним підходом. Але зрештою вдалося перенести частину своїх освітніх програм на Майдан. У грудні, зокрема, ми там провели обрядове коло свят, починаючи від Андрія, Катерини — вони проходили і на головній сцені, і в інших місцях.

Ми бачили, наскільки це важливо для протестувальників. Концерти, флешмоби, майстер-класи з танців та співу, обрядові виступи наших колективів допомагали, бо багато людей на Майдані були національно свідомі. Вони були прихильниками

народної культури, особливо представники західних регіонів — традиційна культура була невід'ємною складовою їхнього життя, і саме на Майдані вони діставали у цьому моральну підтримку. Беручи участь у таких заходах, вони ненадовго скидали з плечей тягар політичної відповідальності, побутових проблем. Пам'ятаю, як охоче хлопці та дівчата долучалися до наших заходів. Пізніше, переглядаючи наші відео, я побачив Олександра Капіноса,* який танцював під час одного з наших флешмобів у переході на майдані Незалежності — так радісно, піднесено...

Олександр Капінос серед учасників майстер-класу з народних танців, організованих Музеєм Івана Гончара на Майдані. 7 грудня 2013 р. (фото Б. Пошивайла)

Майдан — це чіткий посыл, маркер нашої ідентичності: політичної, культурної, індивідуальної. І якраз у цих подіях ми намагалися зрозуміти, що значить Майдан для нас самих, його учасників.

Майже все своє свідоме життя я пропрацював у музеї. Це — ідеальне середовище, яке здебільшого має справу з минулим, з культурною спадщиною. Це така собі ідеалістична, відшліфована часом, ностальгійна картинка — картинка краси, радості, любові, свята, гармонії — вже відфіль-

трована реальність. Це, по суті, цінності вищого ґатунку. А явища і стереотипи патерналізму, апатії, роз'єднаності — вони все ж таки були присутні в нашому житті, перед тим насаджувани століттями. І от звільненням від них, своєрідним очищенням, духовним катарсисом і став Майдан для багатьох. А ще — апробацією на практиці відомого вислову, що невелика група відданих громадян, котрі беруть на себе відповідальність, може змінити світ.

* Герой Небесної Сотні, загинув 18 лютого 2014 року.

Нове поповнення Музею Майдану — майданівські каски козацької сотні. Лютий 2016 р.
(фото Б. Пошивайла)

ВАСИЛЬ РОЖКО

1980 року народження,
державний службовець, музейник

Мій Майдан почався в п'ятницю 22 листопада, коли ми зібралися у Львові на мітинг. Ще незрозуміла була ситуація, але дзвонили знайомі, казали, що насуваються величезні зміни, що треба щось робити, і ми згуртувалися й вирішили, що треба їхати в Київ.

Частина з нас були з організації «Спадщина», яку свого часу очолював і, власне, створив Парубій, — таке було наше ядро хлопців та дівчат. Ще

були пластуни та інші. Коли ми приїхали, ті, що були на Майдані, дуже втішилися. Ми це пізніше зрозуміли. Оце відчуття, коли прибуває навіть жменька людей уночі — це дуже, дуже сильно.

Найперше ми на прохання Парубія ще на політичному Майдані організували інформаційний центр. Ми відразу розуміли, що ми — єдине ціле і не підписуємося під жодних політиків. Так, ми знали Андрія Парубія, він наш виховник, ми йому віримо, але інших лідерів ми не знали. Тому там кожен відповідав за свою малу групу, і це було важливо взагалі протягом Майдану.

Після 11 грудня ми вдруге приїхали до Києва, і зразу відчували, що Майдан став набагато серйозніший. І знову ми шукали, чим можемо бути корисними. Нам, знову ж таки, доручили організувати інформаційний центр Самооборони для комендантських чот, 14-ї й 15-ї сотень у Будинку архітектора.

Парубій кілька разів просив мене провести таку своєрідну інвентаризацію, то в мене є для музею Майдану три карти. Три-

чі — в грудні, у січні й в лютому, вже після розстрілів, — я робив картосхему Майдану. З усіма наметами, позначками, що де розміщено, хто де живе, — ми просто ходили і замальовували все.

Десь, певно, 25 січня у «профспілках», власне, зародилася ідея створення музею Майдану. Тарас Родцевич, який у штабі Самооборони на той час був, вночі покликав мене. Я побіг, думав, щось сталося — з пораненими чи з полоненими щось... А він каже: «Ну, ти знаєш, ми вже перемогли...» Це ще було далеко до перемоги, але

вже якесь таке відчуття було. «Ми вже перемогли, — каже. — Подумай, як це зберегти для історії». А Ігор Пошивайло ще воєни написав статтю про те, що музеї мають бути разом із суспільством. І тоді я у проміжках між подіями почав думати про музей. Ми з Миколою Скибою почали малювати, прикидати, що можна робити, потім Ігоря Пошивайла долучили, і втрьох, власне, започаткували музей Майдану.

Ми обговорювали наші плани експонувати музейну колекцію спочатку в одному з наметів, щоб зразу всім показувати, чим ми займаємося. Ми розуміли, що люди можуть не довіряти, тому вирішили всіх поінформувати, щоб принаймні у межах периметру знали, що є така ініціатива. Потім думали за Український дім, коли він був ще наш, але все дуже швидко змінювалося, і періодично музей трохи відходив на задній план. Хоча вже тоді ми мріяли створити віртуальний простір, який дав би змогу показувати не тільки предмети, а й як це все відбувалося в часі, як змінювалися ситуація, атмосфера, дух, енергія людська.

Пам'ятаю, 19 лютого ввечері розглядали варіанти дій на випадок, якщо буде такий штурм, Михайлівську перегородять і люди будуть «ломитися» у Софію. Я подзвонив до Олени Сердюк, яка була тоді директором, кажу: «Ви краще самі відкрийте, пропильнуйте, бо це ж пам'ятка і все таке».

І вона поставила тоді заступника чергувати, і так пару ночей вони пильнували. Вони були готові самі відкрити, якби

Парубій кілька разів просив мене провести таку своєрідну інвентаризацію, то в мене є для музею Майдану три карти. Тричі — в грудні, у січні й в лютому, вже після розстрілів, — я робив картосхему Майдану.

щось таке трапилось. А ми з Тимуром Бобровським (археолог, ми дуже багато з ним по Тустані* пройшли) з того часу почали думати про охорону музеїв загалом, бо він мені так наполегливо: «Можуть грабонуть, може мародерство бути...» Пройшло тижнів два після розстрілів. Міліції, вважайте, не було, і в штабі Самооборони прийняли рішення, що Тимур моніторитиме найбільш важливі й цінні музеї. Він налагодив з ними комунікацію, і коли щось, не дай Бог, ставалося, він із сотником чи з кількома виїжджали на місце з'ясовувати ситуацію.

*Після першої ночі на Майдані.
Організація української молоді
«Спадщина» та львів'яни.
24 листопада 2013 р.*

Навіть у цей момент я думав про музей Майдану. Від початку було зрозуміло, що це не буде звичайний музей. Ми також розуміли, що стратегувати і писати концепцію — це дуже «всерйоз і надовго», і що це треба робити паралельно — обмірковувати концепцію і збирати експонати. Пізніше ми ще й трохи опитували людей. Власне, Ігор Пошивайло, зокрема у штабі, робив відеозаписи, на той момент пару десятків уже зробив.

Все змінювалося дуже швидко. Не сама ідея зберегти пам'ять про Майдан, а умови, в яких ми намагалися втілювати її у життя. Предмети з відбитками пальців могли бути речовими доказами. Тому на той момент ми розглядали, так би мовити, віртуальний формат музею як більш безпечний — коли людина надсилає зображення майбутнього експонату, а не приносить саму річ. Для нас дуже важливо було, щоб люди знали, що відбувається, і довіряли нам. Тоді з'явилися перші

Все змінювалося дуже швидко. Не сама ідея зберегти пам'ять про Майдан, а умови, в яких ми намагалися втілювати її у життя. Предмети з відбитками пальців могли бути речовими доказами. Тому на той момент ми розглядали, так би мовити, віртуальний формат музею як більш безпечний — коли людина надсилає зображення майбутнього експонату, а не приносить саму річ. Для нас дуже важливо було, щоб люди знали, що відбувається, і довіряли нам. Тоді з'явилися перші

---

* Тустань — пам'ятка оборонної архітектури, розташована в Українських Карпатах, у Сколівському районі Львівської області, поблизу селища Улич. Залишки ранньосередньовічної наскельної фортеці-града і митниці IX–XIII ст. входять до складу Державного історико-культурного заповідника «Тустань».

листівочки, які розклеювалися на Майдані й довкола нього, — про те, що є такий музей, що ми збираємо артефакти. Найбільше, звичайно, збиранням займався Пошивайло.

Але ті події, що відбувалися... вони були набагато серйознішими, і музей так трохи відходив на задній план. І, на жаль, ми не зберегли не те що дуже багато — більшу частину не зберегли того, що могли б і хотіли. Взяти хоча б «профспілки». Ми сиділи собі на 8-му поверсі, кожен займався своїми справами, і ніхто не думав, що щось може статися із «профспілками». Треба дбати про те, що за територією, бо... ну, це ж «профспілки» — завжди можна прошигнутися і все позбирати. А потім... одна ніч — і все, нічого нема.

Ми не полишали думки і про реальний музей. Нам відразу хотілося щось показувати, аби люди бачили хоча б формат — відкриті фонди, вже систематизовані згідно з якоюсь ідеєю. Ми усвідомлювали, що це не буде ідеальна концепція, але вже, принаймні, лінійно якось можна було вибудовувати матеріал у часі, за основними подіями. В Інтернеті зробити це було набагато простіше, там взагалі можна було легко перебудовувати весь інтерфейс музею. Ця віртуальна архітектурна реальність могла набувати будь-яких форм.

Був такий пан Тарас Хмельовський, то він запросив, по моєму, з Росії, двох людей, заплатив їм з власних грошей, і вони десь 7 чи 8 березня 2014 року поробили 3D-панорамки всього Майдану, кругові фотографії через кожні кілька метрів буквально: майдан Незалежності, Грушевського, Інститутську, Маріїнський парк... Ще тоді барикади були, то навіть барикади тахометром були зняті. Це, звісно, не лазерне сканування, не суцільна поверхня, а ключові точки, тобто, грубо кажучи, 3D-модель, але за нею без проблем можна відтворити об'єкти. Ми в заповіднику «Тустань» зробили доповнену реальність: на скелю наводиться смартфон, і на екрані з'являється фортеця, яка колись, у далекому минулому, там стояла. Для Майдану теж було б дуже доречно зробити такі

Десь, певно, 25 січня у «профспілках», власне, зародилася ідея створення музею Майдану. ...Ми з Миколою Скибою почали малювати, прикидати, що можна робити, потім Ігоря Пошивайла долучили, і втрьох, власне, започаткували музей Майдану.

речі, щоб можна було у своїх пристроях переглядати, приміром, місця загибелі людей.

І ось так потроху музей творився. Потім з'явилася думка залучити до того Міністерство культури, тому що паралельно такі процеси відбувалися по всій Україні. Були й кумедні моменти. З Дубна, здається, прислали лист до коменданта: «Просто надати всі артефакти, пов'язані з Майданом...»

Ми розуміли, що ми одні з багатьох, тому хотілося щоб Міністерство, яке вже очолював новий керівник, взяло цей процес під своє крило, тобто щоб зібрали ініціативи докупи. І тоді була створена робоча група, яку очолив Микола Яковина. На

цьому етапі, власне, ми почали координуватися і з Інститутом національної пам'яті.

Предмети з відбитками пальців могли бути речовими доказами. Тому на той момент ми розглядали, так би мовити, віртуальний формат музею як більш безпечний...

На першому засіданні робочої групи я висловив думку про те, що всі речі мають робитися паралельно, що ми не маємо тільки писати концепцію, бо Майдан змінюється дуже стрімко, просто на очах

усе кудись дівається... Окрім того дуже важливою залишалось налагодження співпраці з різними ініціативами. Мої думки не знайшли підтримки, і я просто поїхав до Львова. Потім повернувся, певно, за місяць, на одне з чергових засідань. В результаті до липня тільки написали концепцію. Тому що там Ігор Пошивайло чи Катерина Чуєва, працівники музею Ханенків, Тимур Бобровський назбирали — те й залишилося. І дотепер у мене відчуття, що дуже багато речей не було зроблено вчасно... Просто писалася концепція.

Але насправді ми пройшли великий шлях. Ми зараз з Ігорем наші презентації називаємо «Від кав'ярні до кабінету Президента», бо... ну, ми навіть не мріяли, що за рік уже і Кабінет Міністрів, і Президент цим опікуватимуться, а тим більше, що музей матиме статус національного. Я зараз працюю в Міністерстві і бачу зсередини, наскільки система ще повільна, неповоротка. Тому дуже важливо, що не втратився зв'язок з громадськістю, що це не стало політичним проектом чи засобом реалізації амбіцій когось одного, що нам вдалося залишитись

єдиним цілим і втримати спільне бачення — ми знаємо, який музей хочемо створити.

Нам багато вдалося зробити, але це тільки етап. Для мене дуже важливо, щоби музей Майдану був. Найголовніше — там мають бути представлені всі сторони, всі учасники подій: і «Беркут», і тітушки, й інші, але це не має бути просто цитатник чи там якийсь довідник, чи просто набір певних фактів. Музей Майдану має передавати дух Майдану. Зайшовши туди, людина має відчувати, яким насправді був Майдан, що він творив, як він надихав, як розчаровував, якою була та система страшна, що до того привела. Музей Майдану насправді не може бути неупередженим.

І коли в щоденній, на перший погляд, невдячній роботі часом бракує сил чи втрачається віра, то музей Майдану мав би це змінити — там можна було б згадати, задля чого це все починалося. Коли війна на Сході починалася, ми розуміли, що от був би зараз музей Майдану діючий, він би багатьох надихнув — і тих, хто будує державу, і тих, хто воює. Тих, хто втомився, і тих, хто забув. А купа людей, які приїжджають до нас з усього світу, бачили б, які ми насправді, бачили б те, чого по телевізору не показують. Звісно, все має бути зроблено за найвищими науковими стандартами, за найкращими музейними технологіями. Ми в Україні робимо багато крутих речей, просто про це мало хто знає.

З кожним роком ми будемо спокійніше сприймати події Майдану, зможемо більш адекватно їх оцінювати. Ми ще занадто близько, щоб оці-

---

Був такий пан Тарас Хмельовський, то він запросив, по-моєму, з Росії, двох людей, заплатив їм з власних грошей, і вони десь 7 чи 8 березня 2014 року поробили 3D-панорамки всього Майдану...

---

*Самооборона Майдану
(Василь Рожко — другий справа).
26 січня 2014 р.*

нювати. За кордоном взагалі кажуть, що це ще дуже близько. За кілька років ми, напевне, зможемо якось оцінити те, що насправді дуже важко із чимось у світі порівняти. Але тоді вже не буде що збирати, тож записувати треба зараз, збирати — зараз, говорити, думати — зараз.

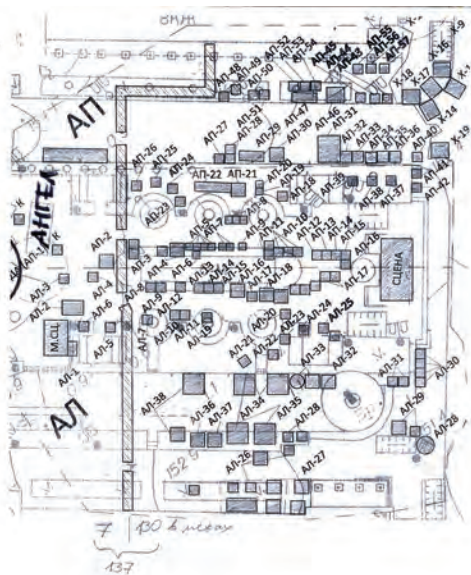
Василь Рожко виступає на презентації концепції Музею Майдану. 28 серпня 2014 р. (фото Б. Пошивайла)

Тема насправді дуже складна, і неможливо виокремити якісь маленькі фрагменти, бо кожен з них тягне за собою дуже глобальні процеси. Це непросто, бо там дуже різні люди були — за сповіданням, ідеологією, розумінням, але Майдан усіх об'єднав.

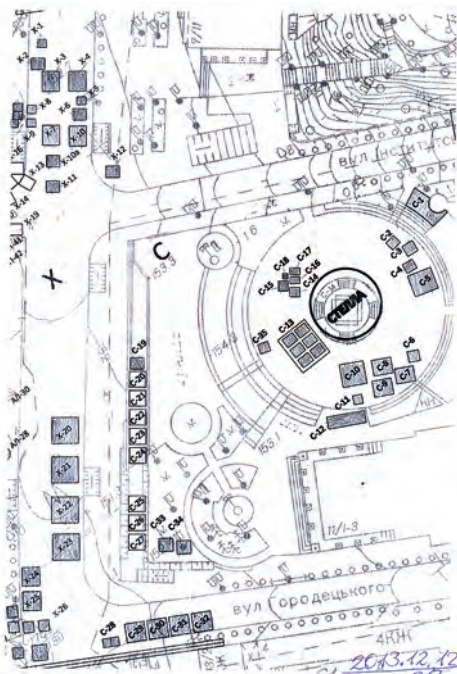
Якщо спробувати охарактеризувати Майдан одним словом, то це — воля, це така свобода, коли все інше просто не має значення. І це гордість, поєднана з відповідальністю, це те, якими ми можемо бути насправді. Це відчуття, що все можливо, просто немає нічого

неможливого, що ми живемо у дні, про які дітям будемо розповідати з гордістю — що ми це робили, ми до цього доторкнулися...

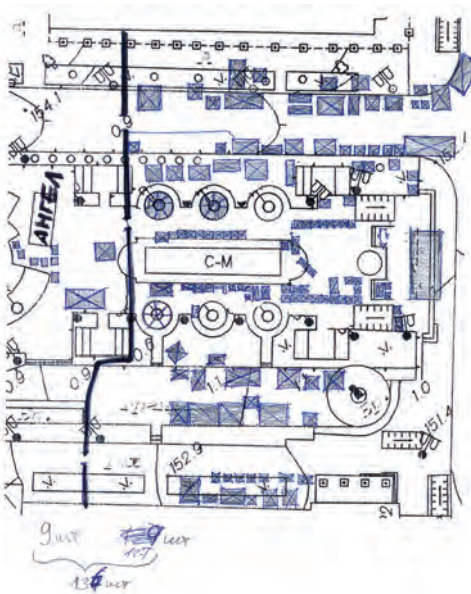
Карти Майдану, замальовані Інформаційним центром Самооборони
в грудні 2013 та січні 2014 р.

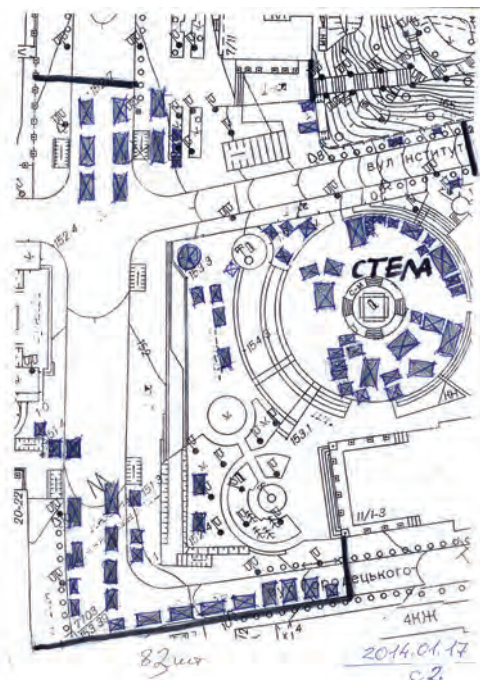
198 номерів 2013.12.12
с.1

2013.12.12
с.2

210 номерів 2014.01.17
с.1

82 номерів 2014.01.17
с.2

ТИМУР БОБРОВСЬКИЙ

1964 року народження, історик,
археолог, фахівець з охорони пам'яток

Кінець осені для мене був пов'язаний більшою мірою з роботами, які ми вели у Софії Київській. Оскільки насувалася зима і нам треба було до неї підготуватися (у нас були розкриті розкопи), я навіть не відразу почав відстежувати ситуацію на Майдані. У листопаді ми, здається, двічі з дружиною вибиралися туди. Але насправді того завзяття, яке було у 2004 році, я не відчував. Власне, я б сказав, що Євро-

майдан у першій своїй фазі взагалі дуже мало мене торкнувся, я радше співчував усій цій ситуації.

Безумовно, я дуже хочу європейської асоціації України, та обпікшись у 2004-му... Мене зупиняла заполітизованість Майдану. Але те, що сталося вночі з 29 на 30 листопада, тобто побиття студентів... Воно, безумовно, стало переломним моментом. 30-го я був на Михайлівській площі, до дуже пізнього вечора, практично до ночі. А вже 1 грудня від ранку і теж до пізнього вечора був на Майдані. І моя подальша історія там... Якщо говорити «я на Майдані», то, власне, я був одним із сотень тисяч киян, які підтримали Майдан своєю присутністю, участю, допомогою, можливо, не так фінансовою, як речами, продуктами, ліками. І, безумовно, я допомагав будувати барикади, прибирати сміття...

У мене були знайомі афганці — з афганської сотні, то я кілька разів допомагав їм патрулювати периметр Майдану. Це було десь у грудні — на початку січня. В мене тоді ще були, я б сказав, складні стосунки з Майданом через велику заполітизованість, з одного боку, і з іншого — через присутність певної

кількості націоналістів. Для мене це є певне табу. Я нічого не маю проти українського націоналізму, коли це питання вирішується не за рахунок інших націй. І були моменти, коли я писав досить критичні речі про ту ситуацію, яка склалася на Майдані. І сподіваюся, що не я один це робив, і що саме завдяки тому вже до середини грудня ця ситуація стабілізувалася, і Майдан перестав себе позиціонувати як осередок власне українського націоналізму, а почав розвиватися як прототип громадянського суспільства. Саме це є найбільшим здобутком Майдану 2013–2014-го. З величезної кількості ситуативних громадських ініціатив, які виникли на Майдані, дуже багато існують до сьогоднішнього дня.

Я якось відчув, що в тій ситуації, яка склалася у грудні, січні й лютому, я корисний більше як один із громадян України, які просто відстоюють свої права і намагаються це робити разом з іншими громадянами, знаходячи з ними спільну мову. Саме так — разом. Бо не час з'ясовувати стосунки, розходитися по кутках і сваритися з приводу того, хто тут має більше прав, а хто менше. І мені здається, що здебільшого на Майдані все саме так і відбувалося. Ну а, скажімо, моя активна і якоюсь мірою помітна діяльність, пов'язана з Майданом, почалася після подій 21 лютого.

...з 22 лютого я взяв на себе обов'язки координатора між Самообороною Майдану і київськими музеями, бібліотеками, архівами з приводу їх охорони. Така координація здійснювалася майже місяць.

Здається, 22-го мені зателефонував Василь Рожко. На той час він входив до штабу Самооборони Майдану. Він сказав, що у тій ситуації, коли правоохоронні органи, злякавшись того, що відбулося, відмовляються стежити за правопорядком, цю функцію тимчасово перебирає на себе Самооборона — аби не було ніяких катаклізмів. І, відповідно, постає питання: що робити з пам'ятками, музеями, архівами, бібліотеками, які потребують охорони? Звичайно, кожен музей має власну охорону, але ця охорона є мінімальною, і вони звикли, що завжди можуть бути підсилені нарядами міліції... А тоді склалася така ситуація, що коли намагаються когось викликати, ті відмовляються, ніхто не виїжджає. Тому треба було налагодити співпрацю з цими організаціями, аби вони знали, що можуть в екстрених випадках звернутися до Самооборони Майдану, і вона надасть необхідний захист.

...місця, де гинули люди, були позначені очевидцями: квіточками, лампадками. Люди робили те за свіжими враженнями, а насправді створили там, на місці, вже готову, так би мовити, інсталяцію цих подій.

Мені дуже сподобався цей державницький підхід. Я розумію, що дуже багато до цього доклався і Рожко, і, безумовно, Парубій, який розуміється на тому, що є спадщина.* І от, власне, з 22 лютого я взяв на себе обов'язки координатора між Самообороною Майдану і київськими музеями, бібліотеками, архівами з приводу їх

охорони. Така координація здійснювалася майже місяць. Але, здається, у перші десять днів це було абсолютно беззмінне, тобто цілодобове, чергування.

Вдалося зібрати певну кількість волонтерів, які мені допомагали. Дуже допоміг Український центр розвитку музейної справи на чолі з Владиславом Піоро. Вони склали перелік музеїв... Не всі музеї розуміли... Треба було ще переконати їх, що Самооборона не хоче влізати у фонди музеїв, а йдеться про те, що в якихось критичних ситуаціях вона готова надати допомогу. І певний час я за тими списками їздив. Ми виготовили спеціальні наклейки: «Об'єкт перебуває під охороною Самооборони Майдану» — я розвозив їх, розміщував, обмінювався контактами.

І буквально вже з 22-го на 23-тє я мав дуже бурхливу ніч, бо телефон дзвонив практично щогодини. Варто було десь там поруч пройти якійсь нетверезій компанії, охоронці про всяк випадок починали телефонувати. У більшості випадків, звичайно, це були непорозуміння, які вдавалося з'ясувати по телефону. Можна також було зв'язатися з постами Самооборони (на той момент по Києву їх було дуже багато) і попросити перевірити, чи справді там щось відбувається. Але були й ситуації дійсно напружені...

Поки я був на чергуванні, виникла ініціативна група, яка створила Український комітет «Блакитного щита». Є така міжнародна громадська організація, яка опікується пам'ятками у зонах конфліктів. І от уперше в Україні був створений цей

---

* Андрій Парубій був багаторічним очільником Організації української молоді «Спадщина».

«Блакитний щит». Перша акція, яку він провів у нас, за допомогою багатьох громадян, звичайно, — це рятування фондів Музею історії міста Києва, який розміщувався в Українському домі і був серйозно потрощений беркутівцями та міліцією, коли його захоплювали 18–19 лютого. Перевезенням цих цінностей займався «Блакитний щит». І я був одним із тих, хто брав участь у цій акції.

Друга велика акція, яку організував «Блакитний щит», але вже не за моєї участі, — збирання, вивезення і збереження тих культурних цінностей, які були в Межигір'ї, у резиденції Януковича. Дуже багато творів мистецтва вдалося тоді врятувати. Після того вони зберігалися у фондах Національного художнього музею. Там навіть була влаштована спеціальна виставка. Власне, це «Блакитний щит» разом зі співробітниками художнього музею зробили великий виїзд і врятували те, що могло бути просто розграбоване. Тому що коли Самооборона пішла з Межигір'я, воно залишилося абсолютно неконтрольованим.

Саме тоді люди, які працювали над створенням музею Майдану і збирали речі, пов'язані з Майданом — Василь Рожко, Ігор Пошивайло, Андрій Котлярчук, — запросили нас створити робочу групу, в яку, до речі, увійшли Володимир В'ятрович та Микола Скиба. Ми спільно розробляли різні напрямки діяльності: хто чим має займатися, розподіляли обов'язки за фаховою спеціалізацією. Скажімо, моя дружина, Катерина Чуєва, є музейним працівником, то, безумовно, вона взяла на себе збирання, облік предметів, які можуть представляти інтерес. Завдяки старанням моєї дружини і моїй фізичній допомозі нам

*Біля Будинку профспілок
у ніч з 7 на 8 грудня 2013 р.*

вдалося зібрати дуже багато цікавих предметів, які просто могли бути незворотно втрачені.

Тоді я, власне, запропонував іще взятися за захист територій, на яких відбувалися певні події. Я маю великий досвід пам'яткоохоронної роботи і знаю, наскільки швидко втрачаються сліди історичних подій. Насамперед, звісно, під дією природних чинників, але значною мірою і внаслідок людського впливу. І я запропонував зробити облік тих місць, а також створити облікову документацію, щоб після того спробувати захистити їх. Про що йшлося? Це, власне, на той момент були дві території. Хоча пізніше ми дослідили і Маріїнський парк, і Велику Житомирську, але тоді йшлося про вулиці Грушевського й Інститутську, де відбулися найтрагічніші події та найактивніші бойові дії.

Річ у тім, що одразу після події місця, де гинули люди, були позначені очевидцями: квіточками, лампадками. Люди робили те за свіжими враженнями, а насправді створили там, на місці, вже готову, так би мовити, інсталяцію цих подій. І мені треба було тільки ходити, заносити все це на карту, занотовувати, фотографувати, опитувати, шукати. Насамперед я через Інтернет з'ясовував, хто загинув, хто був поранений, хто ці люди, складав списки. Врешті-решт це зайняло багато часу — здається, два місяці. Але я розробив облікову документацію з детальною картою, яка була готова у квітні 2014-го.

Документи було подано до Київського управління охорони пам'яток з пропозицією взяти ці об'єкти на облік як щойно виявлені об'єкти культурної спадщини. Після того почалася дуже велика тяганина з чиновниками управління, які відмовлялися це робити. Я не знаю, що ними рухало. Ми з цим боролися, як могли, через різні канали. Ну, і, зрештою, майже через півроку, в жовтні, їх узяли на державний облік, а наприкінці 2014-го навіть внесли до державного реєстру. Тобто ми маємо на сьогодні дві пам'ятки (поки що місцевого значення, але я сподіваюся, що будуть національного) — місця бойових дій та масової загибелі громадян під час акцій протесту. Один об'єкт — вулиця Грушевського в районі стадіону імені Лобановського, а другий — Інститутська від майдану Незалежності до верхнього виходу станції метро «Хрещатик». От, власне, такий мій особистий здобуток. Але, безумовно, мені допомагали, дуже багато — волонтери, моя дружина, хлопці з нашої ініціативи «Музей Майдану».

...Насправді є дуже велика проблема: через те, що 20 лютого на Майдані не було достатньої кількості людей, які вміють зберегти себе і тих, хто поруч, загинуло багато хлопців. Так сталося, що я маю воєнний досвід — пройшов війну в Афганістані. Тому я весь час був прибічником, все ж таки, не наступальних дій. Бо я розумів, що наступальні дії будуть обов'язково пов'язані з великими людськими жертвами. Тобто тоді була певна неузгодженість між тими, хто керував цими діями. Так сталося, і сьогодні судити, хто був правий, хто винуватий, неможливо насправді. Відбулася подія, і вона незворотна...

До речі, 17 лютого, напередодні цих подій, у мене був невеличкий концерт в Українському домі, у Мистецькій сотні (я трохи займаюся авторською піснею). Я і ще один київський бард, Ігор Жук, та письменниця Ірен Роздубудько — ми втрьох зробили невеличку мистецьку акцію. А після того ще дві години там,

в Українському домі, у казармі афганської сотні, тривали невеличкі посиденьки: з гітарою, піснями, розповідями... І чесно кажучи (це підтверджує мої власні враження), в очікуванні 18 лютого афганці були дуже засмучені тим, що молоді рвуться в бій, не розуміючи, до чого це призведе.

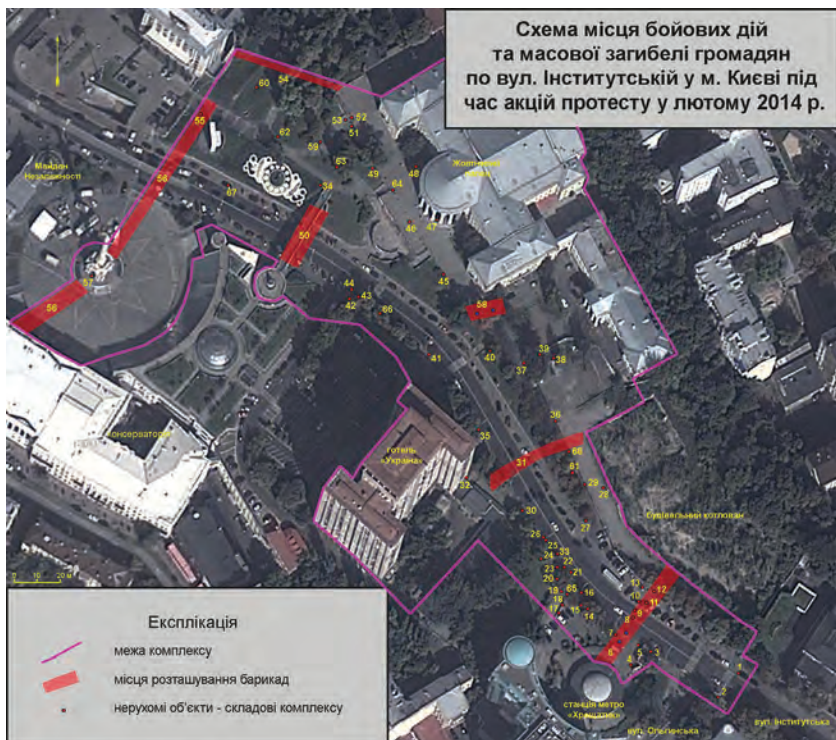
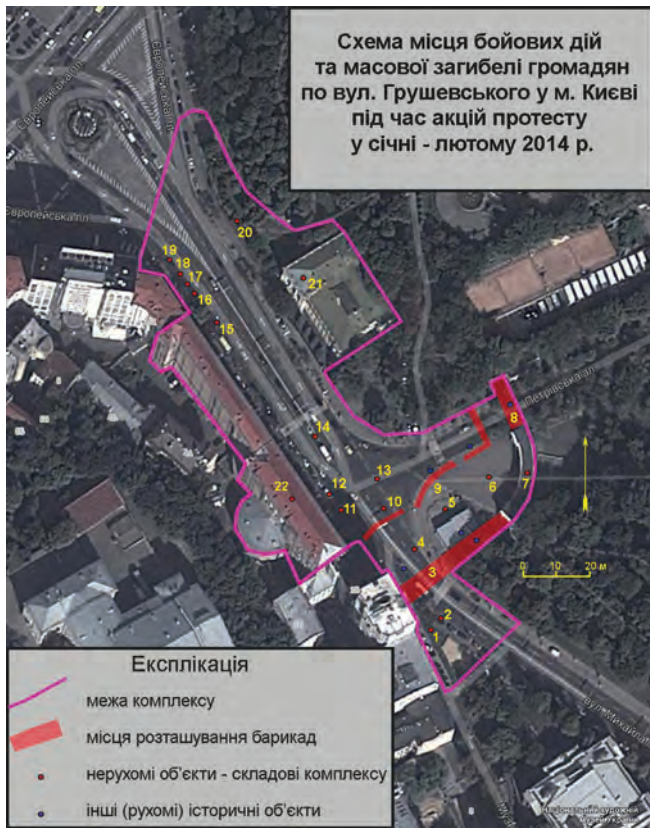
Але чи існувало тоді якесь інше рішення, я сьогодні не можу сказати. Я не знаю, що було б з нами сьогодні, якби не було того прориву, того наступу. Можливо, ми всі жили б у підпіллі, або цей Майдан продовжувався б до сьогоднішнього дня — оце стояння... Немає відповіді на це запитання.

Порівняно з 2004 роком цей Майдан був дуже молодим. Попередній Майдан був більш середнього віку, а цей — дуже молодий: дивишся навколо і розумієш, що ти сам тут є певним анахронізмом. Це чесно! Бо коли бачиш, що більшість людей довкола на 20–25 років молодші від тебе, то розумієш, що вони живуть в абсолютно іншому світі, іншим життям, іншою енергією... Час не стоїть на місці. І якщо воно так відбулося, то значить, це було правильно. В історії, напевно, все відбувається правильно. Просто ми не про все здогадуємося.

...ми маємо на сьогодні дві пам'ятки... Один об'єкт — вулиця Грушевського в районі стадіону імені Лобановського, а другий — Інститутська від майдану Незалежності до верхнього виходу станції метро «Хрещатик».

АННА ПРОХОРОВА

1987 року народження,
соціолог

Вперше я вийшла на Майдан 24 листопада. Пам'ятаю, ми рухалися колоною від площі Льва Толстого до Європейської. Навіть якесь коротеньке інтерв'ю там давала каналу ВВС. Всі говорили про європейські цінності, й кожен вкладав у це словосполучення власний зміст. Для мене йшлося насамперед про свободу, про рівність прав громадян. Я розумію, що ми трішки ідеалізували тоді Європу з євроінтеграцією. Здавалося, що там щось таке рожеве, кисільні ріки...

Для мене було важливим передусім розуміння того, що ми відсторонюємося від Росії у своїй зовнішній політиці й усе ж таки спрямовуємо наші зусилля на співпрацю більше із Заходом. Саме за це я тоді, 24 листопада, вийшла.

А потім, після побиття студентів, на ранок, відстежували все в Інтернеті. Звісно, намагалися знайти знайомих, які були в ту ніч на Майдані, і дуже переживали. Ми, до речі, тоді були там із чоловіком, саме у вечір перед побиттям, і десь, може, о 10-й поїхали додому.

Ну, а потім 1 грудня вийшли на Марш мільйонів з батьками, друзями батьків і моїми друзями. Було дуже багато людей, ми навіть не дійшли до Хрещатика, побігли в офіс моєї подружки дивитися трансляцію по Інтернету, бо так нічого було не зрозуміло. І вже в Інтернеті побачили, що там, на Банковій, відбувається.

Якщо говорити про Революцію Гідності загалом, то перша частина Майдану для мене була більш освітньо-культурною.

Я або просто заходила після роботи, або треба було з кимось зустрітися, і зазвичай там, на Майдані, призначали зустрічі. Ми слухали лекції в Університеті Майдану, відвідували різні літературні читання. Просто це було таке місце, де приємно зустрітися, випити чаю, долучитися до цієї події. Не було передчуття, що все це перетвориться на те, на що воно перетворилося.

...перша частина Майдану для мене була більш освітньо-культурною... Ми слухали лекції в Університеті Майдану, відвідували різні літературні читання. Просто це було таке місце, де приємно зустрітися, випити чаю, долучитися до цієї події.

Під час ескалації ми також були на Грушевського, що-правда, подалі. Я не брала активної участі у бойових діях, я просто була на Майдані. Тобто я продовжувала робити те, що і в мирний період — приходила туди і намагалася чимось допомогти. Звичайно, приносила щось весь час, допомагала речами, їжею, пізніше ночами привозили шини і дрова. А

потім, уже після лютневих подій, мій керівник, директор нашого Центру* Леонід Фінберг, покликав до себе і сказав, що це треба записувати.

Річ у тім, що ми займаємося усною історією — досліджуємо багато тем, пов'язаних з Голокостом. Їздили по селах, розмовляли з людьми, які щось пам'ятають, які ще живі. Різні аспекти вивчали. Ми знаємо, що дуже складно працювати з цим матеріалом. Справа навіть не в тому, що майже не лишилося тих людей, які пам'ятають події Голокосту, а радше в тому, що людська пам'ять здатна викривлювати все пережите. Часто спогад передає не власний досвід людини, а узагальнені штампи. І ми вирішили, що спогади про Майдан треба записувати відразу — зараз. Брати інтерв'ю у безпосередніх учасників, тих, хто пережив усе це, відчув на собі.

З одного боку, ми розуміли, що все треба робити доволі швидко, аби справді «схопити» цей персональний досвід. А з іншого, все ж таки треба було зробити це якісно. Ми без по-

---

* Мається на увазі Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства Національного університету «Киево-Могилянська академія» (Центр юдаїки).

спіху розробили методологію, зібрали інтерв'юерів. Нам було важливо, щоб це були люди з майданівським досвідом. Звісно, обирали тих, у кого інтерв'ю добре виходили. Обов'язковою умовою була наявність притаманної професійним інтерв'юерам емпатії, адже було важливо, щоб наші респонденти розкривалися, хотіли розповісти про пережите.

Ми робили довгі розгорнуті інтерв'ю (кожне в середньому тривало півтори години). Іноді з людиною зустрічалися по кілька разів, тож в окремих випадках тривалість аудіозаписів могла доходити до трьох з половиною годин. Наша мета була в тому, щоб записати персональний, живий недавній досвід. В результаті ми зібрали близько 300 розгорнутих спогадів.

Ми виділили для себе умовні категорії тих, хто був на Майдані, починаючи з бійців і закінчуючи волонтерами. Дуже цікаві були розмови зі священниками різних конфесій. Я особисто записала десь до 15 спогадів, хоча хотіла б, звісно, записати більше. Просто я мусила весь час працювати з інтерв'юерами. Переважно це були люди, дотичні до гуманітарних наук, але деякі з них не мали ще подібного досвіду, наприклад, студенти-соціологи або журналісти, яким ще не доводилося брати глибинні інтерв'ю. Тому мені доводилося прослуховувати їхні перші аудіозаписи, дивитися, чи є розуміння того, як усе має відбуватися.

*З подругою Анною Токар
на Майдані*

Я сама записала десь до 15 інтерв'ю, але прослуховувала дуже багато кожного дня. Звичайно, це було емоційно дуже важко. Але що більше я слухала, то більше розуміла, хто нам ще потрібний, кого ще треба записати. З нами працювало майже 20 інтерв'юерів. Хтось узяв одне-два інтерв'ю, а от моя

колега Олена Андреева, наприклад, записала близько 40. Після того, як ми зробили цей архів, наші записи опрацювали транскриптори. Тепер у нас є аудіозаписи і вже розшифровані матеріали у текстовому форматі. А далі ми поставили собі за мету видати книжку.

Загалом у проекті працювало близько 100 людей. Хтось на першому етапі, коли велися записи розмов, хтось потім працював з текстами, займався редагуванням. До книги увійшло менше половини всіх записаних текстів. Деякі спогади від початку до кінця дуже стрункі, дуже сильні й

увійшли до книжки майже повністю, якісь історії були подані фрагментарно. Зазвичай коли йшлося про подібний досвід, обирали одну з кількох історій.

Ми вирішили, що важливо сильно не редагувати ці матеріали, бо ж ми не мали на меті зробити публіцистичне чи аналітичне видання. Це живі свідчення, розмовне мовлення, воно дуже відрізняється від написаних текстів. Звичайно, щоб зручніше було читати, потрібно було з транскриптами попрацювати, але ми робили все можливе, щоб мовлення залишилося живим. Якщо інтерв'ю ми записували місяців чотири чи п'ять, то над підготовкою книги працювали півтора року. Тобто весь проект тривав фактично два роки.

На сьогодні ми маємо архів цих спогадів і видання «Майдан. Свідчення» (Дух і Літера, 2016) обсягом до 800 сторінок, яке можна придбати у книгарнях. Я, наприклад, хотіла б, щоб моя дитина прочитала цю книжку. Більше того, було б добре,

Батьки, Андрій та Ольга Васильченки, на Європейській площі 24 листопада 2013 р.

якби наступні покоління це читали і розпитували, можливо, записували своїх батьків, бо в кожного був свій досвід, і почасті унікальний.

Звісно, дуже важливо, що ми схопили той момент, але насправді дуже емоційно важка була ситуація... Складні були ці розмови, складні й для інтерв'юєрів, і для респондентів. З одного боку, було важливо записати ці свідчення, а з іншого, дуже цінна була та емоційна розрядка, яку ми давали респондентам. Коли виходило (а в більшості випадків це таки вдавалося) побудувати контакт таким чином, щоб людина розповіла саме свою історію, це була добра емоційна розрядка для неї. Були і свої мінуси в тому, що надто вже все було емоційно і... спресовано. А були і позитивні моменти — ми могли якось допомагати цим людям.

Мені, наприклад, було найцікавіше працювати зі звичайними людьми, на перший погляд ніби непомітними... Саме пригадалась мені одна з таких історій. Одна старша жінка, як вона розповідала, просто приходила на Майдан, десь щось допомагала: розчищала сніг, передавала бруківку чи ще щось. Вона ще на цей Марш мільйонів пошила прапори — собі й друзям роздала. Ця жінка розповідала, що вони з друзями весь час зустрічалися на одному місці. В якийсь момент вона повісила туди свій прапор. У ту пекельну ніч з 18-го на 19-те ця пані помітила, що її прапор зараз опиниться за межею вогню... ніби за лінією фронту. Вона туди побігла, забрала той прапор і прив'язала на сцені (бо в ту ніч жінки були більше зосереджені біля сцени).

Вони з чоловіком на наступний день ще бачили той прапор на сцені, а прийшли че-

---

Ми без поспіху розробили методологію, зібрали інтерв'юєрів... Наша мета була в тому, щоб записати персональний, живий недавній досвід. В результаті ми зібрали близько 300 розгорнутих спогадів.

З керівником Центру юдаїки
НаУКМА Леонідом Фінбергом
(фото Р. Віленського)

рез день — вже його не було. І чоловік їй каже: «Ну, Надю (здається, Надією її звати), значить, він був комусь потрібніший, ніж тобі». А вона його за кілька днів до того випрала. Словом, у якийсь момент вона переглядала новини, уже було 20 лютого, побачила ці ряди вбитих, яких тоді вкривали прапорами, і впізнала свій прапор. Вона розповідала: «Я пам'ятаю кольори,

---

З одного боку, було важливо записати ці свідчення, а з іншого, дуже цінна була та емоційна розрядка, яку ми давали респондентам. Коли виходило... побудувати контакт таким чином, щоб людина розповіла саме свою історію...

бо я його шила, я знаю, що це мій прапор. Я ж його шила для віча, для політичної акції. Ми хотіли просто продемонструвати свою позицію. А тепер бачу, що ним вкрита загибла людина...» Такий от дуже емоційний момент.

У мене і власна історія була, пов'язана з 18 лютого. Тато мій пішов зранку під Кріпосний з тією мирною ходою. Я йому дуже часто телефонувала, хвилювалася, бо почали вже кидати камінням з дахів, і міг будь-хто постраждати. Тато з мамою так до пізньої ночі й лишились на Майдані. І от ми з дівчатами-колегами зрозуміли, що не можемо більше сидіти на роботі — відпросилися. Ну, що ми можемо? Ми могли поїхати на Майдан, але нам здавалося, що більш корисними ми будемо деінде.

Тоді вже всі ці служби волонтерські були добре організовані. Ми побачили у Фейсбуці повідомлення від «Варти» в лікарні, що в них дуже бракує людей. На той момент ситуація ще була непевною, і тих, хто потрапляв у лікарні з Майдану, могли викрасти. Тому була створена ця варта, щоб, по-перше, повідомляти родичам постраждалих, по-друге, не афішувати, що потерпілі з Майдану, по-третє, якісь їхні потреби, хоча б у їжі та медикаментах, задовольняти.

Ми туди подзвонили, нам сказали, що є потреба у волонтерах на Підвисоцького, це 17-та, здається, лікарня. Я тоді приїхала перша, потім ще якісь волонтери підійшли, пізніше приїхав мій чоловік. Для мене це був дуже специфічний і унікальний досвід. Я була координатором у той день. Мені весь час телефонували люди, запитували, що привезти. Потім почали приносити їжу потерпілим і нам бутерброди з навколишніх будинків. Медикаменти просто такими величезними торбами

приносили. Ми там до пізньої ночі все це якось координували. Були постраждалі, але таких дуже важких не було.

Мабуть, найскладніше було з першим. Це був якийсь журналіст. Його привезли, він втратив свідомість, і ми ще не знали, що робити. Головне було не проговоритись, що він майданівець, хоча, звісно, запах видавав.

Могілянців завжди в таких місцях зустрічала багато, чи, можливо, я їх якось більше відстежувала. У Могілянці багато хлопців і дівчат лівого спрямування, які, приміром, відстоюють феміністичні права або просто право на рівність. Вони зазвичай не брали участі в бойових діях. Але якраз у лікарнях, в Університеті Майдану, на лекторіях вони були активні.

Насправді (повертаючись до нашого проекту) наші інтерв'юери теж були фактично волонтерами, які просто хотіли це зробити — записати свідчення. Їм це було важливо так само, як і нам. І коли почалися переселенці, коли почалися активні дії на Сході, вони теж переключили свою увагу туди, почали волонтерити там. Ми зрозуміли, що потрібно проект завершувати. Насправді ми планували взяти 500 інтерв'ю (таку ми собі цифру визначили), але такий швидкий розвиток політичної ситуації, зміна акцентів у суспільстві, зсув дискурсу трохи наші плани скоригували.

Я переконана, що таких масивів усних історичних джерел має бути багато. Треба записувати, і треба починати із себе. Мій інтерес до усної історії теж почався із себе, з моєї родини.

Я переконана, що таких масивів усних історичних джерел має бути багато. Треба записувати, і треба починати із себе. Мій інтерес до усної історії теж почався із себе, з моєї родини. В мене були бабусі й дідусі, які вже щось записували. Мені пощастило — завдяки їм я трохи глибше знаю свій родовід. Ще у старших класах я почала цікавитися тим усім, просто розпитувала своїх бабусь, дідусів про їхнє життя. А потім стала розпитувати чужих бабусь і дідусів. Це дуже цікаво. Майданівський досвід є у багатьох. На жаль, тепер і досвід війни теж у багатьох є. Важливо залишити спогади про ці важливі, хоч і нелегкі для нас часи для майбутніх поколінь.

Уривки з книги «Майдан. Свідчення»

Марина Фролова:

Майдан для нас став «чистилищем». Я хочу сказати, що люди, которые через него прошли, заходили туду одними, а виходили другими. Дуже те, хто прийшов туду один раз. Дуже те, хто прийшов туду після отставки Президента, уже після того, як все закончилось. Уже просто принести квіти Небесної сотні... Но це все рівно «чистилище». І я виділа таких прикладів сотні. Дуже багато приводили туду своїх дітей, розказували їм, що сталося і чому це сталося, і що об цьому потрібно пам'ятати і ніколи не забувати. І важно було, щоб як можна більше людей в це повірили, тому я занімалась освітальною програмою.

***

Я народилась в Питері. І я абсолютна російська. Я вивчила слова українського гімну на Майдані. То єсть я там прожила половину своєї життя, і рівно половину я уже живу в Києві. Я безмежно люблю цю країну, но, зрозуміло, все, що зараз відбувається,

і все, що з країною роблять її влади, – для мене чуждо. На Грушевського це був перший момент усвідомлення того, що я, мабуть, емоційно і свідомо більше українка, ніж російська. Я це відчувала на концерті «Океана Ельзи», коли вони співали на сцені Майдана. Я це відчувала кожну ніч. Вот днем це не так відчувається, а ніччю це відчувається дуже сильно, коли люди кожний час поють гімн, причому це не те, що всі розвернулись, подивились на сцену і поють. Це люди, которые там щось роблять. Я дуже добре пам'ятаю одну картинку: це було в ніч з 11 на 12 грудня, це була наступна ніч після штурму. В ту ніч на Майдані, мені здається, було тисяч 20 людей. В тому числі приїхали наші одесити, приїхали наші львів'яни, приїхало якесь-то неймовірне кількість людей, і було людей більше в ту ніч, ніж в деякі дні по вечорах, після того як люди приходили з роботи. І ми стояли, а чоловіки щось робили біля Консерваторії – варили кашу, варили якийсь суп, чай в таких великих казанах. І вот они молча зняли шапки, продовжуючи наливати суп, компот, щось ще по стаканам, і про себе, тихо, тільки шевеля губами, співали гімн. Со мною були діти, которые взагалі ніколи в житті, я думаю, не знали слів українського гімну. Но при цьому вони знімали свої мотоциклетні каски, шапки, і хто-то молча, хто-то про себе – вот видно, що чоловік поє всередині. То єсть зміст в тому, що це ніколи не робилось напоказ. Це кожний робив, тому що у нього була внутрішня потреба.

Майдан – це...

ПОЗИЦІЯ

ОЛЬГА САЛО

1982 року народження,
дизайнер

Вихід людей на Майдан 21 листопада виглядав як акція протесту, що, звичайно, була вкрай необхідна. Але я не уявляла собі, що вона може розростися до таких масштабів. Та й, думаю, ніхто не уявляв. Чи були якісь сподівання? Кожна акція несе у собі якісь сподівання. З одного боку, було сподівання вплинути на владу, з іншого — прагнення продемонструвати світові, що в Україні є кому висловлювати

свою позицію. Я вважаю, що кожна, навіть найменша, акція громадянського протесту, вияву громадської думки є важливою. Тому для мене цей день був радше обов'язком, виявом солідарності й висловленням своєї позиції.

Десь через два дні я вже була у Львові. Справа в тому, що в мене після «Пори» був непоганий досвід громадської діяльності: організація акцій, планування кампаній. Тому львівські друзі почали говорити: «Олю, там, у Києві, без тебе обійдеться, а тут ти нам дуже потрібна». І, власне, вони мене отак спокусили поїхати до Львова, зайнятися певними організаційними моментами. Бо там були трохи суперечки між різними середовищами — молодіжним, студентським, партійним — за першість, хто є важливіший. Я думаю, так було на кожному регіональному майдані. Тому було важливо зберегти єдність. Навіть якщо виникають суперечки, результат має бути для всіх один, і цих суперечок не має бути видно.

До 29-го я була у Львові. Ми вже більш-менш визначили формат — як ми там працюємо, непорозуміння залагодили. А тут з'являється інша проблема: шириться чутка, що Майдан у

Києві закривається — нема жодних змін, Янукович у Вільнюсі угоди не підписав, ми стоїмо, а це не дає результату. На той час ми навіть не розуміли, якою має бути ключова вимога цього протесту. Бо до Вільнюса це була вимога підписати угоду, а чого тепер ми будемо вимагати? Ми вже почали думати, що маємо організувати систему дій не лише на вулицях, бачили, що люди готові до цього. У Львові не було спаду активності, як у Києві.

Оскільки я була дотична до організаторів у Києві, мені сказали, що я мушу поїхати туди і переконати людей, що розходитись не можна. Так, людей бракує, бо Майдан — це сцена, це обігрів, і воно забирає щодня тисячі гривень. Тому ти поїдь і донеси, що Львів готовий, по-перше, людей системно доставляти, бо є

можливість: люди приходять, люди хочуть діяти, здають гроші на автобуси. Що стосується обігріву, матеріальних речей, то Львів також готовий взяти це на себе, бо люди приносили гроші, й тоді це були чималі суми. Тобто якщо проблема в людській і матеріальній складовій, то це все є. І ось я поїхала переконувати.

Коли я прибула до Києва вночі 29 листопада... Я давно не бачила таких виснажених людей. Вони героїчно тримали сцену. Ми можемо нарікати на багатьох із них. Але вони і днювали там, і ночували. Плюс відповідальність за студентів. Вони не просто стояли, вони намагалися організувати студентський супротив. Ті, хто постійно підтримував життєдіяльність Майдану, просто валилися з ніг. Я думаю, що і це спрацювало — вони зрозуміли, що довго так не протягнуть. Не було видно чіткого чергування, і взагалі не було зрозуміло, навіщо це, чи дасть якийсь результат.

Я донесла позицію львів'ян. Пам'ятаю, що була суперечка. Там були Вікторія Сюмар, Віктор Таран, Світлана Заліщук, Володя ... І ми міркували, як бути далі. Розмова була непроста. Більшість вважали, що треба просити людей розходитися. Я запитала лідерів студентського руху: «Ви закликаєте всіх сту-

---

Ми були прихильниками того, що це має бути мирний протест. І розповідали людям... що ми маємо зупиняти будь-які спроби провокацій, пояснювати, що тільки мирним шляхом ми досягнемо бажаного результату.

дентів іти з Майдану?» Вони кажуть: «Ні, ми не маємо на це права. Ми, навпаки, гадаємо, що кожен студент, належить він до нашої організації чи ні, має приймати рішення самостійно. І якщо він хоче залишатися, він має на це право. Ми як організація вирішили, що не будемо більше там присутні, але багато хто з нас залишається на Майдані». Що і треба було довести: студенти були готові стояти на Майдані. Власне, студенти досить гідно себе тоді показали. Я з 2010 року була дуже розчарована в студентському русі, але зараз у моїх очах вони себе реабілітували.

Ніч 11-го грудня перед наступом «Беркуту» на Майдан (зліва направо: Ольга Сало, Володимир В'ятрович, Василина Думан)

Зрештою мою пропозицію скористатися допомогою Львова не прийняли. Але тоді ухвалили рішення, що оскільки немає одногосної згоди, то розхід Майдану оголошувати не будуть.

...30 листопада. Михайлівська площа. Був ще ранній ранок, буквально шоста або сьома година. Це ще були десятки людей, не сотні. Ми подумали, що треба швиденько ставити якийсь медичний пункт, організувати реєстрацію, бо передбачали, що в активісти, волонтери будуть охочі записатися. Як би страшно не було, людей 20, 30 чи 40 ми набере-

мо і підемо проводити акцію під міліцію. Нам здавалося тоді, що мало хто прийде. Я знала, що наші львів'яни вже їдуть — вони в автобусі були в ту ніч — саме ті, з ким ми робили акції. Я знала, що вони прийдуть під міліцію, і ми покажемо, що не боїмося. Хоча б так.

Але настала 9-та година ранку — і там уже були тисячі людей! На щастя, ми помилилися: той розгін не налякав людей, а обурив. І можна сказати, що в цей день був створений Громадський сектор Євромайдану як організація. Ми зайнялися цим. Коли я кажу «ми», то маю на увазі своїх друзів, колег, з якими познайомилися, потоваришували, спрацювалися впродовж

дев'яти років громадської діяльності, починаючи від «Пори». І в нас усіх був досвід, і хотілося цей досвід якось застосувати, бути максимально корисними.

Цей день відзначився тим, що була дуже висока агресія в людей. Вони готові були до сутичок з міліцією, з військовими — хто б там не став на дорозі. Я знаю, що Андрій Когут просто врятував якийсь автобус із внутрішніми військами, бо люди кинулися на нього, прагнучи показати, що ми не боїмося, помститися за побитих дітей-студентів.

Я взяла на себе в Громадському секторі ділянку роботи з волонтерами — те, що мені вдається, що я найбільше люблю. І цього вечора ми планували першогрудневу акцію. До нас позголошувалися волонтери. Ми формували з них групи. Нам треба було зустрічатися з ними і домовлятися, як ми працюватимемо. Тому що велетенська маса людей мала вийти на вулиці, і треба було хоч якось організуватися. Ми були прихильниками того, що це має бути мирний протест. І розповідали людям, яких організовували, в чому суть наших спільних дій завтра — ми маємо зупиняти будь-які спроби провокацій, пояснювати, що тільки мирним шляхом ми досягнемо бажаного результату.

Ми ходили до внутрішніх військ... Я кажу їм: «Ми — це не вони! На Майдані мирний протест». Хотілося до них донести, що ми не знаємо, що буде далі, але нас не слід ототожнювати з тими провокаторами.

---

1 грудня зранку ми вже мали поділені групи, продумали систему комунікацій, обмінялися номерами телефонів, знали, хто де стоїть. Це все було продумано. У цій акції було задіяно 50–70 волонтерів, переважно хлопці. Коли йшла колона на Майдан, я була в піднесеному настрої, бо такої кількості людей я ще ніколи не бачила. І сподіваюся, більше не побачу — бо не буде потреби.

Ближче до вечора мені подзвонила Марічка Іваник, журналістка львівської газети, також подруга з часів «Пори», і каже: «Олю, тут, на Банковій, робляться страшні речі. Підтягуйся сюди, це треба зупиняти». Чому вона так сказала, бо ще з часів «Пори» ми розуміли, що жінки — це та сила, яка може зупини-

ти агресію. Треба просто ставати між сторонами — і ні з того, ні з іншого боку агресії не буде. Ми ставали ніби щитом, бо розуміли, що ніхто нас не битиме. Я пішла туди з Василюю Думан. Тоді було ще не складно підійти до лінії сутічок. Ми одразу зрозуміли, що нам робити: стали між щитами і хлопцями, які намагалися зачіпатися до міліції, говорили з одними, з іншими — переконували.

Потім там з'явився трактор, на ньому Порошенко. Всі кинулися туди, почали кидати каміння. Ми вже пішли захищати цього Порошенка — ну, дуже вразило, що почали кидати справжнім камінням. Відчувалося, що це не люди, які виступають за підписання євроінтеграції, що це якась інша група, котра діє організовано, вони координуються між собою. Ми просто намагалися забирати каміння, ставати між людиною, яка кидає камінь, і ціллю. Порошенко пішов, бо зрозумів, що дратує лю-

---

Я не вважаю, що Майдан переріс у немирний протест. Так, люди йшли з «коктейлями Молотова». Але коли вони почали йти? Коли в них забрали право на волевиявлення, вони стали поза законом у мирному протесті.

дей. Не кажу, що вони мусили відчувати симпатію до нього, але таке враження складалося, що хтось тим людям сказав, що ви можете це робити, і вони робили.

Потім був Положинський. В нього летіло менше каміння. Його не було там дуже багато, але було. Положинського хотіли теж скинути, ображали, він намагався достукатися до здорового глузду. В якийсь момент я зрозуміла, що суть питання у спланованості акції, а не в здоровому глузді. Агресія все наростала, в якийсь момент з'явилися палиці, ланцюги.

Ми ходили до внутрішніх військ — там просто молоді хлопці стояли. Я кажу їм: «Ми — це не вони! На Майдані мирний протест». Хотілося до них донести, що ми не знаємо, що буде далі, але нас не слід ототожнювати з тими провокаторами. Тоді здавалося, що можна достукатися до них і що це якось вплине. Може, воно й вплинуло. Я пам'ятаю, що в момент, коли вже полетіли димові шашки, коли газ уже почав трохи їсти очі, мені один із хлопців з внутрішніх військ каже: «Тікайте звідси! Я вам раджу, тікайте». Ясно, що він мав це сказати, бо там не було солодко. Я відшукала Василюю і сказала їй, що нам треба йти.

З часу, коли Майдан повернувся на майдан Незалежності, розмови про те, що влада робитиме спроби його розігнати, не припинялися. Далі життя на Майдані вилилось у таку суцільну лінію, і зараз важко сказати, як там було 2 чи 3 грудня. Але те, що почали створюватися загони Самооборони, і те, що Майдан почав організовуватись побутово, означало, що протест буде тривалим.

У Громадському секторі Євромайдану я й надалі займалася волонтерами. Для людей, яким наша організація допомагала з поселенням, ми вирішили організувати зустрічі, де піднімали актуальні питання. Ми розуміли, що важливо переконувати людей у тому, що: а) треба будь-що залишатися стояти на Майдані; б) протест має бути мирним. Потім ці зустрічі переросли у щось більше: ми вже запрошували відомих людей, приводили депутатів, лідерів думки, правозахисників.

Мені запам'яталася дискусія у Патріаршій кріївці* на тему «Чи може перемогти немирний протест?». Вона була цікавою, бо для багатьох те, що протест має бути мирним, не є аксіомою. І Анатолій Бондаренко** тоді пояснював, які бувають наслідки силових зіткнень, а які — мирного протесту. Так було щовечора. Ми це робили, бо з людьми треба працювати, щоб вони не розчаровувалися, не занепадали духом, бо коли довго стоїш на Майдані, різні думки приходять.

Також ми розуміли, що треба проводити якісь акції. Тому ввечері у нас були дискусії, а вранці акції. Найпопулярнішими акціями, знову ж таки, були миротворчі загони — ми йшли до військових, які стояли на ключових підходах до урядового кварталу, і з ними говорили. Про те, заради чого ми стоїмо, про те, що коли прийде час і вони отримають наказ застосувати проти людей силу, вони не повинні цього робити. Ми хотіли проявити приязнь до них.

Я не брала участі в сутичках на Грушевського, бо є прихильницею мирного протесту. З одного боку, я вважаю — все, що відбувалося, було правильно. Але я не могла собі уявити,

---

* Так серед учасників Майдану називали Патріарший собор Української греко-католицької церкви, куди запрошували на розміщення тих, хто приїжджав на Майдан з інших міст.

** Заступник головного редактора інформаційного порталу texty.org.ua.

що беру горючу суміш і кидаю в тих противників — службовців міліції, солдатів внутрішніх військ. Якось воно було в мене суперечливо... ще й до того ж я захворіла. Але ми допомагали чим могли: поширенням інформації, поселенням... На Майдані ми лишалися й далі, а на Грушевського ходили, коли там були мирні часи.

Як показує досвід інших країн, у мирному протесті завжди настає момент, коли треба проявити силу. Але ця сила не повинна перевищувати необхідну величину. Згадайте, як це відбувалося в Грузії, коли вони увірвалися до парламенту.* У них це застосування сили було відповідне ситуації, і тому цей протест вважається мирним. Я не вважаю, що Майдан переріс у немирний протест. Так, люди йшли з «коктейлями Молотова». Але коли вони почали йти? Коли в них забрали право на волевиявлення, вони стали поза законом у мирному протесті. У багатьох людей була зброя, але мало хто її застосовував. Люди обрали для себе найбільш мирний із можливих спротивів. Тому я підтримую Майдан на всіх його етапах.

Коли 1 грудня з'явилися хлопці з ланцюгами і кийками — це була провокація, бо це було неадекватно, вони не мали права робити це тоді. Коли на Грушевського почалися силові дії, це було закономірно. Те, що відбулося на Інститутській 18 лютого, також означало, що треба переходити до якихось більш радикальних дій. «Коктейлі Молотова» кидали там, де були зони сутичок. Я не знаю, чи була зброя у майданівців. І навіть якби була, це був захист. Це не був збройний напад, чи спроба захопити владу зі зброєю, чи намагання домогтися задоволення своїх вимог зі зброєю, це був захист — захист, відповідний потребам.

Ми обговорювали це постійно. Тема мирного протесту почалася з розгону студентів, і більшість навіть зараз вважають, що Майдан переміг завдяки тому, що був мирним до кінця.

---

* Ідеться про події Революції троянд у Грузії в 2013 р.

ЮРІЙ ІГНАТЕНКО

1986 року народження,
актор

Мистецька сотня сформувалася десь у грудні й розмістилася в Українському домі. Ідея створення такої сотні належала Марині Матильді, а виросла вона з потреби допомагати бійцям Самооборони Майдану. Мистецька сотня існувала поряд з іншими бойовими сотнями і допомагала підтримувати бойовий дух учасників протесту. Ми показували для них патріотичне кіно, документалістику про революційні події в інших країнах, проводили багато різних акцій.

Шалено популярною серед бійців була акція «Тату-клейноди». Єгор і Оксана, майстри тату, запропонували набивати наколки учасникам Самооборони, але тільки національні символи. І дуже багато хлопців і дівчат захотіли мати щось таке: чи герб, чи оберіг з українськими мотивами. Майданівці у черги записувалися, щоб отримати такі тату.

Також провели акцію «Щитопис». Вона була короткостроковою, але Таня Чепрасова займалася розписами впродовж усього Майдану і здебільшого розписувала металеві каски. До неї постійно приходили бійці, і я сам був присутній при розписах — то було своєрідне розвантаження. Коли ти приходив втомлений, злий, розгублений, тобі треба було кудись це випустити, і ти починав кричати чи створювати якусь конфліктну ситуацію... Тоді тобі казали: «Друже, зачекай, присядь...» — і Таня давала пензлика.

Люди зазвичай спочатку відмовлялися, а потім входили у смак. Залишилися роботи, унікальні тим, що їх написали люди, які вперше у житті взяли пензлі в руки. Якість тих робіт з художньої точки зору, звісно, не надто висока. Але те, що люди виражали на папері чи касці, було феноменально. Справа в тому, що вони при цьому цілковито заспокоювалися, змінювалися, їм уже не хотілося конфліктувати... вони починали по-іншому бачити свою сутність, своє призначення в Самообороні, усвідомлювали, що можна не тільки рубати й трощити, що є багато інших способів боротьби.

Коли ти приходив втомлений, злий, розгублений, тобі треба було кудись це випустити, і ти починав кричати чи створювати якусь конфліктну ситуацію... Тоді тобі казали: «Друже, зачекай, присядь...» — і Таня давала пензлика.

Самі хлопці з Самооборони розповідали... Здавалося, ну, що там відбувається, в цьому Українському домі — ну, живуть вони тут, миються, їдять, сплять... і часто не помічають змін. А потім проходять — якісь експонати стоять, картини почепили... І дуже приємно було, коли вони розуміли, що це для них робиться. Це під-

тримувало їхній бойовий дух і культурний рівень. Для бійців це було засобом психологічного розвантаження: коли ти бачиш усе в чорних барвах, коли все навколо горить і димить... ти приходиш в Український дім, а там — мистецтво. Дуже важко жити постійно у стресі, в напруженні, коли всі твої думки спрямовані на одне, і постійно одні й ті самі емоції, переживання. У такій ситуації важливо мати можливість просто «перемкнутися». В принципі, це й допомагала робити Мистецька сотня.

У нашій сотні в різний час було до 70 людей. До неї входили митці різних жанрів, але були й програмісти, швачки... і просто небайдужі люди. Якщо людина хотіла щось зробити, якось реалізуватися на Майдані, чи просто мала вільний час, вона приходила з ідеєю, ми цю ідею розглядали і допомагали з матеріалами для її втілення.

Кошти для реалізації задумів і свої вкладали, й жертви збирали. Ми зверталися через сторінку у Фейсбучі, люди відгукувалися — надавали матеріали або гроші на конкретні проекти. Іноді по кошти я звертався до Громадського сектора

Євромайдану, до якого входив, або ж до комендатури Самооборони.

У розташуванні Мистецької сотні завжди хтось залишався на чергуванні: призначалися відповідальні за речі та мистецькі твори. Кожного ранку приїздили я або Марина Матильда, вирішували якісь організаційні питання. Щовечора десь о п'ятій ми проводили збори, залежно від поточних подій вирішували: що маємо робити, як можемо підтримати, узгоджували подальші плани. З реалізацією проектів було складніше, але теж збиралися і разом обговорювали.

Після грудня ми зрозуміли, що треба створювати музей Майдану, хоча б починати збирати артефакти. Саме тоді підійшов до мене музейник Олександр, він і став відповідати за цей напрям. Створили робочу групу і збиралися двічі на тиждень. Я сходив отримав дозволи від Міхнюка* на збирання артефактів, і дещо все-таки вдалося зберегти.

Ще у нас цікава вийшла акція вже під час подій на Грушевського. Ми шукали методи впливу на ВВ-шників. Намагалися знайти способи спілкування з ними: виходили на них у групах у Фейсбуці, щоб зрозуміти, як, хто, яку інформацію отримує. Планували передавати їм телефони, щоб вони могли дзвонити матерям, бо думали, що вони не мають контакту зі своїми близькими. Ми просто хотіли відкривати їм очі, щоб вони бачили й іншу сторону.

*Юрій Ігнатенко (четвертий справа) на акції з гільйотиною «Не втрачай голову».
12 грудня 2013 р.*

Ну, і вирішили знову діяти силами мистецтва. Провели акцію з пофарбованим фортепіано. Ця акція була розроблена у Громадському секторі Євромайдану, а ідея належала Андрію Меаковському, Олегу та Маркіяну Мацехам. Фортепіано ми по-

---

* Олег Міхнюк — сотник афганської сотні, загинув у серпні 2014 р. під час бойових дій у зоні АТО.

ставили на першій барикаді, ближче до ВВ-шників, щоб вони не слухали жакливу музику, яку їм постійно крутили. Від неї просто збожеволіти можна було. Ти туди приходиш з ними поспілкуватися на півгодини-годину, і коли йдеш, у тебе вже дах іде — а вони слухали це постійно, причому одне й те саме. Тією музикою їх глушили, щоб вони не чули, що їм говорять з нашого боку барикад.

На Грушевського я виконував ще й іншу функцію: щопівгодини прибігав і або витягав когось звідти, або намагався якось структурувати дії людей поряд.

Ми також хотіли, щоб силовики почули такий класичний набір музичних інструментів, як флейта, скрипка і фортепіано. Загалом музика — це неоціненна сила, яка проникає у свідомість і може її змінювати.

Ми різними способами намагалися достукатися до них: і екран їм ставили, і колонки. Ми чудово усвідомлювали: якщо вийде один — «посиплеться» весь лад. Звісно, політруки з ними працювали, агітація, пропаганда у них там велася досить серйозна. Але вони теж були незадоволені умовами служби — чим їх годують, як вони сплять... Якщо вони мали якийсь доступ до Інтернету, то бачили, що відбувається в країні загалом, і якщо були серед них свідомі люди, вони мали розуміти, за що стоять.

На Грушевського я виконував ще й іншу функцію: щопівгодини прибігав і або витягав когось звідти, або намагався якось структурувати дії людей поряд. Тому що коли ти бачиш, як бігає дівчинка Юля з лазерною указкою і намагається вирахувати снайперів... Я кажу: «Що ти робиш? Навіщо ти на кулі наливаєшся? Якщо ти хочеш засліпити очі снайперові, то є дієвий механізм: одна лазерна указка з одного місця, друга з іншого, третя — ще з якогось, і кожна на секунду по черзі вмикаються — тоді він вас не вистежить». Або бачу, що бігають без ладу сімнадцятирічні хлопці. Я їм: «Хлопці, схаменіться, чого ви по одному бігаєте? Об'єднуйтеся в якісь загони, бо поодиноці у вас легше стрілити». Бачу: так, уже об'єдналися, зробили щит і... побігли жбурляти «коктейлі» до стадіону Лобановського. Ти розумієш, що вони ще діти, і в них зовсім страху немає... Особисто в мене страх якось сублимувався в іншу енергію — то була якась зовсім інша емоція, досить сильна.

Мені довелося бути й учасником трагічних лютневих подій. Пам'ятаєте, на 18-те число була призначена мирна хода? Хоча яка вона була мирна... Ще до цього всі знали, що вона не буде мирною, бо зброя вже була на Майдані, люди були дуже радикально налаштовані, дуже. У наметах і в різних середовищах обговорювали: якими є цілі цієї ходи? Я теж не дуже розумів, навіщо вона. А потім зрозумів. Це була просто провокація з боку наших керманичів — тих самих парубків... які розробляли цю акцію.

Коли вже почалася зачистка, я був у Маріїнському парку, а потім у Кріпосному провулку. Коли ти бачиш, що Самооборона біжить першою, а ти стоїш тільки з рогаткою, то думаєш: «Що я тут роблю?» — розвертаєшся і теж починаєш бігти. Самооборона тікала, а перед «Беркутом» стояли прості хлопці, чоловіки. І це було дуже прикро бачити, це була перша травма — ти розумів, що відбувається щось не те.

Потім ми потрапили в оточення. Прямо у Кріпосному забігли в під'їзд і закрилися, забарикадувалися там. Через халатність однієї людини, яка відкрила двері («Я подумав, що то наші»), нас закидали газовими шашками. Але знайшлися добрі люди на останньому поверсі, які відчинили двері й пустили нас до хати. Там ми просиділи, напевно, години дві.

Коли вже основні сутички перемістилися до «Арсенальної», ми стали виходити з будинку. По Інститутській я пішов крізь усі міліцейські редути. Я йшов і плакав. Ні, не плакав, але було так, що вода текла разом з бензином, кров'ю. І ти йдеш, збираєш гільзи... як артефакти. Збираєш криваві щитки, несеши хлопцям, думаєш: «Може, комусь знадобляться ще». Якусь каску знайшов, патрони... книжку «Хрещений батько» англійською мовою — хтось читав. І йдеш крізь цей «Беркут» — ідеш

У ТЕАТРІ.DOC у Москві Юрій грав у «Щоденниках Майдану». Березень 2014 р. (фото М. Угарова)

і бачиш, що їх не так уже й багато. Я бачив, що вони були втомлені, без ротації. Тому для мене зовсім не зрозуміло, чому все так сталося: ця мирна акція і те, у що вона переросла.

Самооборона тікала, а перед «Беркутом» стояли прості хлопці, чоловіки. І це було дуже прикро бачити, це була перша травма — ти розумів, що відбувається щось не те.

Мені здається, Майдан не виконав своєї функції, тому що не відбулося зміни системи. А особисто мені Майдан дав багато чого. Дав віру... Тобто ще більшу віру: я завжди сповідував ті цінності й ту ідеологію, які не базуються на грошах, не є матеріальними. У цих цінностях я укріпився.

Майдан дав нові знайомства, дав мрію, а це, напевно, найголовніше. Дав тих людей, з ким можна це розділяти. Дав можливість боротися і те, за що варто боротися. Багато чого...

ВЯЧЕСЛАВ ПОНОМАРЬОВ

1985 року народження,
менеджер культурних проєктів

Ми з колегами, з друзями прийшли на Майдан у першу ніч о 10-й вечора, коли це все почалося. Тоді можна було тільки стояти, тому що міліція припиняла всі спроби ставити намети, забирала, виводила людей. Не можна було навіть каремат постелити і сісти на гранітні сходи — це все заборонялося, тому всі стояли. І ми вистояли тоді всю ніч.

Мої друзі, студенти з Могилянки, сказали, що раз починаються такі процеси, ми мусимо ходити по університетах, гукати студентів, молодь, щоб вони збиралися на Майдан. І фактично увесь перший тиждень... Я взяв у «Барикади» такий мікроавтобус, ми висадили нагору колонки, зі студентами Могилянки сформували автоколонну і пішли по університетах.

Потім Руслана підключилася, другого чи третього дня, і кількість студентів збільшувалася, збільшувалася, збільшувалася... І якось за тим усім, що ми тоді кружляли-кружляли (я був зайнятий цими походами зі студентами), сталося так, що біля стели ініціативу взяли в свої руки не студенти. Зараз прийнято говорити «студентський майдан», «розігнали молодь». Насправді в оргкомітеті були не студенти. Я зайшов туди подивитися, що це за люди. Там були Єгор Соколов, Андрій Рибальчук, Віка Сюмар, громадські активісти, але в управлінні цією акцією жодного студента фактично не було.

Вони узгодили між собою, хто чим займається. Моєму колезі Юрію Міндюку доручили займатися організацією мистецької складової, коли Майдан стояв біля стели. Допоки йшлося

про бардів, він їм допомагав, а коли подзвонив Вітя Бронюк і сказав, що гурт «Тік» зараз у Києві й готовий відіграти концерт біля стели для студентів, тоді Юра подзвонив мені, попитав, чи можу я допомогти, зі своїм досвідом. Я відказав, що без проблем, і ми тоді долучилися, допомогли зробити цей виступ, потім інші. Так якось і пішло, що я почав цим займатися, а пізніше й на велику сцену вже перейшов.

*Вячеслав Пономарьов з Олесем
Донієм на Майдані 24 листопада
2013 р.*

На мітингу 1 грудня я особисто розумів, що буде багато провокацій, багато історій, які можуть дискредитувати це все, тому що вже стикався з тим усім раніше. Але я добре розумів людей, які підтримують власне отаку от позицію і йдуть штурмувати Банкову. Ну чому хтось у нас повинен мати монополію на насилля? Чому охоронні структури, які мають нас захищати, побили людей, і їм за це нічого не буде? І я розумів цю жадобу помсти в людей, які готові були розірвати у будь-який момент тих правоохоронців. Але там же ж хитра історія була: «Беркут» не пішов наперед, він виставив молодих хлопців, яким сказали тримали лаву, і вони тримали. При цьому в них коліна трусилися — вони реально боялися.

Коли на Майдані вже встановили велику сцену, хлопці дзвонять мені й кажуть: «Давай, іди сюди, тебе вже шукають». Треба було, щоб хтось виходив, підтримував людей, грав. Ну і, власне, засукали рукави й почали працювати, видзвонювати. Спочатку дзвонили знайомим музикантам, говорили, мовляв, приходьте, пограйте... Ну, взагалі різні ситуації були.

Були й такі, що категорично відмовлялися приходити і грати. Навіть до останнього часу. А сьогодні вони розповідають: ми такі важливі, ми дрова возили, це було важливіше, ніж грати концерти. Думаю, що лісоруб має рубати дрова, пекар пекти хліб, медики мають лікувати, а музиканти грати. І коли

вони йдуть збирати дрова, то мені здається, це однаково, що забивати цвяхи комп'ютером.

Але була величезна кількість музикантів, про яких я не міг навіть подумати, що вони здатні ризикнути прийти і грати, й безкоштовно грати. Багато хто приходив і казав: «Ми маємо це робити, ми маємо підтримувати людей». Багато таких знайшлося, і, в принципі, сцена порожня не була.

Окрім головної сцени було ще безліч різноманітних майданчиків. Це і вуличні піаністи, і відкритий університет, який там оце стояв біля Лядських воріт, і поетичні виступи в Київській адміністрації. Студенти з Могилянки запрошували видатних людей для лекцій. В Українському домі

так само були майданчики для виступів. Тут можна згадати і про художників, які вивішували свої роботи по периметру, зокрема й про Мистецький Барбакан, до якого ми, власне, мали відношення. Увечері в них там були виступи, а вдень до них приходили люди, варили їсти, роздавали чаї, супи, шашлики смажили. Дуже багато таких точок було.

Я вже говорив, що кожен має займатися своєю справою, і музикант усе-таки має бути на своєму місці й бути музикантом. Ця складова була надважливою, тому що... Людина, яка приїхала, там... не знаю... щоб нікого не образити... приміром, з Тернопільської області, з Франківської, де вони востаннє бачили Білоножка років 15 тому, який до них у районний будинок культури раніше приїжджав... А тут купа людей з телевізора. Це щось дуже містичне, і це справді дуже надихає — що от вони поруч стоять, і вони такі самі люди, як і ми, і вони разом з нами беруть участь у протесті. І коли ці артисти до них зі сцени промовляють чи співають — це шалена енергетика насправді. Ну, і так само музиканти заряджалися від людей, які стояли перед сценою.

Взагалі передати те, що відбувалося, неможливо. Те, що відбувалося на сцені в новорічну ніч, було аж занадто за наповненням. Це було красиво, дуже якісно — за атмосферою і

Ну чому хтось у нас повинен мати монополію на насилля? Чому охоронні структури, які мають нас захищати, побили людей, і їм за це нічого не буде? І я розумів цю жаждобу помсти в людей...

за енергетикою. Настільки феєричні почуття переповнювали, що... Навряд чи я ще колись у житті зможу пережити щось подібне, і багато хто з музикантів, думаю, теж. О 9-й ранку після новорічної ночі ще під сценою залишаються сотні тисяч людей, які продовжують танцювати, радіти і вітати один одного з Новим роком — це... ну просто шалені емоції, шалена енергія. Чомусь коли просять: «Розкажи про сцену», — в мене в пам'яті завжди постає оцей Новий рік. Це була просто феєрія. Й інші, звичайно, були моменти. От хоч би фантастичний виступ «Океану Ельзи»...

Було так. Спершу ми їх довго просили. Говорили: «Славко, ти лідер думки громадської, ти мусиш там бути, ти або з нами, або не з нами». Він у відповідь: «Як це зробити, щоб усе було

...була величезна кількість музикантів, про яких я не міг навіть подумати, що вони здатні ризикнути прийти і грати, й безкоштовно грати. Багато хто приходив і казав: «Ми маємо це робити, ми маємо підтримувати людей».

правильно?..» — і всяке таке... ну, типу, «не знаю, як». Дзвонимо йому вдруге, він каже: «Ну так, так, маю. Ну, може, не зараз, може, трохи пізніше якось...» Три-чотири дні проходить, і він питає: «А в суботу у вас як?» Кажу: «В нас нічо, якщо ти приїжджаєш — все, грайте без проблем». Він каже: «Може, не ми. Я так просто спитав». І всяке таке, так кру-

тився... незрозуміло що. Тоді каже: «Це буде таємниця, я тобі не можу сказати, але нам треба час...» — з 6 до 8, припустімо, я вже не пам'ятаю, чи з 8 до 9. І я не знав, чи це буде «Вночі», чи це буде «Океан Ельзи»... А потім, у п'ятницю, мені вже розказали, що буде старий склад, найперший.

Це було просто феєрично — через те, що до цього такого не було, щоб він зібрав музикантів із першого складу: і Хусточка, який тепер у Франції, і Паша Гудімов... Він усіх зібрав до кучі, і вони зіграли отим «золотим складом» «Океану Ельзи» — і це була, ну, правда... теж велика феєрія, і велика енергетика від цього всього.

Так само виступ «Ляпіса»... У них був запланований комерційний концерт у Києві. Я тоді, знаючи про це з анонсів, знаючи, що вони будуть у Києві, спитав їхнього менеджера, чи реально організувати виступ на Майдані, хоча б півгодинний.

Через півгодини він передзвонює мені й каже: «Слухай, вони самі дуже хотіли, але не знали, як про це попросити, і навіть не мріяли, що таке може бути». Я йому: «То давайте на суботу, перед концертом». Коли вони прилетіли до Києва, він телефонує: «Я не знаю, що мені робити — в Міхалка температура 40, і він тупо... ну, не знаю...» А я ще до їхнього прильоту, в п'ятницю, у себе на сторінці анонсував, що на Майдані, значить, завтра «Ляпіс».

Позаяк Міхалок був хворий, він не міг іти по вулиці, і їхня вимога була, щоб автобус заїхав фактично під сцену. Але коли я побачив, скільки там людей, я просто не знав, як це фізично зробити — щоб цей автобус заїхав під ту сцену. Слава Богу, ми зібрали хлопців, розчистили то всьо, вони заїхали, вийшли хлопці з «Ляпіса», а Міхалок взагалі... ніякущий стоїть, говорити не може. Його нашпигували якимись уколами... Але потім він вийшов на сцену, і по ньому взагалі не було видно, що він хворий.

Для українсько-патріотичного радикальнішого середовища він усе-таки є авторитетом, це ж іще до «Воїнів света» багато хто його тексти знав, багато в кого вони на телефонах були. І тут виходить на сцену Міхалок і каже: «А что мы можем, старые обезьяны, вам сказать — людям, у которых в голове свежее веяние, которые фактически творят историю? Мы ничего вам не можем сказать, мы можем только учиться». І це була така шалена фраза, що мене просто порвало тоді. Оце з їхнім виступом таке пов'язано.

Вони відіграли тоді п'ять треків і поїхали на комерційний концерт, після чого в них ще багато проблем було. Зрозуміло, коли гурт одночасно грає безкоштовний концерт і платний, то, відповідно, менше людей захочуть іти й витратити гроші, якщо є можливість послухати безплатний концерт. Але вони зібрали повну залу при тому, і комерційний виступ їхній теж був шалений.

В'ячеслав Пономарьов на Майдані з друзями. Листопад 2013 р.

А після того, після підтримки Майдану, вони стали нев'їзними в Росію. Це їхня отака от фактично жертва і... ну, скажімо, їхній принцип, який поборов меркантильність, тому що вони мегапопулярні були в Росії. Я дивився їхній графік на 2013-й рік, коли вони ще були в'їзні. У них в Росії тоді було близько 220 концертів на рік. Це дуже багато, я взагалі не розумію, як він може витримувати такі графіки.

Коли почалися, власне, на Майдані великі концерти... Це теж треба було мати сміливість. Тому що молодим виконавцям легше — їм байдуже, де грати, а коли ти є лідером громадської думки або людиною, за якою спостерігає суспільство, то тобі

важче робити якісь «різкі» кроки. І вони у своєму середовищі один на одного дивилися — хто перший, як суспільство сприйматиме...

З Євгеном Нищуком 2 січня 2014 р.

Розповім про один випадок. Є гурт такий, «Антитіла», мої добрі знайомі. Саме тоді ми з ними й познайомилися ближче. Іде концерт, складений графік... Фактично в мене було як — я до ночі працював на сцені, потім ішов додому, спав до 8-ї, зранку до 11-12-ї складав повністю на день розклад... Тому що такі речі по-

требують чіткої організації. Якщо грає, співає виконавець з фонограмою — це одне, а якщо грає живий гурт, то це інша зовсім організація. Ти ж хочеш, щоб він зазвучав, а не «бери, грай» — на таке не кожен піде. Кожен переживає за свою репутацію, тому що стоїть же купа людей, які можуть потім сказати: «Та були ми на цьому концерті...» Тобто кожен хоче, щоби звук і звукорежисер гарно спрацював.

Це все треба забезпечити, пропрацювати, щоб одні вийшли, інші зайшли, увімкнулися, знали, куди і що, відіграли, прийшли наступні... В день десь по 5-8 концертів різних гуртів відбувалося. Це логістично досить складно. Заздалегідь складалася табличка, вивішувалася, щоб кожен знав, коли йому приходити... і купа таких моментів. І значить, обертаю-

чись, бачу: якісь хлоп'ята стоять, з інструментами такі. Я питаю: «А ви хто?» — «А ми “Антитіла”». І я розумію, що це хлопці приїхали не з Солом'янського будинку культури, я не можу їм сказати: «До побачення, чуваки».

І пізніше вони ж можуть прийти додому і написати на Фейсбуці, що на Майдані самі козли, ми хотіли вас підтримати, а нам не дали заграти. Тобто це ж теж треба розуміти, що ти відповідальний за всю цю історію, за те, щоб усі були задоволені. А вони такі приходять, і їх питають: «А хто ви такі?» — і я розумію, що їх у цьому переліку немає, і вони взагалі сьогодні не мають грати. Я їм кажу: «Вибачте, хлопці, сьогодні ні, давайте зідзвонимося з вами завтра, домовимося. Сьогодні просто фізично нема куди вас подіти». Вони: «Ок». Десь на наступний день у мене складений був графік, я за них чогось не подумав, не подбав. І ми ж не домовилися фактично. Наступного дня приходять знов. «А ви хто?» — «А ми “Антитіла”» — «Так чого ж?.. Я ж сказав домовитися». — «А я думав, завтра приходити». Але потім вони знов прийшли. Ми тепер дружимо з Тарасом, він дуже відомий волонтер, дуже допомагає армії, багато збирає коштів. Ну, і тоді він себе добре проявив.

У прайм-час проходили професійні, якісні концерти, а в останній була самодіяльність — хто хотів, той міг говорити. Був вільний мікрофон, керував усім цим процесом Володя Гонський, а вночі керувала Руслана. Тобто вже Руслана мала свою команду, і вона шукала своїх нічних діджеїв, бардів.

Якось уночі... Це цікава історія. Льоша Мочанов, теж відомий виконавець... Ну як відомий — бард-любитель, автогонщик, ведучий, але як публічну особу його знають. І він прийшов раз, відпрацював концерт, потім удруге, відпрацював. А потім сказав (це теж мене зачепило): «Ты знаешь, тут такое дело... Я вижу, тут отбоя нет от этих всех, которые хотят, когда много людей, играть. Все хотят вот здесь вот выступать, а у меня этой «звездности» нету. Я знаю, что лучше людей поддержать, когда им плохо, когда ночь». І Льоша щоразу прихо-

---

Те, що відбувалося на сцені в новорічну ніч, було аж занадто за наповненням. Це було красиво, дуже якісно — за атмосферою і за енергетикою. Настільки феєричні почуття переповнювали...

див після цього вночі й грав, коли нікого не було. Або заходив у намети: там пограє, там... Отака його позиція була.

Запрошували й чеські гурти, і польські. Британські, литовські гурти були. З усіма виходили на зв'язок, з усіма спілкувалися, організовували виступи.

Був англійський музикант Нейл Тейлор, який грає в команді з величезною кількістю музикантів — виконавців і гітаристів. Він подзвонив полякам, а поляки мені. Його взагалі ніщо не поєднує з Україною — ні родинних зв'язків, ні друзів немає,

---

...виходить на сцену Міхалок і каже: «А что мы можем, старые обезьяны, вам сказать — людям, у которых в голове свежее веяние, которые фактически творят историю? Мы ничего вам не можем сказать, мы можем только учиться». І це була така шалена фраза, що мене просто порвало тоді.

ну от просто він захотів. Ми з ним зв'язалися, а в нього щодо сцени були певні вимоги. Він каже: «Ну, мені треба оцього всього дотриматися...» У нас була довга з ним переписка, і я кажу, що не знаю, чи зможемо, бо в нас зараз немає коштів, аби орендувати все, що тобі треба. Він зв'язався з офісом компанії Warwick. Компанія Warwick зв'язалася з українським представництвом... З Warwick подзвонили мені й сказали: «Заберіть техніку».

І вони безкоштовно, через сім кіл, надали техніку — без документів, без нічого. Вони навіть не спитали, як мене звати, просто уточнили: «Коли назад завезете?» Я сказав: «Давайте в понеділок». Ну, і я їм у понеділок завіз те все назад. І ми отаким от чином забезпечили цього Тейлора технічним обладнанням. Він з родиною прилетів, зі своїми музикантами. В Новий рік вони виступали о 3-й годині ночі.

Мене це дуже здивувало, тому що... Чудак такий, типу, з Британії дзвонить і каже: «Я хочу виступити у вас на Майдані». До річниці цієї події, у ніч з 2015-го на 2016-й, він запостив на ютубі відео з Майдану і каже: «Це, мабуть, найкращий Новий рік, який був у мене взагалі». Це при тому, що він із купою музикантів переграв взагалі-то.

І от коли в січні почалися вже силові протистояння, коли була перша кров і, вже 22 січня, перші вбиті, я для себе усвідо-

мив, що концерти як концерти закінчилися, для них уже немає тут місця, тому я відійшов від цієї історії. Я сказав, що, мабуть, піду в інше місце, бо тут... не годиться. Хоча політики мене не зрозуміли й образилися тоді, і Жданов особливо. Але я вже бачив, що тут не місце пісням, не місце танцям і гоцанкам. І тоді грали вже гурти, які в репертуарі мають такі фактично повстанського і патріотичного характеру пісні, а про любов уже не співалося.

Щодо лютневих подій, то я близько півроку не міг дивитися про це ні по телевізору, ніде, тому що... ну... це просто шкребе по серцю і не дає спокою, тим паче, що там кілька моїх друзів... Не стало їх після того... Але є й світлий бік, позитивні моменти — є нові знайомі, є що доброго згадати.

При тому всьому мене особисто дуже дратує, коли починають згадувати за ті події, і людина виходить на трибуну, скажімо, Верховної Ради й каже: «А от я на Майдані не за те стояв». Мені взагалі цікаво, чи хтось проартикулював оці загальні «за що», бо взагалі-то не було якихось таких виписаних історій — за що стояли люди. Кожен прийшов зі своїм — зі своїм баченням, зі своїми амбіціями. Дехто, можливо, приходив для того, щоб скинути когось і собі пролізти у владу. Дуже ж було багато відчайдушів, які полишали роботи — їх там не пускали, а вони позвільнялися, приїхали і тут жили. Різне бувало.

Для мене особисто Майдан закінчився з розстрілами людей.

*Олесь Доній, Іван Леньо, В'ячеслав Пономарьов на Майдані.
2 січня 2014 р.*

ВАДИМ СКУРАТІВСЬКИЙ

1941 року народження,
мистецтвознавець, історик,
літературознавець, публіцист

Фото А. Баштового

Всі ці події розпочалися з того, що у 2011 році я (без особливої охоти, але треба було щось робити) увійшов до так званої ініціативи «Першого грудня». Мене запросили, я долучився і як міг їм допомагав. І вже там я зрозумів, що далі щось буде. І коли у листопаді біля пам'ятника Голодомору був мітинг... Практично я відкрив цей самий мітинг і сказав те, що належало сказати, тому що, одверто кажучи, для мене головна подія ХХ століття — це 1933 рік.

Я сам сільський, і з усією певністю вам кажу: після 1945 року, коли я вже розумів, про що говорили дорослі, були дві теми у розмовах — війна і голод, нічого іншого не було. Я такого наслухався... До цього часу дивуюся, як людство не зрозуміло, чим скінчилася ота ніби велика гіперідея тисячолітньої давності — мовляв, вибудуємо справедливий світ.

Частина тих демонстрантів пішла на Майдан і практично там уже залишалася.

29-го я вийшов з театру російської драми і подумав, що піду-но я до них, туди, на те дійство, і побуду з ними десь до ранку абощо. Але втомився (мені вже йшов тоді 75-й рік), сів на метро, повернувся додому... Вранці увімкнув телевизор (як щось відчув) і побачив, що там робилося. Я зрозумів, що це початок... перепрошую, з усією певністю хочу сказати — громадянської війни. Війни двох протилежних сил, причому одна з

них діє передовсім як... не просто асистент, а власне фактотум* Росії. Тому коли якісь мерзотники в Росії говорять про те, що в Україні громадянська війна... Так, у нас громадянська війна — але з вини Росії. Звісно, були дзвінки з Кремля. Я зблизька упродовж десятиріч вивчав структуру всіх цих луб'янок, цих генштабів російських. Вони вміють тільки одне — те, що вони вміють. Умовно кажучи, стукати нуклеарним кулаком по столу світової політики.

Після того, зрозуміло, у всіх жанрах я допомагав Майдану. Більше того, здається, 15 грудня я відкривав у неділю віче. Я вам скажу, це було щось неймовірне. Десь я прочитав: «На Хрещатику не може поміститися мільйон». Перепрошую. Там було більше мільйона, тому що не тільки Хрещатик — усі довколишні вулиці, всі дахи, усі площі — весь формат цього міста був заповнений неймовірною кількістю людей.

Я сказав тоді тим людям, що я далекий від політики, але хочу сказати одне: доки ви стоїте тут, ви рятуєте світ, тому що як тільки ви розійдетесь, почнеться анексія, входження України в сусідню країну, яка хутко пройшла той самий шлях і закінчила паратоталітаризмом особливого типу. І тоді, можливо, шансів у світу, від полюса до полюса, не залишиться, тому ви зараз зберігаєте цей світ — від полюса до полюса.

...все-таки на цій території, попри все, зберігалися тисячолітні інтелектуальні інстинкти віча. Коли виникала якась криза, то всі князи збиралися... і показували своєму князеві на двері або навпаки.

Турчинов перед виступом підійшов до мене — я говорив від «Першого грудня» — і так доволі сердито сказав: «У Вас три хвилини». Я потім показав йому годинник і сказав: «Я говорив 2 хвилини 75 секунд. Перепрошую. Все інше віддаю Вам», — і зник звідти. Ну, не зовсім зник, ще з'являвся. Ми, бачите, приходили туди з академіком Поповичем. Він, бідака, уже ж немолодий, стоїть, аж тремтить на тому холоді. Я кажу: «Мирославе Володимировичу, та ходімо звідси, я Вам трохи горілки дам». Тому що... не дай Боже, пневмонія... Бо взагалі-то Попович —

---

* Фактотум — довірена особа, яка виконує різноманітні доручення.

це дорогоцінний набуток сучасної України. Хвала Богові, погодився.

Я сказав тоді тим людям, що я далекий від політики, але хочу сказати одне: доки ви стоїте тут, ви рятуєте світ, тому що як тільки ви розійдетесь, почнеться анексія, входження України в сусідню країну...

І після того я безперестанку там з'являвся, але в особливій якості. Річ у тім, що колишня моя дружина — донька колись відомого соцреалістичного, дуже доброго, академічного напрямку художника — Георгія Степановича Меліхова, автора славнозвісної картини «Молодий Сошенко і молодий Шевченко у Брюллова». У Меліхова був ще

синочок Юрко. Ми з ним дружили і все таке, але Юрко несподівано на 30-му році помер і залишив 4-річного хлопчика. Я з тим хлопчиком бавився, намагався вчити його чогось доброго... Але потім обставини склалися так, що він жив уже тільки з мамою і зник з мого обр'ю.

Десь у 2008 році моя донька (його двоюрідна сестра) на виставці Меліхова підводить мене до якогось молодика і каже: «Це Мітя Меліхов». А я до нього був настільки прихилився... І я дуже попросив Мар'яну: «Ну, ти роби все для того, щоб він повернувся у сім'ю Меліхових». Він на мене справляв дуже добре враження, у нього, як і у батька, золоті руки. А під час уже цих подій раптом Мар'яна мені телефонує з Москви (вона була у Москві) й каже: «Мітя у "Правому секторі"».

Я запитав його тільки, що йому треба. Він каже: «Молочка, молочка». І він говорив тільки українською, і я носив — молоко і гроші, молоко й гроші... Я був разом з ними у «Правому секторі». І для мене цей Майдан — це доля Дмитрика, як я його вже називав. Він пройшов через усе пекло, починаючи з 2013 року: біля Банкової одна рана, а потім одразу в АТО — і одна рана, друга рана...

І я дивився зблизька на цих хлопців... Вони настільки не схожі були на тих славнозвісних «ультра» — ультраекстремістів і подібних. Він одружився на Майдані — знайшов там майданівку, і український священик їх звінчав. Покликав мене на весілля. Перед тим я дзвонив його командирам... там, у спра-

вах. І цікаво те, що я їм українською — а вони російською мовою відповідають.

Я прийшов до їхнього штабу — біля штабу на Хрещатику мало бути це саме весілля. Дивлюся — з «Правого сектора» скрипаль (схоже, єврей) грає українські, російські та єврейські мелодії. І тут євреї починають танцювати «Сім сорок» — свій національний танець. Я подзвонив знайомому, високого класу режисерові Маслобойщикову, кажу: «Приїжджайте сюди. Ви знімете — весь світ побачить, що бреше Росія». Хоча я подумав, що потім би, коли б побачили все це у Росії, сказали б, мабуть, що «Правий сектор» — це інтрига єврейська абощо. Але річ не в тім.

Отож я, як міг, Дмитрикові допомагав. А далі дуже драматично все це було. У Мєліхових велика квартира була, і у ній жила тільки 90-річна бабуся. Несподівано (у бабусі був дуже непростий характер) вона прийняла «Правий сектор», і квартира стала, сказати б, штабівською точкою «Правого сектору»: вони і збиралися там, і ночували, і готували свого «молотова», а бабуся їм їсти варила і примовляла: «Які гарні хлопці!» Один раз тільки вона сказала мені: «Забрали шкатулку з портретом Шевченка». Я її заспокоїв: «Повернуть», — і вони повернули все це.

Вадим Скуратівський з Євгеном Сверстюком та його дружиною Валерією Андрієвською на Майдані

Тож 2013-й і початок 2014-го року для мене пройшли під знаком оцього дому. Хлопці навіть вивісили на квартирі напис: «Правий сектор». Я пам'ятаю, ще хвилювався, просив: «Не треба цього, бо ж невідомо, чим усе скінчиться». Потім Дмитрик якось зник на деякий час з мого горизонту.

Далі я вже займався Майданом суто літературно, плюс читав лекції у Вільному університеті. Він був організований

трохи стихійно. Хоча був шанс перетворити все це на постійно діючу інституцію, але, розумієте, на це потрібні гроші. І не факт, що так уже охоче київські інтелектуали пішли б туди в доценти, професори. Я б пішов — я безплатно там читав, безперестанку. Українські журнали друкували якісь мої репліки з приводу Майдану...

Я взагалі ентузіаст великої російської культури, автор десь біля тисячі праць про цю культуру. ...І в цій ситуації я зберігаю велику симпатію до цієї культури, але політичну Росію абсолютно не приймаю.

Але найсильніше моє враження — це грудневе віче 2013 року, коли я побачив, що таке народ, який повстав. Бачите, коли я кинувся у 1991-му до Білого дому в Москві, у мене не було відчуття такого... от що вся Москва вийшла. Я вже тоді побачив поділ Росії на абсолютну інтелігентську меншість і оцю люту, десь недемократичну масу, яка хотіла

тільки одного: щоб її залишили у спокої й щоб цей спокій мав певні радянські чи прорадянські риси.

А тут, в Україні, воно по-іншому виглядало — тут прийшов весь, сказати б, київський і підкиївський народ, і не тільки народ. Це щось неймовірне було... Уже зрозуміло, іншої такої картинки у моїй пам'яті не буде. Звідки усе це? Я зрозумів, що все-таки на цій території, попри все, зберігалися тисячолітні інтелектуальні інстинкти віча. Коли виникала якась криза, то всі кияни збиралися... і показували своєму князеві на двері або навіпаки. Продовження цієї традиції віч — козацькі ради, чорні ради, на які не тільки козацька старшина збиралася. А далі була козацько-аристократична рада. Що б там не говорили, але «мазепинство» — це бунт української аристократії проти знавіснілої, лютої московсько-татарської. Це війна двох подібних суспільних станів.

Потім — весна, власне, травень, 1917-го року. Олександр Федорович Керенський, тоді військовий міністр, ще не прем'єр-міністр, стоїть тут, у Києві, в Педагогічному музеї — а по вулиці йдуть десятки тисяч під синьо-жовтими і зрідка під червоними прапорами. І Олександр Федорович: «Я не понимаю, откуда это? Что это такое?..» — уже починав працювати отой самий інстинкт. Більшовики його зупини-

ли — збори в кількості «більше трьох» були небезпечні для системи.

І зрештою, тут, у Києві, цей інстинкт спрацював. Він спрацював завжди несподівано. Одного разу я бачив щось схоже на «майдан» — за часів Хрущова. Була весна 1963-го, і от ця «відлигова» молодь раптом почула, що до Києва приїхав Фідель Кастро, дуже тоді популярний. І раптом сотні й сотні студентів Київського університету ідуть з червоними прапорами з гаслами: «Фідель, Хрущов, естамос конлосдос» — «Ми з Фіделем і Хрущовим». І вони підійшли до резиденції — туди, де зупинився Кастро. Ну, партійна бюрократія не чекала всього цього. Що з цим робити?

Президент — трохи фантомний президент — Дортікос* стоїть на якійсь терасі навпроти цього будинку, руки у кишенях, і посміхається, дивлячись на те все. А студенти: «Фідель, виходь!» — тому що для них це була альтернатива цієї самої новобуржуазії партійної. Раптом я бачу: майор намагається відтиснути якогось хлопця і б'є його по обличчю (може, випадково). І от уже майор летить сторчголов, а ця вся юрба біжить до якогось автомобіля, намагається його перекинути. Що там зчинилося!.. І якийсь дядько, який керував... у цьому габардиновому костюмі... який спочатку зробив такий жест, мовляв, відтісніть цих молодих людей, — він блискавично зник, а тоді раптом з'являється і каже: «Товарищ Кастро просит всех разойтись».

І пізніші спроби великих мітингів тут, у Києві... 1988–1992-й... Пам'ятаю 1992 рік, біля Софії... Весь майдан заповнений вщерть. Бачу — Чорновіл щось сердито вигукує, Мстислав піднімається, старенький церковний ієрарх емігрантський, теж щось там говорить у мікрофон. А потім з'являється Ярослава Стецько. Ну, я добре до неї ставлюся, але от вона стоїть і: «Землю — селянам, заводи — робітникам...» А біля мене стоїть якийсь дядько, кумедно так очі округлив і каже: «А воду — матросам».

---

* Освальдо Дортікос Торрадо (1919–1983) — кубинський політичний діяч. Після перемоги Революції 1959 року був міністром у справах революційної законності, з липня 1959 до грудня 1976 р. — президент Республіки Куба.

Річ у тім, що націонал-демократія ще не мала тоді чіткої програми. Ну які ж «заводи — робітникам»? Ну, «землю — селянам», може... Все це таким елементарним здавалося — а вони при більшовицьких гаслах... І от сердито розійшовся той «майдан». А цей Майдан уже мав доволі чітку орієнтацію, чітку програму: не Росія — демократія західного типу. І водночас абсолютно негативне ставлення до будь-якої поліцейщини як спадщини підрадянських режимів, і самого радянського режиму, і, зрозуміло, імпорту цієї самої сучасної Росії.

І тут був великий шанс щось змінити. Але у мене таке враження, що... Активісти... вони пішли в АТО. Я теж рвався в АТО, але мені сказали, що... ну, возитися з тобою... Я кажу: «Я колишній військовий, лейтенант». — «Та ні, у нас знайдуться, залишайся тут». І я залишився і, чесно кажучи, трохи шкодую. Я щось міг зробити там. Не обов'язково бігати зі стрілецькою зброєю... Але річ не в тім.

Психологічно ось що мене вразило, окрім тієї картинки грудня 2013 року. Наступного року помирає ота сама 90-річна бабуся, і донька її, яка колись була... ну, безкінечно далека од політики, але вона вже була тут, і її онука, й, зрозуміло, Дмитрик, і офіцери з «Правого сектора»... Я приїхав на цвинтар, де ховали цю бабуся, і був вражений: чотири офіцери «Правого сектора» несли труну, і на труні був шолом — тому що бабуся іноді надівала цей шолом на себе. І я пригадав у перекладі Пастернака шекспірівське: «Пусть Гамлета как воина несут на катафалк четыре капитана...»

На цьому патетика закінчилася. Далі почалося те, що почалося. Розумієте, воно по-іншому й не буває. Тут найголовніше те, що ми відклалися від фашизоїдної Росії — оце альфа і омега для мене.

Я взагалі ентузіаст великої російської культури, автордесь біля тисячі праць про цю культуру. У Москві в деяких середовищах я тепер — зрадник Росії. Але я на велику російську культуру дивлюся як Салтиков-Щедрін: вона... «возникла по недосмотру начальства». І в цій ситуації я зберігаю велику симпатію до цієї культури, але політичну Росію абсолютно не приймаю.

А окрім того я ще бачу, і це дуже прикро, як всотує, абсорбує до свого складу російський новототалітаризм тих людей,

яких я зблизька знаю, які іноді мені дзвонять: «У вас такое делается! Это, наверное, рука Америки...» А у мене до Заходу ставлення особливе: цінності західні мають дуже велике значення, інститути західні, хвалити Бога, базуються на цих цінностях. Там теж дуже багато негативних моментів, але є один плюс у західного, євроамериканського світу — він безперестанку працює над собою. Оце найголовніша його характеристика.

Щодо найближчого майбутнього. Якщо Україну чекає доля Донбасу і Криму, оцих новосталінських, анексованих просторів, Росією анексованих, я боюся, що світ буде просто приречений, бо нової світової війни він не витримає. Різне говорили... Мовляв, треба було опиратися, і таке інше. Є такий народний депутат Каплін. Саме він, можливо, випадково, але сказав, що значення Порошенка полягає у тому, що він побоявся розпочати третю світову війну. Зараз доля світу вирішується в Україні. Якщо вона виграє свою історію, тоді, можливо, доля світу буде позитивною, інакше це буде драма.

Вадим Скуратівський читає зі сцени Євромайдану лекцію «Шістдесяті — катастрофа української відлиги»

СЕРГІЙ ЖАДАН

1974 року народження,
поет, прозаїк, перекладач

Коли у Києві почалися перші студентські акції, я був у Франції на книжковому ярмарку, презентував книжку. І там ми з друзями почали відстежувати новини з Києва. Наскільки ті виступи були масовими і перспективними, мені тоді важко було оцінити. Я ще пам'ятаю, у мене в ті перші дні була розмова з головою польського пен-клубу Адамом Поморським. Я йому говорив, мовляв, дуже добре, що в

Україні з'явилося нове покоління громадян, які готові відстоювати свої права і свободи, і що ми їм не потрібні як старше покоління, яке виходило на площі у 2001-му, 2004-му роках. Натомість він мене переконував, що я помиляюся, що все одно без нас нічого не вийде — доведеться нам усім разом виходити на вулиці та площі, що ці молоді люди самі нічого не зможуть зробити. Як виявилось згодом, Адам був правий.

Я повернувся до Харкова, і до мене зателефонували друзі, які робили флешмоб на площі Свободи, напроти обласної адміністрації. Ну і, власне, з того для мене Майдан і почався. Ми стали проводити щоденні акції, мітинги. З площі Свободи поступово перейшли до пам'ятника Шевченку, позаяк площу наша міська влада відгородила, «про всяк випадок». Ми там уже не могли збиратися, і наш Майдан відбувався біля Тараса.*

Ми одразу його розглядали як певний мобілізаційний пункт, бо там збиралися добровольці, які їхали на Київ, там

* Мається на увазі пам'ятник Тарасові Шевченку, розташований у Саду імені Т. Г. Шевченка, який примикає до площі Свободи.

збирали кошти, речі, які ми передавали киянам. Звичайно, харківський Майдан не був таким потужним, як київський, що, в принципі, й зрозуміло. Але в нас усе одно були акції, на які приходило по кілька тисяч людей.

Наш Майдан, на відміну від київського, був радше культурологічно-історичним, тому що ми намагалися не переводити це у політиканство. В нас дуже довго не було там жодних партійних прапорів, не було підтримки якихось політичних сил — десь до лютого. Хоча ми виступали проти Партії регіонів, проти чинного на той момент президента, це не була партійна акція.

До нас на Майдан приходили пересічні харків'яни, люди були дуже різні, публіка досить строката. Ми запрошували письменників, музикантів, істориків, журналістів з різних міст. За перші півтора місяці цієї акції у нас виступили Юрій Андрухович, Оксана Забужко, Ірена Карпа, Сашко Ірванець. Багато музикантів приїздило, той самий гурт «Гайдамаки»...

Ми провели кілька цікавих акцій. Так, була акція з перейменування проспекту Леніна на проспект Леннона — зібралося дуже багато людей, була кількатисячна хода. Отак ми проспект і перейменовували. На нас нервово і дещо істерично реагувала харківська влада: і міська, й обласна, зокрема тодішній губернатор Добкін.

Але, так чи інакше, градус на нашому Майдані був не такий високий, як у Києві, в нас у перший місяць усе було більш мирно. Попри напади на активістів, якісь погрози, попри те, що було спалено кілька автомобілів, усі, слава Богу, залишились живі.

Всі ми регулярно їздили в Київ, брали участь у мітингах, демонстраціях. Я пам'ятаю, ми виступали там з гуртом «Собаки в космосі». Інші музиканти з Харкова також їздили до Києва.

Перед Новим роком, 24 чи 26 грудня, у нас був концерт на донецькому Євромайдані. Зараз багато хто забуває, що Майдан був не лише в Києві, а й по багатьох містах, зокрема у Східній

Зараз багато хто забуває, що Майдан був не лише в Києві, а й по багатьох містах, зокрема у Східній Україні.

Україні. На концерт у Донецьку прийшло кілька сотень людей, і була досить насичена «програма»: на нас там нападали тітушки, а міліціонери робили вигляд, що їх це не стосується — було «весело»! Були й у Краматорську. Там був Євромайдан, на який щоденно виходило осіб 10–20. Попри пресинг, який вони відчували, все одно виходили на протест.

А вже після Нового року ми зініціювали Всеукраїнський форум Євромайданів. До Харкова ми запросили майданівців з

усієї України. До нас приїхало до двох сотень делегатів — практично з усіх обласних міст і багатьох райцентрів. І це фактично була перша спроба якось окреслити майданівський рух, якось його структурувати, подивитися, як усе діятиме.

І ось тоді справді було досить непросто контактувати з харківською владою — вони влаштували просто сафарі на майданівців: зганялися цілі колони бюджетників, які ходили за нами по місту, з'явилися оплотівці,* тітушки напада-

ли... Тоді нашому приятелеві вибили око. Але, так чи інакше, форум ми провели. І мені здається, що це було важливо — із цього руху могло постати щось більш окреслене, більш перспективне. Але ситуація розвивалася зовсім іншим чином.

Всеукраїнський форум Євромайданів — це справді було щось нове, коли громадянська ініціатива діє у всеукраїнському масштабі. І діє без якогось партійного керівництва, на громадських засадах: формуються горизонтальні структури, і проявляється громадська активність. Це було важливо. Звісно, дуже шкода, що це не перетворилося на справді більш тривалу

З донькою на Майдані у Харкові.
16 грудня 2013 р.

* Члени бійцівського спортивного клубу «Оплот», створеного у 2011 р. в Харкові Євгеном Жиліним. З «Оплотом» і Жиліним учасники харківського Євромайдану пов'язують напади тітушок на активістів і пресу.

ініціативу на кшталт польської «Солідарності». Нам це в ідеалі бачилося саме так.

Якби не було розстрілів на Майдані, якби не почалися бойові дії на Сході, з цього могла б постати серйозна структура. Але тим чи іншим чином з більшістю тих людей, які тоді приїхали до Харкова, я й далі контактую, вони всі активно залучені в громадське, а хтось і у політичне життя: хтось пройшов до влади, хтось волонтерить, хтось пішов добровольцем на фронт, хтось займається громадською діяльністю в тилу. Так чи інакше, це та частина громадянського суспільства, яка тоді для себе вже визначила, що вона не хоче жити за тими правилами, вона їх хоче міняти, хоче змінювати країну і систему. Більшість цих людей від своїх прагнень досі не відмовилися.

З частиною опонентів і тоді можна було дискутувати й комунікувати, і сьогодні, я переконаний, можна говорити. З деякими неможливо говорити, бо вони від початку були налаштовані на конфлікт, їм про жодні домовленості, про жодні компроміси не йшлося — вони просто виконували завдання. Той самий «Оплот». Вони з'явилися на нашому форумі й свідомо провокували ситуацію. Тому з ними, звичайно, жодних розмов не могло бути. Натомість було багато людей, які розуміли щось по-своєму, специфічно, чогось не розуміли, якоюсь інформацією володіли, якоюсь ні.

Всеукраїнський форум Євромайданів – це справді було щось нове, коли громадянська ініціатива діє у всеукраїнському масштабі. І діє без якогось партійного керівництва, на громадських засадах: формуються горизонтальні структури, і проявляється громадська активність.

Але були моменти, коли якась конкретна розмова приводила до розуміння — насправді точок конфлікту не так багато. Мені здається, що тоді й тепер потрібно хапатися за людей, з якими можна домовитися, з якими можна прийти до якогось спільного знаменника. Доки ці люди не вийшли за якісь межі, доки вони не взяли в руки зброю і не почали вбивати. Мені це здається дуже важливим.

Якщо говорити об'єктивно, революція фактично завершилася протистоянням 23 лютого — 1 березня в Харкові. Так чи

інакше, Харків — одне з найважливіших українських міст. Я не хочу образити інші міста, але Харків — це мегаполіс, при-

Акція з перейменування проспекту Леніна (фото Л. Логвиненка)

кордонне місто, важливе в політичному, економічному і соціальному плані. Тому позиція Харкова завжди є важливою. Коли в Києві події вже завершилися, Янукович утік саме до Харкова. Мені здається, це місто відіграло неабияку роль — сепаратистський рух не пішов звідси, він тут не закорінився. Мені здається, позиція харків'ян — їхня присутність тоді на вулицях і площах — справді відіграла дуже важливу роль.

Для мене Майдан завершився 1 березня побоїщем в ОДА. Наступного дня я опинився у військовому госпіталі Варшави, куди мене вивезли друзі. Майдан і далі збирався, але то була вже дещо інша ситуація, дещо інша позиція, інша тактика. Десь через місяць я повернувся до Харкова. Там місяць-півтора було дуже жорстке протистояння Майдану і Антимайдану, яке, слава Богу, завершилося тим, що Харків залишився мирним містом: тут немає розгромленого аеропорту,* немає ХНР,** немає російських найманців.

Я завжди підтримував проєвропейський рух України. Це був єдиний можливий варіант для нас тоді, і таким він залишається до сьогодні. Під час Майдану далеко не всім ішлося про угоду про євроасоціацію. Більшості людей ішлося про виступи проти системи, проти чинної на той час влади. В укра-

---

...тоді ї тепер потрібно хапати-ся за людей, з якими можна домовитися, з якими можна прийти до якогось спільного знаменника. Доки ці люди не вийшли за якісь межі, доки вони не взяли в руки зброю і не почали вбивати.

середина

* Згадується аеропорт у м. Донецьку, який зруйнували в ході АТО.

** Аббревіатура Харківської народної республіки, проголошення якої ставили за мету прихильники сепаратистського руху.

їнському суспільстві було досить велике невдоволення діями президента Януковича і прем'єра Азарова. Я вважаю, що так чи інакше цей соціальний вибух мав відбутися. А непідписання угоди про асоціацію, я думаю, просто прискорило цей вибух, рано чи пізно він однаково стався б.

Коли ми проводили форум, неможливо було домовитися про оренду приміщення, бо міська влада зробила так, щоб нам не давали жодного. Єдиний, хто погодився нас до себе пустити (вже в день проведення форуму) — владика Ігор Ісиченко з Української автокефальної православної церкви. Власне, у нього в церкві ми провели перше зібрання. Я пам'ятаю, що церкву атакували тітушки, хлопці з «Оплоту», попри те, що ми ніде не декларували своєї присутності. Священики цієї церкви та інших патріархатів постійно були в нас на Майдані.

За останні три роки змінилася і сама Церква, і її роль у суспільстві — це для мене безперечно. Я згадую, скільки було священиків на Майдані в Києві, я бачив їх на інших майданах по всій країні: і в Дніпропетровську, і в Кіровограді, і в Західній Україні, й на Донбасі. Так, священики були, їхня присутність була дуже важлива.

Із початком бойових дій у нас з'явився інститут капеланства — це теж добре характеризує Церкву. Я знаю багатьох капеланів, які їздять на фронт, дехто з них побував у полоні — сидів у донецькому СБУ. Є панотці, які на кілька місяців поспіль виїжджають на фронт, щоб працювати з хлопцями. Вони переважно з Київського патріархату. І безперечно, для мене страшенно симпатично, коли Церква не абстрагується від життя своєї країни, не замикається на собі й своїх проблемах, а справді бере активну участь у житті суспільства. Мені здається, такою вона і має бути, інакше що це за церква?

Серйозні, знакові, драматичні події впливають на наше життя, безперечно. Люди змінюються за таких обставин: хтось

1 березня 2014 р. в Харкові

Жадан-волонтер

у позитивний, хтось у негативний бік. Загалом інакше починаєш ставитися до них: більше довіряєш, більше на них покладаєшся, стаєш уважнішим. За три місяці Майдану особисто мені трапилася велика кількість надзвичайно позитивних людей.

У мене те коло спілкування, яке склалося на Майдані, залишається й досі. Ми займаємося волонтерством, постійно їздимо на Донбас з виступами, гуманітарною допомогою. Це фактично ті самі люди: хтось із них був на Майдані, хтось прийшов пізніше, але так чи інакше, це те саме коло спілкування.

Можна сказати, що Майдан — це спроба революції. Наскільки вона у нашому випадку була здійснена, важко оцінити, адже все-таки революція передбачає зміну системи, зміну суспільного ладу. Наша революція, на жаль, завершилася поки що зміною президента, керівної верхівки, а якихось суспільних змін, трансформації системи поки що не відбулося. З іншого боку, в моєму розумінні ця революційна ситуація не є закритою. Я думаю, що ця історія ще не завершилася. Тому Майдан — це спроба тримісячної революції, дуже специфічної, особливої. Думаю, для політологів, істориків це невичерпне поле матеріалу.

Майдан — це надзвичайно важлива для нас подія, наслідки якої ми будемо відчувати ще довго. Хоча він розійшовся, багато ідей, багато ініціатив і рухів, які зародилися тоді, і далі присутні в житті суспільства, країни. І результати втілення цих ініціатив та ідей ми ще побачимо.

Я проти створення міфологем, проти міфологізації Майдану, проти витворення з нього якогось пропагандистського матеріалу. Мені здається, це нікому не потрібно. Найважливіше завжди мати повну, чесну і об'єктивну інформацію. Це стосу-

ється і розстрілів, і кількості загиблих, імен тих, хто віддавав накази, і тих, хто не віддавав, поведінки як представників правоохоронних органів, так і мітингувальників. Мені здається, коли ми починаємо міфологізувати дійсність, щось приховувати, ми просто деформуємо реальність, а це нікому не потрібно.

Для мене Майдан — це передовсім загиблі люди, це величезна трагедія, якої, на превеликий жаль, не вдалося

уникнути. Та кількість загиблих людей мусить нас спонукати до якоїсь подальшої роботи — щоб ми не забували, з чого все починалося. Мені здається, що це страшенно важливо. Треба пам'ятати про тих, хто загинув, з тим, щоб робити користь для тих, хто далі живе.

Я проти створення міфологем, проти міфологізації Майдану, проти витворення з нього якогось пропагандистського матеріалу. Мені здається, це нікому не потрібно.

ВІДОМОСТІ ПРО ІНТЕРВ'Ю

Оповідач	Час та місце проведення інтерв'ю	Інтерв'юер
Андрій Курков	12 квітня 2016 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Євгенія Більченко	23 вересня 2014 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Анастасія Дмитрук	15 квітня 2016 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Олександр Ірванець	25 лютого 2016 р., м. Київ	Тетяна Ковтунович
Михайло Слабошпицький	13 травня 2016 р., м. Київ	Тетяна Ковтунович
Тарас Компаніченко	17 березня 2016 р., м. Київ	Тетяна Ковтунович
Іван Леньо	5 серпня 2015 р., м. Київ	Тетяна Ковтунович
Зиновій Медюх	25 грудня 2014 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Ірина Земляна	12 лютого 2015 р., м. Київ	Тетяна Ковтунович
Олександр Ярмола, Дмитро Кушнір	22 березня 2016 р., м. Київ	Тетяна Ковтунович
Іван Семесюк	31 липня 2015 р., м. Київ	Тетяна Ковтунович
Олександр Ком'яхов	27 липня 2015 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Єжи Коноп'є	10 березня 2016 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Володимир Кадигроб	12 липня 2016 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Юрій Журавель	1 квітня 2016 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Олександра Навроцька	15 квітня 2016 р., м. Львів	Галина Боднар
Олександр Мельник	23 вересня 2014 р., м. Київ	Олег Березовський
Катерина Ткаченко	22 вересня 2014 р., м. Київ	Тетяна Привалко

Марина Соченко	3 жовтня 2014 р., м. Київ	Тетяна Ковтунович
Олександр Тимошенко	27 лютого 2015 р., м. Київ	Тетяна Ковтунович
Наталя Ворожбит	9 квітня 2016 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Людмила Сівцева-Климук	29 лютого 2016 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Таїсія Мельник	23 квітня 2015 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Лев Чорний	18 липня 2016 р., м. Кривий Ріг	Тетяна Цимбал
Ярослав Пілунський	19 лютого 2016 р., м. Київ	Тетяна Ковтунович
Наталія Іванченко	7 квітня 2016 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Ігор Пошивайло	2 березня 2016 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Василь Рожко	26 травня 2016 р., м. Київ	Тетяна Ковтунович
Тимур Бобровський	19 квітня 2016 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Анна Прохорова	14 липня 2016 р., м. Київ	Тетяна Ковтунович
Ольга Сало	30 січня 2015 р., м. Київ	Тетяна Привалко
Юрій Ігнатенко	1 серпня 2014 р., м. Київ	Іванна Кобелева
Вячеслав Пономарьов	30 березня 2016 р., м. Київ	Тетяна Ковтунович
Вадим Скуратівський	12 липня 2016 р., м. Київ	Тетяна Ковтунович
Сергій Жадан	12 травня 2016 р., м. Харків	Вікторія Науменко

Публіцистичне видання

МАЙДАН ВІД ПЕРШОЇ ОСОБИ МИСТЕЦТВО НА БАРИКАДАХ

Укладачі: *Тетяна Ковтунович, Тетяна Привалко*
Літературна редакція та коректура: *Тетяна Небесна*
Верстка та макетування: *Петро Клим*
Дизайн: *Ольга Сало*

Український інститут національної пам'яті
01021, м. Київ, вул. Липська, 16
www.memo.gov.ua
uinp@memo.gov.ua

Підписано до друку ???.?.?.?.?. Формат 70x100/16.
Умов. друк. арк. ?. Папір офсетний. Друк офсетний.
Замовлення ??????. Тираж 1500 прим.

Видавництво «К.І.С.»
04080 Київ-80, а/с 1, тел. (044) 462 5269
www.kis.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 677 від 19.11.2001 р.

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
Віддруковано ???
Адреса???
Свідоцтво???